

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İBN RÜŞD'ÜN SİYASAL DÜŞÜNCESİNDE KADININ KONUMU

BAŞAK DİLARA BOĞAN

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi EBRU IŞIK

SİNOP 2023

TEZ KABUL

Başak Dilara BOĞAN tarafından hazırlanan “**İbn Rüşd’ün Siyasal Düşüncesinde Kadının Konumu**” başlıklı bu çalışma, 21.07.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Candaş CAN
Sinop Üniversitesi / Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

İmza

**Üye
(Danışman)**

Dr. Öğr. Üyesi Ebru IŞIK
Sinop Üniversitesi / Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Levent GÖRÜŞÜK
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Fadime DİRİK

.....

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Başak Dilara BOĞAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN RÜŞD'ÜN SİYASAL DÜŞÜNCESİNDE KADININ KONUMU

BAŞAK DİLARA BOĞAN

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN:DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRU IŞIK

Siyaset bilimi literatürüne katkılarından dolayı İbn Rüşd siyaset biliminde önem arz etmektedir. İbn Rüşd'ün siyaset felsefesindeki ve siyaset bilimindeki yaklaşımları döneminden farklı olduğundan araştırılmaya değer görülmektedir. Çalışmada Antik Yunan ve İslam dünyası şeklinde ayırım yapılmakta olup Sokrates, Platon, Aristoteles, Machiavelli, Kindî, Farabi, İbn Sina ve Gazali'nin siyaset alanındaki yaklaşımları, iktidarın kaynağını belirlerken nelere dikkat edilmesi gerektiğine yönelik fikirleri ve yaklaşımları araştırılmaktadır. İbn Rüşd siyaset yaklaşımına, siyaset felsefesine ve toplumda kadının konumuna yönelik çığır açan düşünceler sunmaktadır. Bu çalışmada İbn Rüşd'ün siyaset felsefesi çerçevesinde kadını konumlandırması ve kadın sorunsalının temelini oluşturan feminizm açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma siyaset kavramının literatürde var olan farklı görüşlerini belirtmekte ve bu belirtilen görüşler farklı düşünürlerin yaklaşımları aracılığıyla irdelenmektedir. Kadının toplumdaki yeri ve önemi çerçevesinde açıklamalarda bulunan feminizm kavramının literatürdeki tanımlamaları incelenmekte ve feminizmin alt başlıkları araştırılmaktadır. Feminizmlerin arasındaki benzerliklere ve farklılara vurgu yapabilmek adına bu çalışmada liberal feminizm, marksist feminizm, sosyalist feminizm, radikal feminizm ve postmodern feminizm araştırılmakta ve aralarındaki bağlantı açıklanmaya çalışılmaktadır. Feminizmlerin nüanslarına vurgu yapabilmek ve analizlerini nasıl değerlendiklerini ortaya koyabilmek adına farklı feminizmleri ele almadan önce kısaca toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasına yer verilecek ve ardından feminizmler de bu temelde farklı vurgularıyla ortaya konulacaktır. Daha sonrasında İbn Rüşd'ün hayatı, siyasete ve siyaset felsefesine yaklaşımı ile kadın kimliği, kadının konumu ve eğitimi hakkında öne sürmekte olduğu düşünceleri araştırılmakta belirtilen kavramsal çerçeve üzerinden analiz edilmektedir. İbn Rüşd'ün kadınlar için düşüncelerinin hangi feminizm yaklaşımına uygun olduğu ve Rüşd'e göre kadınların toplumsal süreçte neler yapabileceği kadın kimliği bağlamında irdelenmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Siyaset; Siyaset Felsefesi; Feminizm; Kadın Çalışmaları; İbn Rüşd

Temmuz 2023, 119 Sayfa.

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

THE POSITION OF WOMEN IN IBN RUSD'S POLITICAL THOUGHT

BAŞAK DİLARA BOĞAN

**SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION**

SUPERVISOR:DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRU IŞIK

Due to his contributions to the political science literature, Ibn Rusd is important in political science. Since Ibn Rusd's approaches in political philosophy and political science are different from his period, it is worth investigating. In the study, a distinction is made between the West and the East, and the approaches of Socrates, Platon, Aristoteles, Machiavelli, Kindi, Farabi, Ibn Sina and Gazali in the field of politics, their ideas and approaches on what should be considered when determining the source of power are discussed. Ibn Rusd offers groundbreaking reflections on his political approach, political philosophy and the position of women in society. In this study, it is aimed to position women within the framework of Ibn Rusd's political philosophy and to examine them in terms of feminism, which is the basis of the women's problematic. In this context, the study specifies the different views of the concept of politics in the literature and these views are examined through the approaches of different thinkers. The definitions of the concept of feminism in the literature, which explains the place and importance of women in society, are examined and the sub-titles of feminism are examined. In order to emphasize the similarities and differences between feminisms, this study examines liberal feminism, marxist feminism, socialist feminism, radical feminism and postmodern feminism and tries to explain the connection between them. In order to emphasize the nuances of feminisms and to reveal how they evaluate their analysis, a brief conceptualization of gender will be given before discussing different feminisms, and then feminisms will be presented with different emphases on this basis. Afterwards, Ibn Rusd's life, his approach to politics and political philosophy, and the ideas he put forward about the identity, position and education of women are investigated and analyzed through the mentioned conceptual framework. It is examined in the context of female identity that Ibn Rusd's ideas for women are suitable for which feminism approach and what women can do in the social process according to Rusd.

KEYWORDS: Politics; Political Philosophy; Feminism; Women's Studies; Ibn Rusd

Jully 2023, 119 Page.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca beni cesaretlendiren, çalışmamın her anında desteğini esirgemeyen, tezimin her satırını okuyan tezde benim kadar emeği olan ve hayatımın her alanında bana ilham kaynağı olacak olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ebru IŞIK’a sonsuz şükranlarımı sunmaktan büyük mutluluk duyuyorum. Hayata umutla bakmayı öğreten, kadınlara yurt olan ve ömrünü kadın çalışmalarına adayan Nazlı BOĞAN’a ve yardımını, sevgisini ve desteğini her daim hissettiren Onur Can BOĞAN’a sonsuz teşekkürler. Bu süreçte yanımda olan arkadaşlarıma ne kadar teşekkür etsem az kalır. Tezimi kadınlarla dayanışma halinde yürüten tüm insanlara armağan ediyorum.

Başak Dilara BOĞAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ KABUL	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1.GİRİŞ	1
2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE FARKLI FEMİNİST YAKLAŞIMLAR BAĞLAMINDA KADININ KONUMLANDIRILMASI.....	3
2.1. Toplumsal Cinsiyet	4
2.1.1. Toplumda cinsiyet ayrımcılığı	5
2.1.2. Toplumsal cinsiyet rolleri	8
2.2. Feminizm	10
2.2.1. Liberal feminizm.....	13
2.2.2. Radikal feminizm.....	21
2.2.3. Marksist feminizm	30
2.2.4. Sosyalist feminizm.....	37
2.2.5. Postmodern feminizm	42
3.ANTİK YUNAN'DAN ORTA ÇAĞ'A SİYASAL DÜŞÜNCEDE KADIN ALGISI	46
3.1. Siyaset Kavramının Kökeni ve Tanımı	47
3.2. Politika Kavramının Kökeni ve Tanımı	50
3.3.Sokrates'ten Aristoteles'e Antik Yunan'da Siyasal Düşünce ve Kadın Algısı	51
3.3.1.Sokrates'in genel felsefesi.....	52
3.3.2.Sokrates'in kadını konumlandırışı	54
3.3.3 Platon'un genel felsefesi	55
3.3.4.Platon'un kadını konumlandırışı	57
3.3.5. Aristoteles'in genel felsefesi	58
3.3.6. Aristoteles'in kadını konumlandırışı.....	60
3.4. Kindî'den Farabi'ye İslam Dünyasında Siyasal Düşünce ve Kadın Algısı.....	61
3.4.1. Kindî'nin genel felsefesi	63
3.4.2. Kindî'nin kadını konumlandırışı	65
3.4.3. Farabi'nin genel felsefesi	65
3.4.4.Farabi'nin kadını konumlandırışı.....	67
3.4.5. İbn Sina'nın genel felsefesi.....	68
3.4.6. İbn Sina'nın kadını konumlandırışı.....	69
3.4.7. Gazali'nin genel felsefesi	70
3.4.8.Gazali'nin kadını konumlandırışı.....	71

4. ORTA ÇAĞ SİYASAL DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA İBN RÜŞD'ÜN DÜŞÜNCELERİ	73
4.1. İbn Rüşd'ün Hayatı	76
4.2. İbn Rüşd Düşüncesinde Siyaset Felsefesi	78
4.3. İbn Rüşd'e Göre İslam Siyaset Felsefesinde Kadın İmgesi	85
5. İBN RÜŞD'ÜN ÇALIŞMALARINDA “KADIN”I KONUMLANDIRILIŞI	87
5.1. Düşüncelerin Kanatları Vardır. Kimse Onların İnsanlara Ulaşmasına Engel Olamaz.....	89
5.2. İlim Anavatanımızdır, Cehalet İse Yabancı Bir Yer	89
5.3. Faslu'l- Makal Felsefe-Din İlişkileri.....	90
5.4. Bilimin Yorumcusu İbn Rüşd- Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et- Tehâfüt).....	91
5.5. Din – Felsefe Tartışması	92
5.6. Siyasete Dair Temel Bilgiler	92
5.7. Kadın Kimliği Bağlamında İbn Rüşd'ün Feminizme Konumlandırılışı	96
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	97
KAYNAKLAR	100
ÖZGEÇMİŞ	112

1.GİRİŞ

Kadın odaklı çalışmalar genelde sosyal disiplinler özelde ise siyaset bilimi alanında oldukça sınırlı bir kapsamda kendine yer bulmaktadır. Özellikle orta çağda gerek Antik Yunan ve gerekse İslam dünyası toplumlarında ürün veren pek çok düşünür çalışmalarında kadınlar ile ilgili konulara pek yer vermemişlerdir. Söz konusu düşünürler kadının toplumdaki rolüne değinmemekte ve kadının ikincil konumda bırakılma nedenleri görmezden gelmektedirler. Fakat İbn Rüşd ilgili dönemde çağının çok ötesinde bir perspektif ile kadınların eğitim almasını zorunlu tutmakta ve kadınların erkeklerle eşit hakları sahip olması gerektiğini savunmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde İbn Rüşd'ün toplumsal yaşamda kadının konumuna ve kadınlara verdiği değer ile ilgili yapılan çalışmaların ise oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Hem ilgili literatürdeki boşluğu doldurmak hem de İbn Rüşd'ün çağının çok ötesindeki görüşlerini aktarmak amacıyla kaleme alınmış olan bu çalışma, İbn Rüşd'ün kadını toplumsal hayatta nasıl konumlandırıldığını ortaya koymak bakımından da özgün bir çalışma niteliğindedir.

Çalışmanın metodolojisi; çalışma ilgili literatürde yer alan kaynakların detaylı olarak irdelenmesi ve çalışmanın temel aldığı kavramsallaştırma ve kuramların deşifre edilmesi aracılığıyla yürütülmüştür. Analizlerin yapılabilmesi için gerekli olan kaynakçanın temini veri tabanları aracılığıyla gerçekleştirilecek ayrıca basılı ve süreli yayınlardan da yararlanılmıştır.

Çalışmanın amacı; İbn Rüşd'ün yaşadığı dönemde aykırı olarak kabul edilen düşüncelerinin siyaset, feminizm ve farklı feminist anlayışlar üçgeninde analiz etmektir. Bu bağlamda “İbn Rüşd ‘ün siyaset felsefesi anlayışı nedir?”, “İbn Rüşd’e göre İslam felsefesi nasıl ifade edilmeli midir?”, İbn Rüşd toplumu yöneten kişide hangi özellikleri arar?”, feminizm nedir ve toplumsal cinsiyet açısından feminizm incelenmesi nasıl yapılır?”, feminizmin alt başlıkları nelerdir ve bu başlıkları kimler savunur?”, İbn Rüşd’e göre kadınlar kamusal alanda ne ile var olur?”, “İbn Rüşd’ün görüşleri hangi feminizm anlayışıyla daha çok örtüştürülebilir?”, “İbn Rüşd kadın hakları konusunda düşüncesi nedir?” gibi sorulara yanıtlar aranmaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmakta olup literatür taraması tekniğinden faydalanılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; feminist yaklaşımlar ele alınmaktadır. Gerek tarihsel süreç gerekse farklı feminist yaklaşımların farklı vurguları göz önünde bulundurulduğunda, feminizmi tek başlık altında tanımlamak oldukça güçtür. Feminizmin nüanslarına vurguda bulunabilmek ve analizlerini nasıl temellendirdiklerini ortaya çıkarabilmek için farklı feminizmleri açıklamadan önce kısaca toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasına yer verilmekte ve ardından feminizmler bu temelde farklı vurgularıyla ortaya konulmaktadır. Bu temelle aralarındaki farklılara ve benzerliklere vurgu yapabilmek için bu çalışmada liberal feminizm, marksist feminizm, sosyalist feminizm, radikal feminizm ve postmodern feminizm yaklaşımları araştırılmakta ve aralarında oluşmuş bağlantılar incelenmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde; siyaset kavramı ve politika kavramının tanımı yapıldıktan sonra kökeni araştırılacaktır. Toplumların din yapısı, kültürel-sosyal yapısı ve coğrafyası siyaset kavramını şekillendirmektedir. Bu bağlamda Antik Yunan ve İslam dünyası ayrımı yaparak ilgili literatürde öne çıkan düşünürlerin görüşlerini, siyasete bakışlarını ve yöntemlerini analiz etmek, çalışmanın bütününe daha kolay anlaşılması bakımından daha yararlı olacaktır. İslam dünyasında ve Antik Yunan’da sözü edilen düşünürlerin yaşadığı dönemler hakkında fikir sahibi olunması için kronolojik sıralama yapılması uygun görülmektedir. Çalışmanın son bölümünde; İbn Rüşd’ün hayatı anlatılarak, İbn Rüşd’ün siyaset felsefesine bakış açısı ve yöneticide olması gerektiği özellikleri sıralamaktadır. Ayrıca bu bölümde döneminde yaşamakta olan birçok düşünürden farklı görüşler ileri süren Rüşd’ün kadınların konumu ve eğitimi hakkında düşünceleri irdelenmektedir. İbn Rüşd’ün kadını yorumlayışının hangi feminizm yaklaşımıyla örtüşmekte olduğu açıklanmaya çalışılmaktadır.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE FARKLI FEMİNİST YAKLAŞIMLAR BAĞLAMINDA KADININ KONUMLANDIRILMASI

Feminizm kadınların toplumda ikincil muameleye maruz bırakılma nedenlerini inceleyen kurumsal yaklaşım ve kadınların özgürleşme hareketinin politik bir basamağıdır. Feminizm ve feminist teoriler zaman içerisinde değişen şartlar ve koşullar içinde kadınların hayatını da şekillendirmektedir. Tarihsel süreç içerisinde feminist yaklaşımlar farklı teorilerden etkilenmekte ve kadınların ikincil konumda kalma nedenlerini açıklarken analizlerinin merkezinde kadınlar yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde ilgili literatürde liberal feminizm, radikal feminizm, marksist feminizm, sosyalist feminizm, postmodern feminizm olarak sıralanabilecek yaklaşımlar, sosyal kurama kadın bakış açısını eklemekte ve yeni açılımlar kazandırmaktadır.

Feminizm(ler), toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı, kadınların maruz kaldığı adaletsizliği araştırmakta ve bu sorunlara çözüm üretmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın hangi koşullarda olduğu, hangi öğelere dayandığı ve bu ayrımcılığın nasıl engellenebileceği hakkında düşünceler öne sürmektedir. Kimi zaman belli nüanslarla birbirinden ayrılırlar da feminist yaklaşımların odağında her zaman kadın bulunmaktadır. Kadını odağına alan feminist yaklaşımlar, özellikle kadının iktisadi ve toplumsal konumunun iyileştirilmesi için çalışmaktadır. Bu temelle yaklaşımlar merkezine kadın sorunlarını alsa da sorunlara bakış açısı ve çözüm yöntemleri kısmında birbirinden ayrılmaktadır.

Feminizmin gelişim süreçleri modernleşme ve sanayileşme ile hızlanmakta, toplumsal hayatta kadınların özgürlüklerini elde etmeleri sonucunda da ileri bir seviyeye taşınmaktadır. Kadın(lar) ilk etapta seçme seçilme hakkı, işe girme, mülkiyet hakkı gibi temel hakları kazanmak için mücadele vermektedir(ler). Bu hakların kazanılması gelişen dünya düzeninde kadınların ikincil konumda bırakılma nedenlerini çözüme kavuşturamamaktadır. Bu çözümsüzlük süreci kadınların hem kamusal alanda hem de özel alanda mücadele vereceği ortamı oluşturmaktadır. Kadınlar bu dönemde hane içinin özel alan olarak kabul edilmesine karşı çıkmakta, ev işlerini sadece tek kişinin yapmasına itiraz etmekte ve hane içinde iş bölümü yapılması gerektiğini ileri sürmektedirler. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise kadınlar özellikle bedenleri üzerindeki

haklara kendilerinin sahip olmaları gerektiğini savunmakta ve feminist mücadeleyi farklı bir zemine taşımaktadırlar.

Gerek tarihsel süreç gerekse farklı feminist anlayışların farklı vurguları göz önüne alındığında, feminizmin tek başlık altında tanımlanmasının oldukça zor bir kavramsallaştırma olduğu bilinmektedir. Bu nedenle aralarındaki farklılıklara ve benzerliklere de vurgu yapabilmek adına bu çalışmada liberal feminizm, marksist feminizm, sosyalist feminizm, radikal feminizm, postmodern feminizm yaklaşımları araştırılmakta ve aralarındaki bağlantı incelenmeye çalışılmaktadır.

Feminizmlerin nüanslarına vurgu yapabilmek ve analizlerini nasıl temellendirdiklerini ortaya koyabilmek adına farklı feminizmleri ele almadan önce kısaca toplumsal cinsiyet kavramlaştırılmasına yer verilecek ve ardından feminizmler de bu temelde farklı vurgularıyla ortaya konulacaktır.

2.1. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramını detaylı inceleyerek belirli sistematığe dayandıran Ann Oakley, sosyoloji alanına toplumsal cinsiyeti dâhil etmekte ve “Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum” eserinde toplumsal cinsiyetin tanımını cinsiyet, toplumsal cinsiyet olarak ayrı ayrı yapmaktadır. Cinsiyeti, kadın ve erkek olarak ayırmaya çalışmakta olan yaklaşım biyolojik farklılıklar üzerine şekillendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf üzerinden temellendirilmekte ve cinsiyet dışıl, eril olarak ifade edilmektedir. Delphy ise Oakley’in toplumsal cinsiyete dayalı tanımını analiz ederken, sosyal durumların değişkenliğinden ötürü cinsiyet analizinde tanımlanması gereken kısmın iki cins olduğunu, iki toplumsal cinsiyet arasındakinin ise alt üst olduğunu anlatmaktadır (Oakley ve Delphy’den aktaran Işık, 2020, s. 34-35).

Oakley, cinsiyet bağlamında erkek/kadın ayrımı yapmakta, toplumsal cinsiyete erkeklik ve kadınlık açısından bakmakta, kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizliği vurgulamaktadır. Birçok topluma göre cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının birbiriyle uyduğu savunulsa da iki konunun birbirlerinden farklı başlıklar altında incelenmesi uygun görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı farklı kültürlerde, farklı zaman aralığında ve farklı çalışma alanlarında erkeklerin neyi yapabileceği/yapamayacağı veya kadınların neyi yapıp/yapamayacağını anlatmakta, bireysel olarak kadın ve erkeğin biyolojik kimliklerinin yanı sıra onlara atfedilen rolleri, görevleri ve sorumlulukları araştırmaya çalışmaktadır (Serdaroğlu, 2010a, viii).

Toplumda doğumdan itibaren cinsiyete dayalı inşa süreci başlatılmakta kadın ve erkeğe belirli roller verilmektedir. Bu rolleri örnek ile açıklayacak olursak doğumdan önce cinsiyete dayalı alışveriş yapılması, çocuğun cinsiyetine göre eşyaların alınması anne ve baba tarafından çocuğun toplumsal inşa sürecini (davranışları, topluma uyumu, tutumları) başlatmakta ve çocuğun cinsiyet kimliğini oluşturmaktadır. Çocuğun büyümesiyle beraber giyeceği kıyafetler, kullandığı aksesuarlar, oyuncaklar, saçının şekli ve uzunluğu, arkadaş seçimi, çocuğun yapması gereken davranışlar veya yapmaması gereken davranışlar, meslek seçimi tüm bu süreç çocukların toplumda cinsiyete dayalı inşa aşamalarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Vatandaş, 2007, s.30).

Toplumda cinsiyete dayalı oluşum süreci çocukların cinsiyetinin öğrenilmesi ile başlamakta ve çocuğun ölümüne kadar devam etmektedir. Doğumdan önce aileler tarafından yapılmakta olan cinsiyet belirleme partisi cinsiyeti tek renk üzerinden ifade etmektedir. Pembe rengin kız çocuklarına, mavi rengin ise erkek çocuklarına özgü olduğunu anlatmakta ve cinsiyeti tek renge eş tutmaktadır. Bu süreç doğum ile devam etmekte ve çocuğun kıyafeti, eşyaları çocuğun cinsiyetine göre seçilmektedir. Çocuğun meslek seçimi, cinsiyetine göre aileler tarafından kararlaştırılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramının ne olduğu ve biyolojik cinsiyet ile arasındaki ilişki birçok farklı feminizmler arasında tartışmalara yol açmakta bazen fikir birliğine bazen de fikir uyuşmazlığına neden olmaktadır.

2.1.1. Toplumda cinsiyet ayrımcılığı

Toplum içinde yaşayan kadın ve erkek bireylerin arasındaki farklılıkların nedeninin biyolojik olduğunu savunan yaklaşımlar nedenleri (hormon, beynin büyüklüğü ve kromozomlar) doğumdan kaynaklanan farklılıklarla açıklamaktadır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları biyoloji temeliyle açıklamaya çalışan yaklaşımlar, üreme işlevinin

farklılığından dolayı kadınların özel alanda (hane içinde) erkeklerin ise kamusal alanda (hane dışında) olması gerektiğini ve rol modelin bu yönde çizilmesi gerektiğine inanmaktadır (Işık, 2020, s.36-37).

Cinsiyet farklılığını biyolojik temellere dayandıran görüş dışarıda avlanma, savaş koşullarında erkeklerin kendilerini geliştirmekte olduğunu ve saldırgan eğilimde olduklarından dolayı dış koşullarda yaşamaları gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda erkeklerin kamusal alanda hâkimiyet kurmaları daha kolay olmaktadır. Erkeklerin özel alanda yapması gereken (bulaşık, yemek, temizlik) sorumluluğu yok saymaktadır. Bu görüş kadınların narin, hassas yapılarından ve çocuk doğuruyor olmalarından dolayı özel alanda yaşamaları gerektiğini öngörmektedir. Kadınları özel alanla özdeşleştirmekte ve kadınların kamusal alanda yok saymaktadır. (Ecevit, 2011, s.5).

İnsanı cinsiyetine göre ayıran yaklaşım toplumu iki parçaya ele almakta ve cinsiyeti kesin sınırlarla ayırmaktadır. Toplum içinde bu ayrım önem ifade ettiğinden dolayı bireylerin kadın ya da erkek olduğunu belirlemekte ve belirlenen sınırlarında kalması için toplum bireylerin üzerinde baskı kurmaktadır. Biyolojik cinsiyetine göre davranış örgüsü belirlenmekte ve toplum tarafından belirlenen davranışa bireyin uygun davranması zorunlu tutulmaktadır. Toplumda bu davranış kalıplarına uygun hareket eden bireyler, bu davranış kalıplarına uygun hareket etmeyen bireylere mesafeli yaklaşmaktadırlar. Cinsiyet farklılığına dayalı önyargı, cinsiyetlerin hangi durumlarda nasıl tepki vermesi gerektiğine, davranışına, kişiliğine, görünüşünün kadın veya erkeğe uygun olup olmadığına karar vermekte ve cinsiyetler arasında ayrım yapmaktadır (Vatandaş, 2007 s.31-32).

Kadın ve erkek aynı olay karşısında aynı tepkiyi verirken erkeğin etkiye gösterdiği tepki makul karşılanırken, kadınların etkiye gösterdiği tepki davranış ve tutumu abartılı, gösterişli veya sessiz sakın olarak değerlendirilmektedir (Koğacıoğlu, 2007, s.15). Kadın ve erkeği böyle bir düzen içinde oturtan ataerki¹ sisteminin sorgulanması gerektiği ifade edilmeye çalışılacaktır. Başka bir ifadeyle, ataerkillik toplumlarda devlet

---

¹ Ataerki kavramının tam anlamıyla öğrenebilmek için kökenine bakıp ataerki kavramını açıklamakta fayda olduğu düşünülmektedir. Ataerki kelimesi, İngilizce ‘patriarchy’, Yunanca ‘pater’ ve ‘archie’ kelimelerinin birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. ‘Archie’ kelimesi önder, öncü olan kişi anlamını karşılayarak komutan ve otorite kelimesiyle anlamdaş olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘Pater’ kelimesi baba anlamına gelmesinin devamında “başka kimseye bağımlı olmayan ve bir aile ya da mülk üzerinde otorite sahibi erkek” anlamını da karşılamaktadır (Işık, 2020, s.17).

ile aile arasında oluşan bir olgudan daha fazlası olduğu ve ataerkilliğin topluma yön verdiği düşünölmektedir.

Wintringham (2005) siyaset alanında kadınların aktif rol al(a)mamasının nedenlerini dört etkende sıralamaktadır. “*Ailevi sorumluluklar, katılım için gerekli eğitim ve beceri noksanlıkları, ayrımcılık ve cinsiyet rolü sosyalleşmesi olarak ifade etmiştir.*” Kadınlar kendilerine yüklenen ağır sorumluluklar (ev işi, özel yaşam sorumluluğu, çocuk bakımı, aile bakımı) neticesinde sosyal hayata ve siyasete aktif olarak katılmakta güçlük çekmektedirler. Wintringham (2005) siyasetin geleneksel yapıda olduğunu kabul etmekte ve maskülen kimlikle yapılması gerektiğini söylemekte, kadınların bu alanlarda dışlandığını ifade edilmektedir. Bu görüş siyasette cinsiyet ayrımının önünü açmakta, kadınların feminen davranışları ile bu alanda ilerlememesi için kadınların önüne ket vurduğunu ifade etmektedir (Wintringham’dan aktaran Güldü, Ersoy, 2009, s.100).

Özel alanda (ev içinde), kamusal alanda (iş yaşamında), siyasette kadın ve erkek arasındaki uçurumun çok büyük ve karmaşık olduğu gözlemlenmektedir. Kadınlar siyasette katılmak için kendilerinden taviz vermekte maskülen (erkeksi) davranışlar sergilemekte ve siyaset arenasında kabul görmeye çalışmaktadır. Kadınlar fiziksel olarak farklılıklarını göz önünden kaldırarak hatta yok sayarak siyasal arenada erkeklerle mücadele edilebileceğini düşünmektedirler. Kadınlar nüfusa göre inceleme yapıldığı takdirde sayıca fazla olmasına rağmen kendilerine yüklenen olumsuz anlamlar, baskıcı kalıplar sonucunda iş yaşamında, evde, siyasette (sosyal ve ekonomik kazançlar sağlanan alanlarda) erkeklerin gerisinde kalmaya zorlanmakta ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Böylece birçok meslek gibi siyasetin de kadınlara uygun olmadığı görüşü toplumlarda yaygınlaştırılmaktadır (Sakallı, 2003, s.3-4).

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, dünyanın birçok yerindeki kadının baskıya, şiddete, cinsel istismara, iş yaşamında daha fazla zorluğa ve hukukta ayrımcılığa uğramasının önünü açmaktadır. 21. yüzyılda bile kadınların temel hak ve özgürlükleri ihlal edilmekte ve gelişmiş toplumlarda bu hakların korunması için mücadele edilse de kadınların hala ciddi boyutlarda ayrımcılığa ve eşitsizliğe maruz kaldığı bilinmektedir (Arıkan, 2019, s. 663).

Kamusal alanda (sosyal ve ekonomik kazançlar sağlanan alanlarda) kadınlar kısıtlanarak özel alanda yaşamlarını devam ettirmeleri gerektiği belirtilmektedir. Kadınların bazı meslek gruplarında (uzun vasıta araç kullanma, inşaatta çalışma,

mühendislik, ağır sanayi, madenlerde çalışma) çalışmasının uygun olmadığı ifade edilmektedir. Bu yaklaşımlara karşı olan görüşler kadınların ayrımcılığa uğradığını ve toplumda özel alanda bırakıldığını ifade etmektedir. Kadınlar, erkeklerin sorumluluğunun sadece kamusal alanda var olduğu, özel alanda erkeklerin sorumluluktan muaf bırakıldığı düzeni kabul etmemektedir. Erkeklerin ev işlerinden, çocuk bakımından ve aile bakımından muaf tutulması ve tüm sorumluluğun kadınlara verilmesi toplumsal cinsiyet ayrımcılığını pekiştirmektedir.

2.1.2. Toplumsal cinsiyet rolleri

George Herbert Mead², 1934 yılında “*Mind, Self and Society*” (Zihin, Benlik ve Toplum) adlı eserinde, toplumda bireylerin yer teşkil ettiğini ve toplumun üyesi olarak kabul edildiğinden dolayı “rol” kavramını anlatmaktadır. Ralph Linton³ 1936 yılında “*The Study on May: An Introductio*” adlı eserinden sonra rol kavramı sosyoloji alanının temel kelimelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Vatandaş, 2007, s.33). Rol kavramını Mine Tan (1979) *belli bir toplumsal duruma ilişkin olarak beklenen davranışlar* veya *belli bir toplumsal duruma ilişkin gerçek davranış kalıpları ya da beklenen davranış kalıpları* şeklinde ifade ederek tanımlamaya çalışmaktadır (Tan, 1979, s.158).

Rol kavramı toplumun bireyden istediği davranış ve tutumların tamamı olarak kabul görülmektedir. Rol, toplumsal yaşamın bireysel davranışa dönüşmesi şeklinde de düşünülebilir. Rol kavramının tanımından sonra toplumsal cinsiyet açısından rolün incelenmesi ve cinsiyete göre rollerin karşılaştırılma ile konu daha detaylı öğrenilecektir.

Kadın ve erkeğe adanmış rol kalıpları belirlendikten sonra iki cinsiyetin arasında ayrım yapılmakta ve bu ayrım toplumsal cinsiyet kavramının dışı vurulmasını yansıtmaktadır. Daha doğmamış çocuğun bile cinsiyeti temel alınmakta gelişimi, büyümesi ve ileri

---

² George Herbert Mead, Antik Çağ ve Orta Çağ’ın metafizik yapma biçimi reddetmektedir. “Orada var olan dünya” kavramı ile ontolojik realizmi benimsemektedir. Düalistlerin ruh-beden ayrımını yok sayan bütüncül ve tekçi benlik kuramı savunmaktadır. Mead benlik kuramını eylem, insan, bilinç, zaman ve toplum kavramlarının kilit oynayacağı bütünlük sistemi ile ifade etmektedir.

³ Linton, toplumu oluşturan ayrı, bütünlüyci öğeleri değerlendirmek için statü ve rol kavramlarını açıklamaktadır. Statü kavramını bireylerin toplumdaki yeri, rol kavramını ise statüdeki davranışların hareketli yönü olarak tanımlamaktadır. Bu yapıtı ile Linton birey, kültürel ve sistem arasında bağ kurmayı başarmaktadır.

dönemleri şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bireylere toplumda roller belirlenmekte ve bu belirlenen roller toplumu cinsiyete göre şekillendirmektedir (Etiler, 2015, s.2).

Cinsiyet rolleri tarihsel çerçevede analiz edildiğinde, cinsiyetlerin ayrımcılığa uğramasının en başat nedeni iş bölümü olarak ifade edilmektedir. Bu durumu, Tan “Kadının Ekonomik Yaşam ve Eğitimi” adlı eserinde “*metallerin bulunuşu, hayvanların yetiştirilmesi, dokumacılığın ve tarla kültürünün gelişimi sonucu çıkan artı değer⁴ aile mülkiyetine geçişi ile erkeğin ve kadının rolleri değişerek statüleri arasında eşitlik bozulmuştur.*” (Tan, 1979, s.164) cinsiyetler arasındaki eşitsizliğinin nasıl başladığını açıklamaktadır. Bu yaklaşım erkek egemen toplumun oluşmasının nedenlerinin tarihsel sürecini ifade etmektedir. Değişen süreçle erkekler ürünlere, mülke, silahlara sahip olması gerektiği; kadınların ise anne olması, aile ve çocuk bakımı ile ilgilenmesi gerektiği görüşü vurgulanmaktadır. Cinsler arasındaki bu ayrım/fark cinsiyet rollerini oluşturmaktadır.

Kadın ve erkeğe toplumlarda belirli varoluşsal davranış biçimleri uyarlanmakta ve uyarlanan davranış biçimleri cinsiyete göre yaşamlarını şekillendirmektedir. Doğum ile başlayan süreç de çocukların kıyafetlerine, beslenme alışkanlıklarına, çizgi filmlerine, okula başladığı zamanda kullandığı kitapların içinde cinsiyete dayalı anlam ve imgeler ile çocuk şekillendirilmektedir. Çocukların cinsiyetlerine uygun davranış kalıpları çocuklara empoze edilmektedir. Toplumda yaşayan bireylerin kadın ve erkek olarak cinsiyet kimlikleri kurgulanmakta, toplum ayrıştırılmakta ve cinsiyet rolleri üzerinden istenilen toplum oluşturulmaktadır. Toplumsallaşma ile birlikte belirli mesajlar ile kurgulanan rollerin, her iki cinsiyetin de doğasında olduğu fikri benimsetilmektedir (Gümüsoğlu, 2008, s.40).

Erkeklerden beklenen davranışlar kamusal alanda akıl çerçevesinde davranması, duygusal olarak davranış sergilemesinin yanlışlığı ve özel alandaki işlerden uzaklaşmasıdır. Kadınlardan beklenen davranışlar ise özel alanda emek harcaması duygusal, kırılgan olarak ev içinde eşi ve çocuğuyla beraber olmasıdır. Bu bağlamda kamusal alandan kısıtlanan kadınlar eğitim hayatını, meslek seçimini ve çalışma hayatını belirlerken özel alanda sorun yaratmayacak (hem kamusal alanı hem özel alanı bir yürütmesi şartıyla) işlerde çalışması gerekmektedir. Kadınlar çiftte mesai yapmakta

---

⁴ Artı değer, burjuva tarafından işçiye ödenmeyen işçinin emeğini, iş gücünü yok sayan sistemdir. Bu sistemin kar yapması sermaye için çok önemlidir (Marx, 2018, s. 72).

ve kadınların tüm sorumluluğu alması beklenmektedir (Eyüboğlu, Özar ve Tanrıöver, 2004, s. 4).

Kadın ve erkeği şekillendiren toplum ile ataerki kadınların emeğini ucuzlatmakta iş bölümü sürecinde kadınların birçok meslek dalından mahrum bırakılmasına neden olmaktadır. Kadınların, erkeklere göre iş güvencelerinin de güvenilir olmadığı bilinen bir gerçektir. İşten çıkarma olduğunda ilk akla gelen grup kadınlardır. İşverenler kadınların anne olması, özel alanda ve kamusal alanda dengeyi sağlayamaması vb. bahaneler sunmakta ve iş akdine son vermesiyle yasal süreci başlatmaktadır. Toplumda yaygın olarak kabul gören yaklaşım kadınların özel alanda, erkeklerin ise kamusal alanda var olmasına yöneliktir. Eğer kamusal alanda kadınlar çalışmak isterse özel alanı ihmal etmeden çalışmaları gerektiğini belirtmektedir. Toplumda doğumdan itibaren cinsiyete dayalı rol kalıpları oluşturulmakta ve oluşturulan roller kadın ile erkeğin cinsiyet inşası sürecini devam ettirmektedir. Rol ve davranışlara uygun hareket edilmesi gerektiğini düşünen sistem bireyleri ideolojik aygıtlarla (eğitim, hukuk vb.) baskı altında tutmaktadır.

2.2. Feminizm

Feminizm Latince’de kadın anlamına gelen “femine” sözcüğünden türetilmekte ve bu kelime sözlüğe kazandırılmaktadır. Feminizm kadınların yalnızca kadın oldukları için maruz kaldıkları baskı, şiddet ve kadınların toplumda ikincil konumlarının nedenini inceleyen kurumsal ve pratik yaklaşımlar bütünü olarak ifade edilmektedir. Din, sınıf, ulus gibi toplumu şekillendiren unsurlar, kadınların yaşam alanlarına müdahale etmekte ve onları kısıtlamaktadır. Feminizme dair ilk çalışmaların İngiltere’de filizlendiği ve Mary Wollstonecraft’ın “Kadın Haklarının Müdafaası” kitabıyla feminist yaklaşımların yavaş yavaş akademiye kazandırılmaya başlandığı söylenilmektedir (Sevim, 2005, s. 7-8).

Feminizmi ortak bir kavramda buluşturmak ve feminizmin tanımını yapmak oldukça zordur. Fakat en genel anlamıyla feminizm için Mitchell’in feminizm tanımı uygun görülmekte ve bu anlamı genel bir tanım olarak kullanılmaktadır. Mitchell’e göre feminizm, *“Kadınların kendi içlerinde dayanışma kurarak, erkek egemen düzene, sisteme ve cinsiyetçi politikalara karşı vermiş olduğu mücadelenin bütünüdür.”* (Mitchell, 1995, s. 6-7).

Feminizmin genel bir tanımı yapılamadığı gibi feminizmin tarihsel süreci hakkında da netlik yoktur. Bazı kaynaklar feminizmin gelişim ölçütlerini bir veya iki feminist dalga olarak tanımlamakta, bazıları ise üç veya dört feminist dalga olarak ayırmaktadır. Ancak genel olarak feminist düşünürlere göre tarihsel süreç içinde feminizmi üç dönemde ele almak mümkündür. Bunlar; I. dalga feminizm, II. dalga feminizm ve III. dalga feminizmdir (Taş, 2016, s. 166).

Birinci feminist dalga, Mary Wollstonecraft'ın "Kadın Haklarının Müdafaası" eserinde şekillenen talepler üzerine kurulmaktadır. İstenen talepler; kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesi, mülkiyet hakkı, eğitimde fırsat eşitliği gibi temel haklardır. Birinci dalga feminizm kadınların vatandaş olarak görülmesi ve erkekler ile eşit temel hak ve özgürlüklere sahip olması argümanı üzerine odaklanmaktadır. Birinci dalga feminizm kadınların özel alanda kısıtlandığını, -ikinci plana atılması- kadınların özel alanın dışında hayatının olamayacağını ve kadınları kamusal alanda yok sayan sistemi eleştirmektedir. Bu dönemde kadınlar, sadece özel alanda olmadıklarını toplumun her alanında var olduklarını savunmakta ve kadınların kamusal alanda yaşamlarının olması gerektiğini savunmaktadır (Donovan, 2020, s. 21).

Kadınlar siyasal ve sosyal hakları kazanmaya çalışırken bir yandan da ırkçılıkla mücadele etmektedirler. Siyahi erkeklere tanınan seçme ve seçilme hakkı, siyahi ve beyaz ten rengine sahip kadınları birleştirmekte ve hak arayışlarını hızlandırmaktadır. Birinci Dünya Savaşı bitiminde Almanya, Türkiye, ABD, İngiltere ve Rusya kadınlara oy hakkı tanımakta, Fransa'da eğitimde fırsat eşitliği sağlanmakta, eşit işe eşit ücret hakkı tanınmakta ve toplumda kadınların varlığı kabul edilmeye başlanmaktadır (Bensadon, 1994, s. 58-61).

Birinci dalga feminizm; toplumun baskıcı yapısına karşı gelmekte ve çeşitli kazanımlar (eğitim hakkı, mülkiyet hakkı) elde ettikten sonra bu kazanımlarla toplumu şekillendirmektedir. Feminizm, bu kazanımların devamını sağlamak için taleplerini daha yüksek sesle dile getirebilmek adına çalışmalarına devam etmektedir (Mitchell, 1985, s. 31).

İkinci feminist dalga da kadınlar teknolojinin gelişmesi ile birlikte güvenli doğum olanaklarından yararlanmak istemektedirler. Fakat doğum kontrol ilaçlarını bulma ve kullanma gibi kendi bedenleri üzerindeki hakları gasp edilerek kendi kararlarını alma fırsatı tanınmamaktadır. Baskın yasaların ortadan kalkması için kadın grupları mücadele

etmekte ve kadınların kararlarına saygı duyulması gerektiğini ifade etmektedir (Taş, 2019, s. 170).

Simone de Beauvoir, İkinci Cins eserinde dile getirdiği “*kadın olunmaz, kadın doğulur*”, “*kadınların kurtuluşu karınlarından başlayacak*” dönemin sloganlaşan sözleri arasında yer almaktadır. Carol Hanish’in “*kişisel olan politiktir*” sözü adeta döneme damgasını vurmaktadır (Kolay, 2015, s. 8).

Özel alanda kadının emeği yok sayılmakta, aile içinde rol dağılımı eşitsizlik içinde devam etmekte ve ev için özel alan olarak tanımlaması eleştirilmektedir. Aile kurumu ataerkil yapıyı güçlendirmekte ve cinsiyetçi sömürüyü arttırmaktadır. Kadınlar, aile kurumu içinde bedeni üzerindeki kararları kendilerinin vermesi için mücadele vermektedirler. Kadınlar cinselliğin ve doğurganlığın birbirinden farklı olduğunu savunmakta ve bu iki kavramın ayrılması gerektiğini ifade etmektedirler (Kolay, 2015, s. 89).

Kadınların talepleri tüm kadınları kapsadığından dolayı farklı yaşam tarzlarına, farklı dünya görüşüne sahip birçok kadın cinsiyetçi yaklaşıma karşı birleşmekte ve mücadele alanlarındaki çeşitliliği artırmaktadır. Kadınların farklı yapıda olmaları “bilinç yükseltme⁵” çalışmalarını ortaya çıkartmakta ve kadınların ufkunu genişletmektedir. Bilinç yükseltme beraberinde “kız kardeşlik” söylemini oluşturmaktadır. İkinci dalga feminizm(ler) erkek ve kadının farklı olduğunu ve kadına özgü özelliklerin avantaj olduğunu ifade etmektedir. İkinci dalga feminizmlerin bu söylemi erkekler ve kadınlar arasındaki ayrımı arttırmakta ve cinsiyetler arasındaki farkı çoğaltmaktadır (Kılıç, 1998, s. 359).

Üçüncü feminist dalga 1980’lerin sonunda ortaya çıkmaktadır (Tür, Aydın Koyuncu, 2010, s.6). İkinci dalga feminizm, birinci dalga feminizmin devamı şeklinde kabul edilmektedir. Fakat üçüncü dalga feminizm kendinden önce olan feminist dalgalara eleştirel yaklaşmakta ve üçüncü dalga feminizmin farklılık yaratmaya çalıştığı düşünülmektedir. Üçüncü dalga feminizm, birinci ve ikinci feminist dalga hareketlerinin cinsiyet ayrımına odaklandığını asıl meseleleri kaçırdığını anlatmaktadır. Üçüncü dalga

---

⁵ Bilinç yükseltme belirli zamanlarda toplanan kadınların birbiri ile paylaştığı olaylardır. Kadınlar bu toplantılarla yaşadıklarının kişisel olmadığını fark etmişlerdir. Aslında yaşadıkları problemlerin din, dil, ırk ayrımından bağımsız geliştiğini görmüşlerdir. Kadınlar toplantılarda problemlere çözümler üretmeye çalışmıştır. Ataerkinin kadınlar üzerinde kurduğu baskıdan kurtulmak için öneriler sunmuşlardır. Kadınlar toplantılar sayesinde birleşmiş ve kendileri için savaşmışlardır.

feminizm(ler), ırk ayrımı ve sınıf farklılıklarını görmezden gelen birinci ve ikinci dalga feminizmleri eleştirmektedir (Walters, 2009, s. 162).

Üçüncü dalga feminizm, kadınların benzerliklerine değil de farklılıklarına odaklanmaktadır. Evrensel olan sorunları yerel düzeye indirgemekte ve bu sorunlara cevap aramaya çalışmaktadır (Şerbetçi, 2013, s. 25). İslam dünyasında ve Antik Yunan’da toplumlarında kadınların yaşadığı sorunların farklı olacağına ve bu sorunlara toplumun şekline göre çözümler üretilmesi uygun olacaktır. Batılı kadınların yaşadığı sorunlarla Afrika’da yaşayan kadınların sorunlarının aynı olduğunu düşünmek ve aynı hak taleplerinde bulunmak, Batı’nın feminizm düşüncesini diğer toplumdaki kadınları yok sayarak Batı feminizm düşünce sistemini oluşturduğu düşünülmektedir. İkinci dalga feminizm cinsiyetler arası mutlak eşitliği savunmakta üçüncü dalga feminizm cinsiyetler arasındaki farklılıklara odaklanmakta ve bu farklılıklara süreci açıklamaya çalışmaktadır (Özüdoğru, 2018, s.310).

2.2.1. Liberal feminizm

Sanayi devriminden⁶ sonra kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrım keskin sınırlarla çizilmiştir. Bu bağlamda sanayi devrimiyle beraber üretim özel alandan kamusal alana taşınmıştır. Bu dönem ev dışındaki alanı akıl ve akılcılıkla özdeşleştirmekte ve kamusal alan olarak kabul etmektedir. Hane içini ise ahlaki ve akıl dışı ifadeler ile bir tutmakta ve özel alan olarak kabul etmektedir. Aydınlanma⁷ düşüncesinin hâkim olduğu bu dönemde ikili yapılar desteklenmekte ve ikili yapıları destekleyen düşünceler dönemi oluşmaktadır. İnsanı özne konumunda tutan liberal düşünce insanın biricikliğini rasyonalite üzerinden ifade etmekte ve insanları, hayvanlardan ayıran temel unsurun akıl olduğunu savunmaktadır. Liberal düşünce “klasik liberal düşünce” ve “refah

---

⁶ Sanayi devrimi, insan ile hayvan gücüne dayalı üretim modelinden makineli üretim modeline geçişle başlamıştır. 18.yüzyılda İngiltere’de dokuma sektöründe meydana gelmekte ve diğer sektörlerde yayılmaktadır. İnsan ve hayvan gücünden sonra makineli üretimde emek azalmakta elde edilen ürün miktarı artmaktadır (Yediyıldız, 1994, s.74).

⁷ Aydınlanma çağını tarihsel olarak hangi döneme denk geldiği ile ilgili literatürde kesin bilgi olmamakla beraber genel çoğunluk 18. Yüzyılı “aydınlanma çağı” olarak kabul etmektedir. 15. yüzyıl Rönesans ve 17. yüzyıl Reform hareketlerinde yaşanan gelişmeler aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturmuş, Aydınlanma düşüncesi de “Fransız Devrimi”ni etkilemiştir. Farklı coğrafyalarda birbirinden değişik nedenlerle meydana gelen aydınlanma, “ilerleme”, “akılın iktidarı” ve “evrensel doğruların varlığı” gibi dönemini yansıtan kavramlarla ifade edilmiştir (Tanilli, 2002, s.73; Çiğdem, 1993, s.11; Marshall, 1999, s.48-49).

liberalleri” olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Klasik liberal düşünce anlayışında devlet bireysel özgürlükleri (oy hakkı, mülkiyet hakkı) korumakla yükümlü olduğu ve yurttaşlara eşit olanaklar sunması gerekmektedir. Refah liberal düşünceye göre devlet bireysel özgürlüklerle ilgilenmeli ve bireysel özgürlüklerin yanında iktisadi eşitsizliklerle de ilgilenmelidir. Bu görüşe göre iktisadi eşitsizliklerle –öğrencilere burs, aile yardımları, sağlık yardımları ve sağlık sigortaları- mücadele edebilmek için devlet piyasaya müdahil olabilmelidir (Işık, 2020, s.87-88). Bu çerçevede incelendiğinde liberal feminizmin, refah liberal düşüncenin görüşlerine yatkın olduğu söylenebiliriz.

Diğer bir ifadeyle aydınlanma çağı denildiğinde aklın ön plana çıkarıldığı, bilim ve bilimsel bilginin öneminin anlaşıldığı, özgürlüğün savunulduğu, eşitliğin temel alındığı, bireyin evrensel ve bütünsel kabul edildiği dönem akla gelmektedir. Aydınlanma Çağı’nı belirli bir dönem, tarih ve coğrafi özelliklerle açıklamaya çalışmak çok zordur. Çünkü birbiri ile aynı coğrafyalarda farklı yaklaşımlarda ve temellerde gerçekleştiğinden dolayı belirli dönem, tarih ve coğrafi yapı ile açıklanması imkânsızdır. Liberalizm bireyi merkezine almakta ve bireyin özgürlüğünü başat öge olarak kabul etmektedir. Liberalizm bireye odaklanmakta ve devletin egemenlik alanını zayıflatmaktadır.

Liberal yaklaşım tüm bireylerin eşit olduğunu ve bireyler arasında ayırım olmadığını savunmakla birlikte kadının konumu hakkında net bir bilgi vermemektedir. Liberal anlayış öncülerinden olan J. Locke erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini onaylamakta ve egemenliğin kaynağının din ile ilahi bir güçten gelmediğini savunmaktadır. Egemenliğin kaynağını erkeklerin biyolojik farklılıklarına dayandırmakta ve açıklamaktadır. Erkeklerin kadınlardan daha güçlü, ayrıca yeteneklerinin de farkında olduğunu belirtmekte ve erkeklerin kadınlardan üstün olduğunu ileri sürmektedir. Locke’un benimsediği görüşe göre egemenlik ilahi kaynaktan muaf tutulmalıdır. Bu düzen anlayışı rasyonel ataerki ⁸ sistemini oluşturmaktadır (Işık, 2020, s. 19).

---

⁸ “Ataerki (Patriarki), esasen bir hane içinde aile reisinin (master) tebası (karısı, çocukları, hizmetkârları) üzerindeki şahsi iktidarını ifade etmektedir. Patriyarkın otoritesine temel teşkil eden akrabalık başta olmak üzere, yakınlık ilişkileri ve bu ilişkilerin Tanrıya gösterileni andırır şekilde aile reisine gösterilen saygıdır. Patriarkal kültürde hiyerarşi sistemiyle oluşmuş kişiler arası bir bağımlılık ilişkisi hâkimdir: Kadımlar fiziksel ve entelektüel güçsüzlükleri yüzünden erkeklere, çocuklar acizliklerinden dolayı büyüklerle, hizmetkârlar yoksun ve yoksul oldukları için efendilerine bağımlıdır. Ama en üstte herkesin bağımlı olduğu aile reisi (baba- devlet) vardır... Onun otoritesini pekiştiren ise, patriyarkın hane halkının ihtiyaçlarını tatmin etme ve onları dıştan gelen tehditlere karşı koruma kapasitesidir (Sarıbay, 2000, s.76).”

Ataerki kelimesi farklı etimolojik anlamları barındırsa da genel olarak erkek egemenliğini, erkeğin kadına egemen olmasını, erkeğin otoritesi ve çevresindeki olayları kontrol altında tutmak istemesidir. Ataerki terim anlayışından çok daha fazla bir kavramdır. Ataerki toplumlara yön vermekte ve ataerki toplumları istediği düzen içinde şekillendirmektedir.

Liberal feminizm erkekleri akıl ile kadınları duygu ile özdeşleştirmekte olan sistemi eleştirmekte, toplumsal alanda kadınları kısıtlı bir çevrede bırakmakta olan sistemi tenkit etmekte, kadınların kendini geliştirmesinin önündeki engellere değinmekte ve bu engellere çözümler sunmaktadır. Liberal feminizm, potansiyelinin farkında ol(a)mayan kadınların kendini zayıf, iradesiz ve güçsüz hissetmesini devam ettirirse erkeğe bağımlı hale geleceğini ileri sürmektedir (Kaylı, 2009, s. 8-9).

Liberal feminizm ailenin çatışma temelli güç ilişkisi üzerine kurulmadığını, ailenin kategorize edilmiş temel eşitsizlik sonucunda kurulduğunu ve bu hatalı kurgunun akıl ve duygu sınırlandırılmasının kaldırılmasıyla çözüme kavuşacağına inanmaktadır. Liberal feminizm kadınların özel alanda sıkıştırılmakta olduğunu ve kadınların kamusal alana geçiş yaptığında özgürleşerek erkeklerle eşit olabileceğini ileri sürmektedir. Kadının yapması gereken işler olarak görülen ev işi, çocuk bakımı ve evin tüm sorumluluklarının erkek ve kadın tarafından paylaşılması gerektiği ve kadının kamusal alanda yer almasının önemini anlatmaktadır.

18. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmakta olan liberal feminizm Mary Wollstonecraft, “eğitimde eşitlik” söylemiyle şekillenmektedir. Wollstonecraft’ın “Kadın Hakları Savunması” kitabında sanayileşen toplumlarda, burjuva kadınlarının özel alanda sınırlandırılmasını anlatmaktadır. Erkeklerin fizyolojik olarak kadınlardan üstün olduğunu kabul etmekte ve bu üstünlüğün ayrıcalık yaratmayacağını ifade etmektedir. Wollstonecraft’a göre, erkeklerin ayrıcalıklı olduğu dönemlerde kadınlar kendi benliğini -kimliğini- unutmakta ve erkekler gibi davranmaya çalışmaktadırlar. Kimliğini unutan kadınların davranışlarının sebebini açıklamaya çalışan Wollstonecraft, açıklamasını kadınların ayrıcalık sahibi erkek konumuna gelmek istemesine bağlamaktadır. Wollstonecraft aslında kadınların da erkekler gibi eşit haklara sahip olabileceğini ve kadınların sahip oldukları yeteneklerinin farkına varıp bu yeteneklerini eğitim ile

geliştirerek kendilerine toplumda ayrıcalık kazandırabileceğinin altını çizmektedir. Wollstonecraft'a göre erkekler tarafından kadınlara yakıştırılmakta olan "hassas", "ince zevkli", "zarafet sahibi" vb. betimlemeler kadınları zayıflatmakta ve kadınların bağımsızlığını kaybetmelerine neden olmaktadır. Erkekler tarafından kadınlara söylenmekte olan bu sözler kadınların erkeklere bağımlılıklarını sürdürmesini kolaylaştırmaktadır (Wollstonecraft, 1972, s.4-6).

Diğer bir ifadeyle 18. yüzyılda Wollstonecraft toplumdan farklı düşünmekte, kadınların erkeklere bağımlı olmaması için görüşler öne sürmekte ve çalışmalar yapmaktadır. Kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini, eğitim alanında eşit fırsatlar sunulmasıyla birlikte cinsiyet eşitsizliğinin azalacağını ifade etmektedir. Wollstonecraft, kadınların erkeklere benzedikçe "erkek gibi" oldukça kurtuluşlarının hızlanmayacağını söylemektedir.

19. yüzyılda liberal feminizm temel özgürlükler arasında yer alan "oy hakkı", "mülkiyet hakkı" gibi insani temel haklara yönelmektedir. Wollstonecraft'ın benzer düşünceler sunan J.S. Mill ve H. Taylor yirmi yedi yıl boyunca düşünsel birlikteliklerinden dolayı yayınladıkları üç feminist eserlerin kime ait olduğuna dair net bir bilgi yoktur.⁹ Fakat 1851'de yazılan "The Enfranchisement of Women (Kadına Seçim Hakkının Verilmesi)" adlı eserin Taylor'a, 1869 yılında yazılan The Subjection of Women (Kadınların Bağımlılığı)" eserini Mill'in yazdığına dair yaygın görüş mevcuttur (Donovan, 2020, s. 60).

Taylor'un kaleme aldığı "The Enfranchisement of Women (Kadına Seçim Hakkının Verilmesi 1851)" eserinde kadınların kamusal alanda daha fazla yer alması gerektiğini ifade etmektedir. Taylor kadınların kamusal alanda maddi gelire sahip olduğunda aile içindeki statüsünün değişeceğine inanmaktadır. Taylor, erkeklerin fizyolojik ve biyolojik olarak kadınlardan üstün olmadığını, eğer toplumda erkekler kadınlardan üstün olarak görülüyorsa bunun nedenini de kamusal alanda çalış(a)mayan kadınlara bağlamaktadır (Taylor, 1994, s.192). Taylor eserinde evlilik için tüm yasal zorunlulukların kaldırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Boşanma durumunda ise devletin hiçbir söz hakkının olmaması gerektiğini ifade etmektedir (Taylor'dan aktaran Donovan, 2020, s.60).

---

⁹ Mill ve Taylor tanıştıktan 21 sene sonra evlenmişlerdir. Tanıştıklarından itibaren düşüncelerini paylaşarak, fikirlerini ortak çerçevede buluşturmışlardır. Evlilik ve boşanma üzerinde kaleme aldıkları eserlerde özel hayatlarının etkisi görülmüştür (Işık, 2020, s.91).

Mill'in kaleme aldığı "The Subjection of Women (Kadınların Bağımlılığı 1869)" eserinde, bir cinsin diğer cinse bağımlı kılınmasının yanlışlığını anlatmaktadır. Mill her durumda şartsız eşitliği savunmakta, "*Kadınların özgürlüklerini reddeden tüm düşüncelerin anlamsız olduğunu* ifade etmektedir" (Mill, 1999, s.3-4). Kadının özgürlüğünü savunan Mill, özel alan ve kamusal alanda kadınların konumu ile ilgili düşünceleri farklıdır. Mill, evlilik ve çalışma hayatının bir arada yürümeyeceğini savunmaktadır. Mill, kamusal alan ve özel alan arasında kalan kadınların ikisi arasında seçim yapması gerektiğini söylemektedir. Mill, ailede iş birliğinin sağlanabilmesi için erkeklerin çalışarak para kazanması ve kadınların kazanılan bu parayı idare etmesi gerektiğini savunmaktadır. Mill, kadınların en önemli sorumluluğu çocuk eğitimi ve eve getirilen parayı idare etmek olduğunu ifade etmektedir. Mill, şayet kadınlar kamusal alanda çalışırlarsa evdeki sorumluluklarını yerine getirebileceğine inanmamaktadır (Mill, 1999, s.57-58).

Liberal feminizm değişen şartlarla birlikte hak arayışlarını genişletmekte ve kazanılan haklarda çıkan problemlere çözüm üretmektedir. 19. Yüzyılda liberal feminizm mülkiyet hakkı, seçme ve seçilme hakkı ve kanun önünde eşitlik gibi temel haklara değinmektedir. Liberal feminizm 20. Yüzyılda birçok temel hakları kazanmakta ve kazandığı haklarda çıkan sorunlara çözüm üretmektedir. Liberal feminizm temel hakları kazanan kadınların iş hayatında yaşadıkları zorluklara çözüm üretmeye çalışmaktadır. Kamusal alanda var olan kadınlara doğum izni, emzirme izni ve çocuk bakımevleri gibi kadınları iş hayatına adapte etmeye yönelik izinler talep etmektedir (Demir,1997, s. 47).

20. yüzyılda liberal feminizm değişen ve dönüşen dünya şartlarına uygun olarak kadınların iş hayatından dışlanması, eğitimde çiftte standartta maruz kalması ve siyasete katılmaları konusuyla ilgilenmektedir. Kadınlar iş hayatında yeterli eğitimi alamamaları (meslek içi eğitimlerde eşitsizlik) ve eşit olamamaları konusu üzerine odaklanan liberal feminizm çalışmalarını bu çerçevede genişletmektedir. Hamile kadınların iş hayatında yaşadığı zorluklar, doğum izni, annelik izni ve kreşlerin yaygın olmaması gibi konulara değinmekte olan liberal feminizm evli ve çocuğu olan kadınların yaşadığı ayrımcılığın son bulması, çalışma ortamının düzenlenmesi ve iyileştirilmesi gibi çözüm önerileri sunmaktadır (Seiz, 1999, s. 348).

Liberal feminizm kadın ve erkek arasındaki haksız rekabeti önlemek ve cinsiyete dayalı eşitsizliği ortadan kaldırmak için çalışmalar yapmaktadır. Eğitim-öğretim hakkı,

çalışma özgürlüğü hakkı (çalışmak istediği alanı özgürce belirleme) gibi kadınların kısıtlandığı alanlarda eşitliğin sağlanması için çalışmaktadır (Heywood, 2014, s. 305). Liberal feminizme göre kadınların iş hayatına özgürce atılamamasının en büyük sebebi çocuklarına bakacak insanların veya kurumların olmamasıdır. Liberal feminizm çalışan kadınların çocukları için kurumlarda kreş olması gerektiğini savunmaktadır. Kreşler yaygınlaştıkça kadınların iş hayatında daha aktif olacağını belirtmektedir. Liberal feminizm diğer feminist anlayışların (radikal feminizm) aksine aile kavramını dönüştürmeye çalışmamaktadır. Liberal feminizme göre kadın insanlığın dışı tarafını oluşturmaktadır. Özel alanda (aile içinde) işlerin tek taraflı yapılamayacağını ve ev hayatındaki rollerin eşit dağılması gerektiğini savunmaktadır. Liberal feminizm boşanma durumunda kadının maddi ve manevi güvence ile desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır (Çaha, 1996, s. 150-151). Liberal feministlerin talep ettikleri eşitlik anlayışı temel olarak üç noktada açıklanabilir. “*Çalışma ortamında eşitlik, aile hayatında eşitlik ve sosyal yaşamda eşitliktir*”. Eşitliği ve özgürlüğü sağlayan temel faktörün kadının iş hayatında yer alması olduğunu düşünmektedir (Çaha, 1996, s. 149).

20. yüzyılda liberal feminizm siyasi hareketlerden etkilenmekte ve sufrajet hareket¹⁰ özgürleşme ve kadın hakları hareketi olarak da ifade edilmektedir. Suфраjetist hareketin öncüleri, Elizabet Cady Stanton¹¹ ve Susan Brownell Anthony¹²’dir. Bu hareketin öncüleri (E.C. Stanton ve S.B. Anthony) kamusal alanda ayrımcılığın değişmesi ve “oy hakkının” sağlanması için mücadele etmektedir. Liberal hareket içinde sloganlaşan söz ise “*kadın bireydir ve kendi ayakları üzerinde durabilmeli, oy hakkı gibi haklara sahip olmalıdır.*” (Tong, 1998, s. 23-24).

---

¹⁰ Suфраjet hareket 19. yüzyılda başlayan 20. yüzyılda devam eden İngiltere’de oy hakkı için mücadele gösteren kadınların yürüttüğü ilk siyasi hareket olarak kabul edilmiştir. Suфраjet hareketinin temel amacı kamusal alanda kadınların da var olduğu ve vatandaş olarak yer alabilmeleri anlayışı üzerine kurulmuştur (Çaha, 1996, s.562).

¹¹ 1840 yılında kölelik anlayışının kaldırılması için çalışmış kadınlar, bu çalışmada deneyim kazanmış ve kadın hareketini kurmuştur. Eşleri mali durumları, kadınları, mülkleri ve çocukları yönetmekteydi. Kadınların oy hakkı yoktu. 1848 yılında kadınlar “New York’ta Seneca Falls” adıyla düzenlenmekte olan toplantıda Elizabeth Cady Stanton yazdığı “Duygular Bildirgesi’ni” açıklamaktadırlar. Bu bildiri tüm yurttaşların (kadın-erkek) eşit yaratıldığını ifade etmektedir. Amerika’da ilk kadın hakları sözleşmesi ve Suffrage hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (<https://www.britannica.com/biography/Susan-B-Anthony>).

¹² “1851 yılında tanışan Stanton ve Anthony 50 yıl boyunca kadın hakları için savaşımlardır. 1853 yılında Anthony mülkiyet hakkı için toplantılar yapmakta ve dilekçeler imzalatmaktadır. “New York Eyaleti Evli Kadınlar Mülkiyet Yasası”, evli kadınların mülk sahibi olmalarına, kendi ücretlerini korumalarına ve çocuklarının velayetine sahip olmalarına izin verecek biçimde yasalaşır. Anthony ve Elizabeth Cady Stanton, New York’ta daha liberal boşanma yasaları için kampanya yürütürler.” (<https://www.britannica.com/biography/Susan-B-Anthony>).

Liberal feminizmin 20. yüzyıldaki temsilcilerinden Betty Friedan¹³, cinsiyet eşitsizliği, iş imkânlarındaki eşitsizlik, annelik ücreti, çocuk ücreti ve kamuya bağlı kreşlerin olmaması gibi kadınların ikincil konumda olmalarına neden olan konulara değinmektedir. Friedan, “The Feminine Mistipue” (Kadınlığın Gizemi) adlı eserinde Batıda yaşayan beyaz orta gelire sahip kadınların anne ve eş olarak farklı rollerini tartışmakta, kadınların hayal dünyası ile yaşadıkları hayat arasındaki uçuruma değinmekte, özel alanda emek harcamakta olan kadınların kendini yeterli hissetmediğini anlatmaktadır. Friedan, “The Feminine Mistipue” (Kadınlığın Gizemi) adlı eserinde *“kadınların da en az erkekler kadar kendi cennet ya da cehennemlerini seçme hakkının bulunduğunu”* ifade etmektedir (Friedan, 1963, s. 10-13).

Liberal feminizm toplumun değiştirilmesi, toplumda yaşayan herkesin eşit koşullarda yaşamını sürdürmesi ve eğitim sisteminin toplumu kapsamı gerektiğini söylemektedir. Liberal feminizm kadının birey olarak kendini geliştirmesi gerektiğini ve kendini geliştiren kadınların ev işlerinde, annelik yaşamında daha etkin ve bilgi sahibi olacağını savunmaktadır. Kadınların teknolojinin dışında kalmasını eleştiren liberal feminizm, kadınların özgürleşmeleri için bilimsel ve entelektüel bilgidan uzak kalmamaları gerektiğini belirtmektedir (Altınbaş, 2010 s. 25).

Liberal feminizme göre aile kurumunda kadın ve erkek eşitliği esas alınmalı ve adil iş bölümü sağlanmalıdır. Liberal feminizm kadının özel alandaki konumunun değışmesi için mülkiyet hakkına sahip olması, kadın ve erkek arasındaki iş bölümünün adaletli olması ve fırsat eşitliğinin tam anlamıyla sağlanması gerektiğini savunmaktadır (Güneş, 2018, s.146). Kadın ve erkek varlık olarak tamamen farklı değildir. Liberal feministlere göre kadınların ikincil muamele görmesinin nedenleri onları cahilliğe maruz bırakan toplumsal şartlar ve kadın erkek arasında yapılan ayrımcılıktır. Kadın ve erkek eşitliği için toplumun eğitilmesi gerekmekte ve toplumda eğitim alanında değışim yapılmasını şart koşmaktadır (Ramazanoğlu, 1998, s. 29).

Liberal feminizm kadına dayatılmakta olan kimlik sistemini sorgulamakta ve erkek egemen iktidarın karşısında durmakta kadın ve erkeğin eşit şartlarda olmaları gerektiğini savunmaktadır. Ataerkil sistem içinde kadın fedakâr, sadık ve sessiz olarak özel alanda bırakılmaktadır. Liberal feminizm kadınların ataerkil sistemi kabul

---

¹³ “1963 yılında Life dergisine Friedan: “İnsanlar şunu dediğimi sanıyor: “Dünya kadınları, birleşin – kocalarınızdan başka kaybedecek hiçbir şeyiniz yok.’ Bu doğru değil. Elektrikli süpürgelerinizden başka kaybedecek hiçbir şeyiniz yok.” (<https://catlakzemin.com/19-subat-1963-tarihinde-tetigini-ceken-feminist-betty-friedan/>).

etmemesi gerektiğini ve kamusal alanda kendilerine sunulacak imkânları görmesi gerektiğini ifade etmektedir. Liberal feminizm, kamusal alanda eşitliğin olabilmesi için aynı iş kolunda çalışmakta olan kadın ve erkeğin eşit ücret alması gerektiğini savunmaktadır (Aktaş, 2013, s. 63).

Erkeklerin doğuştan sahip olduğu birçok hak (eğitim, iş hayatı, seçme ve seçilme) için kadınlar mücadele vermektedir. Liberal feminizm kadınların, erkeklerin temel vatandaşlık haklarına sahip ol(a)madıkları için eşitsiz konumda yer aldığını ve erkek egemen toplumda yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldığını anlatmaktadır. Kadınlar özel alanda yaşamaya maruz bırakılmakta ve ikincil görevler verilerek kamusal alanda kabul görmeleri engellenmektedir. Liberal feminizm eğitim hakkı, seçme ve seçilme hakkı, çalışma hakkı ve cinsiyetler arası fırsat eşitliğinin sağlanması ve kadınların kamusal alanda (iş hayatına veya evin dışındaki alana) çalışmaları gerektiğini savunmaktadır (Güneş, 2017, s. 246).

Liberal feminizm kamusal alan ve özel alan arasındaki sınır ve ayrımları tam olarak ifade edememektedir. Hatta geleneksel anlayıştan ötürü bu iki alan birbirine karışmakta ve kadınların çift mesai yaparak tüm sorumluluğu üstlerine almalarının önünü açmaktadır. Kadınlar kamusal alanda kullanmakta olduğu hakları kanun önünde kazansalar dahi kadınların özel alandaki (hane içerisindeki) rolü değişmemekte ve yeniden üretim sürecini kadınların yapması gerektiği düşüncesine karşı net bir duruş gösterememektedirler. Liberal feminizmin ataerki ve ataerkinin toplumdaki durumu hakkında politik bir duruşu yoktur (Güneş, 2017, s. 246).

Başka bir ifadeyle özel alanda kadınlar kısıtlanma altına alınmakta ve kadınların bireysel özgürlüklerine ket vurulmaktadır. Erkeklerin çaba harcamadan sadece cinsiyetlerinden ötürü kazandığı hakları kadınlar kazanmak için mücadele vermektedirler. Kadınların görevi olarak kabul edilmekte olan özel alan işleri (temizlik, yemek) için kadınlara ücret ödenmemektedir. Kadınlar kamusal alanda çalıştığı zaman çiftte mesai yapmakta ve sadece kamusal alandan emeğinin karşılığını alabilmektedir. Kamusal alanda çalışmakta olan kadınlara ikincil işler ve görevler verilmektedir. Bunun nedeni ise kadınların hem özel alan hem de kamusal alan işlerini bir arada yürütemeyeceğine olan düşüncedir. Fakat kadınlar kamusal alanda özgürlüklerine kavuşmak adına adım atmakta ve iş hayatında var olacaklarını belirtmektedirler.

Liberal feminizm toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Kadınlara fırsat eşitliğinin sağlanması, kadınların kamusal alanda üretim sürecine aktif katılması ve aynı alanda çalışan erkeklerle eşit haklara sahip olması için liberal feminizm çalışmalar yapmaktadır. Temel haklara değinen liberal feminizm ataerki kavramını, ataerkinin toplumsal hayata yansımalarını incelememiştir. Kadınları özel alanda sınırlı tutan ataerki düzene ve cinsiyete dayalı rol ve görevler ile ilgili somut düzenlemelerde bulunmamıştır. Özel alanda kadın ve erkek arasında iş bölümü yapılması ile ilgili konulara değinmemiştir.

2.2.2. Radikal feminizm

Radikal feminizmi, New York ve Boston’da “hareketten kadınlar”¹⁴ 1960 ve 1970 yılları arasında ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılda erkek yoldaşlarımız diye ifade ettikleri kişilerin kötü davranışlarından ötürü kadınlar kendilerini ikinci plana atılmış ve yok sayılmış hissetmişlerdir. 20. yüzyılda radikal feministler Yeni Sol’daki erkeklerin aşağılayıcı davranışlarına maruz kalmış ve bu aşağılayıcı davranışlar kadınların hoşuna gitmediğinden dolayı kadınlar birlik olmuşlardır. Radikal feminizm, Yeni Sol’un üslubuna, siyasi kuramlarına ve örgütlenme yapısına karşı oluşmuştur. Radikal feminizm kadınların (aşağılanma, ikinci sınıf vatandaş muamelesi) toplumda yaşadıkları sorunların birbiriyle bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Kadınlara baskı kuran tüm sistemlerin devrimci değişimle ortadan kaldırılması gerektiğini, sonrasında oluşacak olan boşluğun feminist bilinç ile doldurulması gerektiğini ifade etmiştir. Radikal feminizm, topluma feminist bilinci yerleştirmenin ve toplumun değişmesinde feminist bilincin önemini anlatmıştır (Donovan, 2020, s. 265-266).

---

¹⁴ Hareketten kadınları, 1960 yılında kadın erkek eşitliği, medeni haklar ve savaşırlara karşı politik gösteri ve etkinliklere katılan kadınlar oluşturmaktadır.

Radikal feminizmin için önem arz eden Redstockings¹⁵ (1970) (Kızıl/Kırmızı Çoraplar)¹⁶ ve New York Radical Feminists¹⁷ (1973) gruplar vardır. Bu gruplar devrimci sosyal bir oluşumu meydana getirmekte ve radikal feminizmin temellerini atmaktadır. Feminizmin kadınların özgürleşmesi için gerekli olduğunu savunan ‘Redstockings’ ve ‘New York Radical Feminists’ grupları bilinç yükseltme toplantıları düzenlemekte ve kadınlar arasında farkındalık oluşturmaya çalışmaktadırlar (Işık, 2020, s.96).

MacKinnon, kadınların yaşadığı problemlerin, sorunların, deneyimlerin kolektif toplantılarda anlatılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu toplantılarda anlatılmakta olan konular üzerinde değerlendirme yapılmakta, çözümler üretilmekte ve kadınların yaşanan olaylara karşı “bilinçleri yükseltilmektedir.”¹⁸ Bilinç yükseltme seanslarıyla kadınlar yaşadıklarını anlatmakta ve ikincil muameleye maruz bırakılma nedenlerini çözmeye çalışmaktadır. MacKinnon olguları değerlendirirken kadınların yaşadıklarını dinlemekte ve o baskı ortamında kalan kadınların çözüm önerilerini önemsemektedir. Bilinç yükseltmenin odak noktası kadınların yaşamakta olduğu durumlardır. Kadınların olaylara bakış açısı, değerlendirmeleri önemsenmekte ve bilinç yükseltme seanslarında kadınların maruz kaldıkları olaylar (şiddet, taciz, eril söylem, hegemonya, tecavüz) basit, kişisel ve istisna olmadığı kadınlara fark ettirilmeye çalışılmaktadır. Kadınlar bu toplantılarda kendilerine uygulanan baskı ve psikolojik şiddetin ne derece büyük olduğunun farkına varmaktadır. Bu farkındalık kadınlara kolektif bir şekilde birleşmeleri ve özgürleşmeleri için neler yapabileceklerini düşünme fırsatı tanımaktadır (Mackinnon’dan aktaran Arıkan, 2019, s. 669-670).

¹⁵ “1960 ve 1970’li yıllara damgasını vuran “özel/kişisel olan politiktir” sözünü kimin ilk kez nerede ve ne zaman kullandığına ait bilgi yoktur. Fakat sloganlaşan sözü en erken radikal feminist örgütü Redstockings’in üyelerinden olan Carol Hanisch kullanmıştır (<https://catlakzemin.com/8-nisan-1970-danimarkada-kirmizi-coraplılar-hareketi-yola-cikti/>).”

¹⁶ “8 Nisan 1970 yılında 15 kadın adaletsizliklere karşı Kopenhag’daki Stroget caddesinde yürüyüş yapmışlardır. Yürüyüşte giyimleri abartılı ve gösterişlidir. Amerika’da gerçekleşen güzellik yarışmasını protesto eden kadınlardan da ilham alarak beyaz sütyenleri, yapay kirpikleri, perukları “Danimarka’yı temiz tut” yazan çöp kovasına atmışlardır. Yürüyüşün bitiminde kadınlar Tuborg bira fabrikasına gitmiş orada da eşit işe eşit ücret yazan bildiriler dağıtmıştır (<https://catlakzemin.com/8-nisan-1970-danimarkada-kirmizi-coraplılar-hareketi-yola-cikti/>).”

¹⁷ “Hareketin adı, eylemleri Danimarkalı Kırmızı Çoraplılar için de büyük bir ilham kaynağı olan çağdaş Amerikan kadın grubu New York Redstockings’ten gelmektedir.”

¹⁸ Bilinç yükseltme kadınların ataerki ile mücadelelerinde önemli yer tuttuğu ifade edilmiştir. Hooks bilinç yükseltme toplantılarını kadınlar için terapi niteliği taşıdığını ileri sürmüştür. Kadınların evlerinde gerçekleşen toplantılara feminist bilince sahip kadınların katılımı ile toplantılar görünür kılınmıştır. Hooks bu katılımı birlikte kademi de kadın çalışmaları gerçekleştirerek, derslerde kadın araştırmaları işlenerek, bilinç yükseltme toplantılarının yerini almıştır (Hooks, 2016, s.19-20).

MacKinnon, cinsiyet(ler) arasındaki eşitlik kavramına inanmamaktadır. MacKinnon’a göre kadın erkek eşitliği olsaydı; kadınlar ekonomik olarak özgür olacak, toplumsal ve cinsel sömürülmeye maruz bırakılmayacaktı. İlaveten kadınlara baskı kurmakta olan (ataerki) sistemlerin kabul edilmeyeceğini de savunmaktadır. MacKinnon, cinsiyet ayrımı kaldırıldığında toplumsal adaletin sağlanacağına inanmaktadır. MacKinnon, ataerki kavramına değinmeden kapitalist sistemde işçi sorunu çözüldüğünde kadınların da sorunu çözüleceğine inanılan yaklaşımı eleştirmektedir. Kapitalist toplumlarda varsayalım ki işçi emeğinin sömürülmesi sorunu çözüldü. İşçi sorununun çözümüyle kadın sorunu çözülebilir mi? Kapitalist devletler eril zihniyet yapısında olduklarını kesinlikle kabul etmemektedirler. Sorunun kabul görmediği yerde çözüm aramak imkânsız hale gelmektedir (MacKinnon, 2003, s. 247).

“Kişisel olan politiktir” ve “bütün kadınlar kız kardeşir” söylemleri radikal feminizmin dönüştürücü ve geliştirici unsurları haline gelmektedir. Bu iki sloganın etkileri dönemsel olarak ifade edilmeye çalışılacaktır. “Bütün kadınlar kız kardeşir” sözü kadınların her şartta ve koşulda kız kardeş olarak birbirlerine destek olmaları gerektiğini savunmaktadır. Çünkü erkek egemen zihniyet kadınların bedeni -üreme, annelik, tecavüz, ev işleri- üzerinden algı yaratmakta ve belirli aşamalarda egemenlik kurmaktadır. Kişisel olan politiktir sözü kadınların bireysel olarak özgürleşme sürecinin sekteye uğratıldığını ve egemenlik sisteminin en yoğun hissedildiği özel alanı kastederek söylenmektedir. Özel alanda değişimin başlaması ve dönüşümün gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır (Güneş, 2017, s. 246-248).

Üreme hakları (kürtaj, cinsel özgürlük, istenmeyen hamilelik olarak ifade edilen konular) radikal feminizm için önem arz etmektedir. Radikal feminizm “Bedenimiz bizindir” söylemi ile kadınların bedenleri üzerinde sadece kendileri karar vermeleri gerektiğini, taciz ve tecavüze uğradıklarında mücadele etmeleri gerektiğini ifade etmektedir (Hooks, 2016, s.39-40).

Diğer bir ifadeyle radikal feminizm kamusal alanın gelişmesi için kurgulanan yeniden üretim alanını feminizm anlayışlarının temeline koymaktadır. Radikal feminizm toplumda kadınların ikincil muameleye maruz bırakılma nedenlerini ataerki düzenle açıklamaktadır. Ataerkinin olduğu her alanı kadınlar, mücadele alanı olarak görmesi gerekmektedir. Kadınların yaşlarının ve ekonomik düzeylerinin, ırk ve etnik kökenlerinin farklı olması ataerki düzende önem ifade etmemektedir. Kadınlar ataerki sistemi içinde sadece kadın olduklarından dolayı ayrıma maruz bırakılmaktadırlar.

Kadınlar bu sistemde mücadele vermekte ve kendilerine “kişisel olan politiktir” sözünü hatırlatarak mücadeleye devam etmeleri gerekmektedir.

Radikal feminizm, kadınların ortak tecrübelerle sahip oldukları ve benzer zorbalığa uğradıklarından dolayı bir araya gelerek ortak mücadele vermeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Radikal feminizm, ataerki kavramı üzerinde durmakta ve en büyük mücadeleyi ataerkiye karşı vermektedir. Ataerki kavramını birçok düşünür farklı tanımlamalar ile açıklamaya çalışmaktadır.

Ataerki kelimesini ilk kez metninde kullanan Weber, ataerki kelimesinin literatüre kazandırılmasını sağlamaktadır. Fakat Weber ataerki kelimesini sadece otorite ilişkisi açısından ele almaktadır. Weber özel alanda (hane içinde), kamusal alanda erkeğe itaat edilmesiyle alakalı yapılmakta olan eleştiriye karşıdır (Weber, 1995, s. 337-339).

Kate Millett, ataerki kavramını “Cinsel Politika” adlı eserinde tanımlamaktadır. *“Tüm diğer tarihi uygarlıklar gibi bizim toplumumuz da ataerkildir. Bu gerçek oldukça açıktır, çünkü askeri kurumlar, sanayi, teknoloji, üniversiteler, bilim siyasi kurumlar ve ekonomi kısacası toplumdaki tüm iktidar kaynakları erkek egemenliğinin altındadır.”* *“Siyasetin özü iktidardan geçtiği için böyle bir farkındalığın etki yaratması beklenemez. Ataerki devlet, nüfusun yarısını oluşturan kadınları kontrol etmek için kurumsallaşmış olması iki yönlü gerçekleşir: erkekler kadınlara, yaşlı erkekler daha genç erkeklere hükmedeceklerdir”* (Millet, 2011, s. 47-48).

Mackintosh, ataerki kavramını yeniden üretim sürecinin doğal bir aktarımı olarak görmektedir. Mackintosh ataerkinin meşru olduğu toplumlarda erkeklerin, kadınların bedenini denetimleri altında tutan ve bedenleri hakkında kararları sadece erkeklerin aldığı egemen toplum olarak ifade etmektedir (Mackintosh’tan aktaran Barrett, 1995, s.32).

Kandiyoti, literatüre “ataerki pazarlıklar” kelimesini kazandırmakta ve ataerki düzene daha geniş bir perspektiften bakmaktadır. Literatüre kazandırılan terim, iki cinsiyet arasında yaşanan, zaman geçtikçe değişmekte ve dönüşmekte olan ilişkiler bütünü olarak ifade edilmektedir. Bu terim toplumdan topluma değişebilmekte ve kadınların direnişi ile farklı durumlara dönüşmektedir. Ataerki pazarlık, cinsiyetlerin yeniden inşa sürecinde değişime, dönüşüme ve mücadeleye açık olan sistemlerin bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Kandiyoti, 1997, s.114).

Geniş bir ifadeyle ataerki kavramı tanımlanırsa erkek egemenliğini artıran sistem, kadınların eğitim, iş yaşamı ve sosyal yapı alanlarında toplumda geri planda bırakmakta ve cinsiyetler arasında eşitsizliği genişletmektedir. Bu sistem özel alanda (hane içinde) çocuğun bakımını, ailenin tüm sorumluluklarını kadına atfetmekte, kadının çalışmasını sınırlamakta ve kadını toplum baskısına maruz bırakmaktadır. Ataerki sistemi, erkek egemenliğini kurumsallaştırmaktadır. Kadınlar baskı sisteminin içinde kendilerini ifade etmeye çalışmakta, haklarının bilincinde olarak kendilerinin de var olduğunu kabul ettirmektedir. Kadınları baskı altına almakta olan sistem kadınları güçsüz, eğitimsiz, bilinçsiz bıraktığını sanmaktadır. Baskı ve erkek egemenliği sistemi kadınların bilinçlenmesini ve güçlenmesini sağlamaktadır.

Millett'e göre aile, ataerki toplumun en temelinde yer almaktadır. Toplum, aile ile birbirini tamamlamakta ve toplumun aile ile bağlantılı olduğunu anlatmaktadır. Ataerki toplumda, aile ve devlet arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ataerki toplumda yetişen erkek çocukları sistemi sorgulamadan benimsemektedir. Çocuk toplumda eğitim almaya başladığında bu ideolojiyi tam anlamıyla kabul etmekte ve çevresindeki kişilerle iletişimi ataerki sistem çerçevesinde kurmaktadır. Millett, ataerkinin kadınları özel alanda ev temizliği, çocuk bakma, aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılama gibi görevlere talip olmaya zorladığını ifade etmektedir. Ataerki sistem özel alanda erkeklere sorumluluk tanımamakta ve erkeklerin kamusal alanda sorumluluğunun olduğunu (işe girme, iş yaşamında ilerleme ve yükselme fırsatı) ifade etmektedir (Millett, 2011, s. 60-65).

Millett, toplumdaki tüm insanların omuz omuza vererek özgür düzeni sağladığında kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik biterek, kadınların ataerki sisteminden kurtulacağına inanmaktadır (Millet, 2011, s.126).

Shulamith Firestone, "*Cinselliğin Diyalektiği*" kitabında ataerki düzenini çözümlmeye çalışmaktadır. Firestone, Marx'ın sınıf bilinci ve üretim araçlarının kullanımı hakkındaki fikirlerini cinsiyetçi anlayış ile birleştirmektedir. Kadınların kamusal alandan mahrum bırakılmasının nedenlerini kadınların doğurgan yapısı ve bu yapının eril zihniyet tarafından kontrol edilmesine bağlamaktadır. Kadınlar üzerinde baskı kurulmakta ve kadınlar tahakküm altına alınmaya çalışılmaktadır. Yeniden üretim sürecinde eril tahakküm özel alanda kadınları, çocukları, lgbt+'ları egemenliği altına almak istemektedir. Kadınların biyolojik nedenlerle sınırlandırıldığını öne sürmekte olan Firestone, kurtuluşu da biyolojik devrimde görmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle

beraber biyolojik devrim hızlanmakta, kadınlar özgürleşmekte ve kadınların kurtuluşu sağlanmaktadır (Firestone, 2013, s. 86-87).

Ataerki düzende kadınlar iyi bir anne ve eş olmalı, özel alanda ev işleri, çocuk bakımı gibi yükümlülükleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Entelektüel birçok kadın grubu tarafından ataerki düzen kabul edilmemekte ve bu düzene tepki ile karşılık verilmektedir. Bu verilmekte olan tepkiler feminizmde farklı kollara ayrılmakta ve feminist hareketlerin başlangıcını oluşturmaktadır. Farklı kollara ayrılan feminist hareketlerin ikinci dalgası olarak da kabul edilen radikal feminizm Tong (1998, 48) liberten ve kültürel feminizm¹⁹ ile Douglas (1995, 15) klasik radikal ve lezbiyen feminizm²⁰ ile ifade etmektedir.

Kültürel feminizm yaklaşımının düşünürlerinden olan Marilyn French (1985, 72) ataerki kavramını doğa kavramı ile bağdaştırmaktadır. Anaerki sistemde²¹ doğa ile insanlar arasında uyum sağlandığını fakat hızlı nüfus artışı ile doğayı kontrol altına almaya çalışan bireylerin doğal kaynakları daha hızlı tükettiği bilinmektedir. Böylece doğa ve insan arasındaki uyum bozulmakta ve ataerki kavramı ortaya çıkmaktadır. French (1985, 67-69) erkeklerin hem doğaya hem de kadınlara hükmetme hevesinden ötürü doğal dengenin bozulmakta olduğunu ifade etmektedir. French, ataerki ile mücadelede kadın ve erkeğe atfedilmekte olan üstünlük bildiren kavramların kaldırılması ve daha dengeli bir sistem kurulması gerektiğini ileri sürmektedir.

Ataerki sistem içerisinde kadın ve erkeğin hiyerarşik yapısı zaman ve mekân arasında (dinamik bir yapı) değişebilmektedir. Hiyerarşik yapı içerisinde erkek özne, etken, aktif,

---

¹⁹ “Kadınların yok sayıldığı ataerki sisteminin yerine kadınlara değer veren kadınların hem fizyolojik hem de psikolojik olarak erkeklerden üstün olduğunu savunan yaklaşım “kültürel feminizm” ile ifade edilmektedir (Işık, 2020, 99). Kültürel feminizm, eleştiriler düşünce ve kendini geliştirmenin önemini vurgulamakta, sezgisel ve kolektif kısmına değinmektedir. Kadın ve erkek arasındaki benzerliklere değil de farklılıklar üzerine eğilmektedir (Donovan, 2020, 73-74).”

²⁰ Kültürel feminizm içinde de yer bulan kadınlara özgü değer ve davranışların yüceltilerek, erkek egemen (ataerki) sistemi yok sayan görüş ‘lezbiyen feminizm’ olarak ifade edilebilir. Kadın ve erkeklerin benzerliklerinden çok farklılıklarına odaklanan lezbiyen feminizm, erkeklerin şiddete eğimli olduğu ve kadın erkek arasındaki anlaşmazlığın erkeklerin şiddete olan ilgisinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Douglas, 1995, s. 16).

²¹ İlk zamanlarda yaşayan insanlar arasında kadınların baskın olduğu anaerki toplum biçimi, soyun anne tarafından çocuğa aktarıldığı ve ana hukuku sistemine bağlı bir toplum yapısını ifade etmektedir. Tarım toplumuna geçiş ile beraber üretim araçlarının olması ve bu araçların kullanımı erkek egemenliğine geçmesiyle birlikte kadınlar, üretimden dışlanarak özel alana terk edilmektedir. Ataerki toplum, insanları yasa ile denetlemeye çalışarak, egemenliği altına girmeyi kabul etmeyenleri zor kullanarak cezalandırma sistemi ile egemenlik altına almaya çalışmaktadır. Ataerki toplum yapısı içinde zor kullanmayı yerine getiren sınıf, ordu olarak düşünülmektedir. Ataerki toplum yapısının doğayla, kadınla, bilimle savaşı bitmemektedir. Bu savaşı ise üstyapı kurumları aracılığıyla baskı kullanarak yapmaktadır (Erdem ve Sayılğan, 2012, s. 113).

dinamik, olumlu olarak tanımlanmakta; kadın ise nesne, edilgen, pasif, olumsuz olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya göre kadınlara özel alanda annelik, toplayıcılık, kölelik gibi toplumsal roller verilmekte ve kadınlar kamusal alanın dışında bırakılmaktadır. Erkeklerle ise kamusal alanda yöneticilik, askerlik, avcılık rolleri verilmekte ve kamusal alanda sorumlulukları olan erkekler özel alan dışında bırakılmaktadır (Karapehlivan, 2012, s.247-248).

Ataerki kurumu erkeklerin egemenliğini kadınlar, çocuklar ve özel alanda yaşayan tüm bireyler üzerinde kurumsallaştırmaktadır. Erkekler egemenliğinin kurumsallaşması için toplumun baskı aygıtlarından yardım almaktadır. Din, aile, töre, okul, siyasal yapı (sendika, parti) aracılığıyla kadınların ikincil muameleye maruz bırakılması meşrulaştırılmaktadır. Ataerki yapı hiyerarşiyle birlikte baskın güç tarafından simgeleştirilmekte ve kadınların bu sistemde haklarını savunmalarına bile izin verilmemektedir (Sultana, 2019, s. 418)

Ataerki aile yapısı farklı coğrafyalarda, dinsel ve hukuk sistemlerinin katkılarıyla kadını kamusal alanın (üretim sınıfının) dışında bırakmaktadır. Ataerki düzeni, devlet yönetimine benzetebiliriz. Devletin başında devleti korumakta olan ve tüm sorumluluğun tek kişiye ait olduğu bir sistem yapısı vardır. Ataerki düzende aile de devlet gibi tek kişi üzerinden yönetilmektedir. Aileyi koruma, aile hakkında karar alma ve aile ile ilgili tüm sorumlulukların erkeklere verildiği düzendir. Ataerki düzen içinde kadın, erkeğin egemen olduğu düzen içinde yaşamak zorunda bırakılmaktadır (Erdem ve Sayılğan, 2012, s.118).

Radikal feminizm, kadınların kurtuluşunu ataerki sistemin yıkılması ve anaerki sistemin²² (kadınların hâkim olduğu toplum düzeni) kurulmasına bağlamaktadır (Türkoğlu, 2015, s. 16). Kadınlara toplumda anne ve eş olmak dışında başka şartlar tanımayan ataerki sistem, kadınların bağımsız ve özgür seçim yapmaları konusunda da en büyük engel ve tehdittir.

---

²² Anaerki toplum yapısında elde edilen ürünlerin hepsi ortak mal olarak kabul edilerek, eşitçe paylaşılmaktaydı. Toplumun ihtiyacından fazla ürün elde edildiyse o ürün yok edilerek toplumda kargaşa çıkmasına engel olunmaktaydı. Ataerki yönetim sistemine geçildikten sonra tarımda kullanılan araç ve gereçlerin özel mülkiyete dayalı olmasından dolayı belirli bir sınıfsal yapı (bu sınıfsal yapı üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi sınıfıdır) oluşmaktadır. Üretim araçlarını elinde bulunduran kişiler sınıflı toplum yapısına geçişin ilk adımlarını oluşturmaktadır. Üretimde biriken artı değer babadan oğula geçerek, babanın oğluna miras bırakabilmesi için kadınların tek eşlilik yapması gerektiği savunulmaktadır (Erdem ve Sayılğan, 2012, s.117-118).

Ataerkil sistem anlayışı erkeklik hegemonyasına dayanmakta ve özel alanda erkeğe hiçbir sorumluluk vermemektedir. Bu sistem erkekliği üstün grup olarak görmektedir. Kadınlar biyolojik olarak neslin devamlılığını sağlamakta, erkekler neslin devamlılığının her daim erkek tarafından sağlandığını savunmakta (kadın ve çocuğun erkeğin soyadını alması, nüfus kütüğü erkeğe uygun olması), bu savunulan düşünce devlet aracılığıyla desteklenmekte ve ataerkil sistemi güçlendirmektedir. Dünyanın devamlılığını sağlayan biyolojik güç olduğunu düşünen erkekler, ataerkil sistemin etkisinin daha da genişlemesine neden olmaktadır (Arsoy, 2011, s. 2).

“Erkeklik olgusu”²³, erkekliği ön planda tutmakta ve erkekler aracılığıyla devamlılığın sağlanacağına inanmaktadır. O yüzden de erkekliği ve erkeklerin davranışlarını kutsallaştırmakta ve toplumda bu davranışların kabul görmesi için sistemi kullanmaktadır. Erkekler ise kutsallaştırılmakta olan bu düzen içinde yetişmekte ve ataerkilliği benimsemekte ve ataerkiye uygun davranmaktadır (Demren, 2003, s. 34-35).

Ataerkil sistem kamusal ve özel alanda da kendini göstermekte, kadınları ve erkekleri ayırmaktadır. Ataerkil sistem kadınları özel alanda (ev içinde) sınırlamakta hatta kamusal alanda kadınları yok saymakta, erkeklerin kamusal alanda var olduğunu kabul etmekte ve erkekleri özel alanda sınırlamaktadır. Gelişmekte ve farklılaşmakta olan toplumsal düzeni bu sistemle devamlılığını sağlayamamaktadır. Özel alanda (hane içinde) ve kamusal alanda (hane dışında) kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu anlayış kabul edilmelidir. Özel alanda eşitlik sağlanması ile kamusal alana da bu eşitlik dalgası gelecektir. İkili cinsiyet yerine eşitlikçi cinsiyet ideolojisine zemin hazırlanacaktır (Aktaş, 2013, s.55).

Feminizm tartışmaları erkekler ile aynı haklara sahip olmak isteyen kadınların ataerkil sisteme direnişi ile başlamaktadır. Kazanılan haklar değişen toplum düzeni ve modernleşme ile birlikte kadınların beklentilerini karşılamamaktadır. Zaman içerisinde kadınlar bilincini değiştirmekte ve eşit olmak yerine farklı olmayı seçmektedir. Kadınlar ataerkil düzene karşı alternatif bir düzen (anaerkil düzen) kurmak zorunda olduğunun farkına varmaktadır (Aktaş, 2013, s. 68-69).

Kadınların erkeklere benzemeye çalışması, kadın hareketlerine vurulmuş en büyük darbelerden biridir. Radikal feminizmde kadınsı özellikler önemlidir. Kadını kadın

---

²³ Bahsedilmeye çalışılan erkeklik olgusu cinsiyet olarak düşünülmemeli, toplumdaki ataerkil düzenin erkekliğe uygun gördüğü, kadınları yok saydığı anlayış olarak düşünülmelidir.

yapan özelliklerden bazıları; güzellik, fiziksel özellikler, doğurganlık olarak düşünülmektedir (Dikici, 2016, s. 530). Kadın ve erkek arasındaki ayrıma odaklanan radikal feminizm, kadınların da bu ayrımı benimsemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Radikal feminizm, sınıf ayrımlarına karşı çıkmaktadır. En önemli hedeflerinden biri toplumdaki sınıflandırmayı ortadan kaldırmak ve toplumda eşitliği sağlayabilmektir. Cinsel anlamda sınıflandırmanın olmaması durumunda kadınların özgürleşeceğini savunmaktadır. Radikal feminizm, kadınların bedenleri üzerindeki hakları kazandığında toplumun düzeleceğine ve değişeceğine inanmaktadır. Kadınlar kendi bedenlerini denetim altına aldığı ve çocuğun topluma kazandırılma sürecinde sadece kadınların sorumluluğu olmadığı düzende yaşamak istemektedirler (Atan, 2015, s. 14).

Radikal feminizmin savunucularından Firestone 1970 yılında “*Cinselliğin Diyalektiği: Kadın Özgürlük Davası*” kitabında aileyi tanımlamaktadır. Firestone, aile ²⁴kavramının kadınlar, çocuklar, tutsaklar ve onları yöneten bir başkan tarafından oluşturulduğunu ve ailenin toplumun en küçük birimi olduğunu ifade etmektedir. Firestone, doğacak çocuğu yetiştirmek ve topluma kazandırma sürecinin (toplumu şekillendirme görevinin) sorumluluğunun yalnızca kadına bırakılmasını eleştirmektedir. Kadınların karşı cinse duydukları koşulsuz sevgi kadınları değersizleştirmektedir. Kadınlar bu sevgi gösterisinde kendilerini unutmakta ve karşı cinsin isteklerine göre şekil almaktadır. Erkeğin gözünde prenses olabilmek için bedenlerinde ve yüzlerinde çeşitli değişiklikler yapmaktadır (Firestone, 2013, s. 84-85).

Firestone, kadınların tıbbın tüm olanaklarının sağlanması ile doğumdan, çocuk yetiştirme sorumluluğundan kurtulması gerektiğini ve çocuk yetiştirme sürecinin sadece kadınların görevi olmadığını ifade etmektedir. Çocuğun topluma kazandırılma sürecinde sorumluluğun kadın, erkek ve tüm toplumun üzerinde olduğunu düşünmektedir. Firestone, aile içindeki hiyerarşik baskısının tamamen bitmesi gerektiğini hatta aile kurumunun ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadır.

Radikal feminizm, ataerki kavramını cinsellik ve aile üzerinden temellendirdiğinden dolayı birçok eleştiriye maruz kalmaktadır. Eleştirinin başlıca nedeni radikal feminizm,

---

²⁴ Aile kelimesi ilk kez Romalılar döneminde kullanılmakta ve literatüre geçmektedir. Roma Kanunlarına göre başkan tarafından yönetilen aile bireylerinin yaşam şartları, yaşayıp yaşamamaları gibi insani temel ihtiyaçları bile başkan tarafından belirlenmektedir. Bu sistem yapısında kadın ve çocuk eşit kabul edilmekte, her ikisi de yok sayılmakta ve özgürlükleri ellerinden alınmaktadır (Firestone, 2013, s. 85).

Üretim sistemleri üzerinden ataerki kavramını açıklamaya çalışmaması ve üretim sistemlerinin göz ardı etmesidir (Işık, 2020, s. 20).

Radikal feminizm ataerki ile mücadeleyi temel hedefleri arasına almakta ve ataerkinin kadınların özgürleşmesinin önündeki en büyük engel olduğunu söylemektedir. Kadınları ayırıştırma dan tek bir sınıf olarak kabul etmekte olan radikal feminizm çözüm için de evrensel öneriler sunmaktadır. Bilinç yükseltme toplantılarında anlatılmakta olan sorunlara bütünsel yaklaşımlar ile cevap vermektedir. Kadınların ikincil muamele görme nedenlerini ayırıştırmakta olan (ırk, statü, eğitim) diğer feminizmler, radikal feminizmin evrensel ve bütüncül çözüm önerilerini eleştirmektedir. Radikal feminizm, toplumda sınıf farklılıklarına neden olan kapitalist sisteme ve cinsiyete göre iş bölümü konularına değinmemektedir. Radikal feminizm anlayışı ataerki kavramını politik bir zemine dönüştürmektedir. Kadınların ataerki anlayışına karşı çıkmaları ve mücadele bilincine ulaşması gerektiğini ifade etmektedir. Radikal feminizm, kamusal alan ve özel alanı ayırmakta güçlük çeken liberal feminizmi eleştirmekte ve iki alanın ayrılması gerektiğini savunmaktadır.

Radikal feminizm kadınların özel alanda bırakılmasını ataerkil (ataerkil düzene, ataerkil aile yapısına, ataerkil kapitalist sisteme) sisteme bağlamaktadır. Ataerkil sistem erkek egemenliğini kabul etmekte ve kadınları yok saymaktadır. Ataerkil düzende kadınlar; ev işlerinde çalışmakta, aile yaşantısında devamlılığı sağlamakta, biyolojik sürekliliği sağlamaktadır. Bu düşünce sistemi kadınlara namus kavramını ve utanma kavramını yüklemekte, erkeklerin egemenliğine boyun eğmeleri gerektiği benimsetmektedir. Radikal feminizm, kadınların maruz bırakıldığı bu sistem anlayışına karşı çıkmakta ve toplumu yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Radikal feminizm, kamusal alanda üreten, özel alanda (aile içinde) ve kamusal alanda (aile dışında) zgr kararlar alabilen ve aldığı kararları uygulayabilen kadınların oluşturduğu toplum düzenini oluşturmaya çalışmaktadır.

2.2.3. Marksist feminizm

19. yüzyılın sonlarına doğru liberal feminizmin temel ifadelerine ve radikal feminizme yönelik eleştiriler başlamıştır. Radikal feminizm ataerki kavramını mücadelelerinin odak noktasına yerleştirmektedir. Radikal feminizm sınıf sorunlarına değinmemiştir.

Radikal feminizm, liberal feminizmi ataerki kavramını göz ardı etmekle eleştirmektedir. Marksist feminizm, kadın sorunlarını sınıf sorunuyla birleştirmekte ve ilgili görüşe göre sınıf sorunu çözüldüğünde kadın sorunu da çözülecektir. Liberal feminizm sınıfsal ve iktisadi temelleri görmezden gelmekte ve açıklamalarında kullanmamaktadır. Marksist feminizm, liberal feminizmi sınıfsal açıdan ve iktisadi yaklaşımlar üzerinden eleştirmektedir. Marksist feministler, bu kavramalara değinmeden sorunların çözüleceğine inanmamaktadır (Ramazanoğlu, 1998, s. 32-33).

Marksist feminizm²⁵, liberal feminizmin ileri sürmekte olduğu kadın ve erkeğin yaşamın her alanında eşit olması söyleminin yeterli olmadığını ifade etmektedir. Marksist feminizm, kadın ve erkeğin eşit ol(a)mamasının önündeki en büyük engelin sınıflı toplum yapısı olduğu ve kadınların mücadelesinde odak noktanın kapitalizm olması gerektiğini savunmaktadır (Demir, 1997, s. 56).

Marksist feminizmin kurumsal temelini oluşturan Karl Marks²⁶ ve Friedrich Engels, kapitalist sistem eleştirisinde kadını merkeze almamakta, kadın ve erkeği bir tutmakta ve işçi sınıfı üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Marksist feminizm kapitalizmin ortadan kalkması ile kadınların özgürlüğüne kavuşacağına ve kadın ile erkek arasındaki eşitsizliğin yok olacağına inanmaktadır. Marksist feminizmin ailenin toplumsal yapısı ile ilgili düşüncelerini açıklayan eserlerinden en önemlisi Engels'in "Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni"²⁷ adlı kitabıdır. Bu kitap da kadının nasıl metalaştırıldığı ve süreç dışına itildiği anlatılmakta ve aile içindeki iş bölümünün oluşmasının arka planında yer alan sistemi tarihsel materyalist bakış açısı ile incelemektedir (Donovan, 2020, s. 133-134).

Engels "Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni" adlı kitabında anaerkiil sistemden ataerkiil sisteme geçilirken yaşanan süreci detaylı bir şekilde irdelemektedir. Anaerkiil sistemde kadın aynı kabilenin üyesi ve erkekler dışarıdan gelmektedir. İş bölümü olmasına rağmen kadın ve erkek anaerkiil sistemde eşittir. Özel mülkiyet

---

²⁵ Marksist feminizm, Marksist düşünceye sahip düşünürlerin kapitalizm ile ilgili fikirlerinden etkilenmektedir. Marksist düşünürler kapitalizmi iktidar ve değiş tokuş ilişkileri üzerinden ele almaktadır (Tong, 1998, s.98).

²⁶ Marx, kadınların sömürü sorununun kapitalizm ile başladığını ve tüm işçilerin kurtuluşu kapitalizmin bitmesiyle olacağına inanmaktadır. Marx, kadınlar ve erkekler diye ayırım yapmamakta ve iki cinsi de işçi sınıfı olarak ele almaktadır (Işık, 2020, s. 102).

²⁷ Engels, "Devletin, Ailenin ve Özel Mülkiyetin Temelleri" adlı eserinde cinsiyete dayalı iş bölümünü ve kapitalist sistemden önceki iş bölümünü anlatmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde kadınlar ve erkeklerin arasındaki biyolojik farklılıkları doğal karşılayan görüşlere karşı çıkmakta, kadınların ikincil konumda yer almasının sebebini sınıflı toplumun kurumları aracılığı ile yapıldığını ileri sürmektedir.

kavramının ortaya çıkması ile miras sorunu başlamaktadır. Miras sorunun nasıl çözölme ulaştırılacağı konusunda tartışmalar olmaktadır. Çözüm olarak mirasın babadan erkek çocuğa aktarılması kabul edilmektedir. Aynı özel alanda yaşamakta olan anne ve kız çocukları mirastan yararlanamamaktadır. Kadın, özel mülkiyet anlayışının toplumda bu şekilde oluşmasıyla ikinci sınıf vatandaş durumuna düşmektedir. Özel mülkiyet anlayışı toplumda eşitsizliği artırmaktadır (Engels, 1967, s. 46-48).

Marks aile hayatındaki iş bölümünü doğal iş bölümü ile açıklamaya çalışmaktadır. Doğal iş bölümü cinsiyet ve yaş farkından oluşan ayrışma ile başlamakta olduğunu ifade etmektedir. Ayrışmakta olan bu iş bölümü insanın insana köle (efendi köle ilişkisi) olması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Ev hayatında ise kadın ve çocukların baba (erkek) tarafından köleleştirilmekte olduğunu ve babanın üzerinden özel mülkiyet anlayışının devam ettiğini ifade etmektedir (Marks & Engels, 2008, s. 57-61). Özel mülkiyet anlayışı ile beraber toplumun dışında kalmakta olan kadınlar maddi olarak da çaresiz bırakılmaktadır.

Sanayi devrimi ile beraber seri üretime geçmekte olan makine sistemleri insan gücünün yerini almaktadır. Bu yeni sistemle beraber üretim gücünü elinde tutmakta olan proletarya (işçi sınıfı) ve üretim aygıtlarına sahip olan burjuva sınıfı oluşmaktadır. Tarımda çalışan işçilerin birçoğu fabrikalarda çalışmaya başlamakta ve geniş aileden çekirdek aileye geçiş hızlanmaktadır. Kapitalist sistem içinde erkeğin rolü ücret karşılığında fabrikalarda çalışarak evine dönmesi, kadının ise özel alanda (temizlik, bakım, temel ihtiyaçların karşılanması) ücretsiz emek karşılığında (görünmez emek) çalışmasıdır (Köse, 2012, s.20). Kadınların ev içinde çalışmasını zorunluluk olarak kabul etmekte olan sistem kadınları kamusal alandan (iş yaşamından) soyutlamaktadır.

Marksist feminizm sınıf temeli üzerinden analizler yapmakta ve sömürünün ana nedenini sınıflı toplum yapısına dayandırmaktadır. Bu bağlamda liberal ve radikal feminizmler cinsiyete dayalı analizler kurmakta ve Marksist feminizmden ayrılmaktadır. Biyolojik cinsiyeti temel alan analizleri eleştiren düşünürlerinden biri Evelyn Reed (1970) kadınların biyolojik olarak (çocuk doğurma işlevi) ikinci planda kalmaları fikrine karşı çıkmaktadır. Reed, kadınların toplumda ikincil seviyede sayılmasının sebebini biyoloji ile açıklamanın mücadeleyi sekteye uğratacağını ileri sürmektedir. Bu bağlamda Reed ikincil konumda yer almasının sebebini toplumsal ve tarihsel argümanlarla açıklamaktadır. Kadınları erkeklerden ayıran, tek sınıfa indirgeyen ve ataerki sistemini düşman olarak gören sistemin yanlış olduğunu ileri sürmektedir.

Marksist feminizm, erkekler gibi kadınları da çok sınıflı cinsiyet olarak kabul etmektedir. Reed (1970), işçi sınıfına mensup kadın çalışan ile yönetici sınıfına mensup kadın çalışanın ortak noktasının çok az olacağını ileri sürmektedir. İşçi sınıfına mensup kadın çalışanların müttefiki erkek işçilerin olabileceğini, yönetici sınıfına mensup kadınların işçi kadınlarla müttefik olmayacağını söylemektedir.

Reed (1970), liberal feminizmin eşit haklar, eşit işe eşit ücret taleplerini ve radikal feminizmin kürtaj hakkı, çocuk bakım merkezi gibi temel haklarını desteklemektedir. Reed, sömürüye uğrayan halkın kurtuluş mücadelesi vererek sömürüden kurtulacağını düşünmekte ve Marksist yapı içerisinde kadın örgütlenmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır.

Marksist feminizm, kapitalist toplumda sınıfsal sömürü ile erkeğin kadın üzerinde kurmaya çalıştığı baskı ve sömürüyü sınıf bağlamında değerlendirmektedir (Walby, 1990, s. 15). Özel alanda kadının emeğinin sömürülmesinin nedeni sadece erkek egemen zihniyet değildir. Sermaye ve sömürü üzerindeki dengenin bağlantısına dikkat edilmesi gerekmektedir. İşverenler özel alandaki (ev içi) çalışmanın kadının sorumluluğunda olması gerektiğini savunmaktadır. İşverenler kadınların, eşlerinin zihinsel ve fiziksel olarak iş hayatına hazır edilmesi (yeniden üretim süreci) sürecinde kadınlara büyük sorumluluklar yüklemektedirler. Tüm sorumluluklar kadına yüklendiğinden dolayı erkekler özel alan işlerine (ev işlerine) yabancılaşmaktadır. Yeniden üretim sürecinde dinlenen işçi bir sonraki gün çalışmaya başlayınca işveren işçiden maksimum verimlilik alabileceğini düşünmektedir. Çocuğun eğitim ve toplumsallaşma süreci kadına biçilen rollerdendir. Çocuğun büyüyerek emek sınıfına katılması, kapitalist sistem için yetişmiş yeni işçi demektir (Sağlam, 2020, s. 404).

Margaret Benston (1969) eviçi işlerinin sosyalizasyonu tartışmasını başlatmaktadır. Maria Dalla Costa ve Selma James ise (1972) tartışılan konuya farklı boyut kazandırmaktadır. Benston “kadınları eviçi ve aile ile ilişkili olan basit değer üreten işlerden sorumlu sınıf” olarak tanımlamaktadır. Kadınların özgürleşmesinin en önemli yolunu ev işlerinin sosyalizasyonu olarak görmektedir. Benston’dan farklı düşünen Costa ve James (1972) eviçi işlerini kadınların yapması gerektiğini vurgulamakta ve eviçi işlerini her zaman kadınların yaptığından dolayı bu işler karşılığında belirli bir ücret alacaklarından ötürü kadınların kazanımı olacağını savunmaktadır.

Marksist feminizm düşünürlerinden olan Carol Lopate (1974) eviçi işlerinin ücretlendirilmesi konusunu eleştirmektedir. Lopate, eviçi işlerinin ücretlendirildiği durumda kadınların ücret karşılığında ev işçilerine dönüşmekte olduğunu, kamusal alanda çalışan işçilerin ücretleri kesintiye uğrayacağını, küçük işletmelerin piyasadan silineceğini ve tekelci yapının hâkim olacağını ifade etmektedir. Lopate, eviçi ücretlendirilmesi yapıldığı takdirde kadınlar özel alanda yaşayarak kamusal alana dâhil olmadan yaşamlarını devam edeceklerini ifade etmektedir.

El tezgâhlarından seri üretime geçilmesiyle toplum düzeninde, ailelerde değişimler gözlenmektedir. Aile yapısının tek eşli evliliklere doğru geçişi olurken farklı sınıf düzeylerindeki bireylerde farklılıklar göstermektedir. Proleter aile yapısına sahip kadınlar, burjuvazi aile yapısına sahip kadınlara göre daha özgür ve endişesiz yaşamaktadır. Çünkü proleter sınıfa mensup kadınların, erkek egemenliğini meşru sayacak ve kadınlara miras bırakılacak bir aile yapısı olmamaktadır.

Devlet düzeni içinde burjuva sistemini besleyen ve koruyan kanunlar, burjuva düzeninde yaşamakta olan ailelerde geçerliliğini korumaktadır. Kadının her alanda olduğu gibi hukuk alanında da eşitsizliğe uğramasının nedenlerinden biri ekonomik olarak kadınların bağımsızlığa ulaşamamasından kaynaklanmaktadır. *“Erkek burjuvazidir, karısı ise proletaryayı temsil eder. Maddi koşullardaki değişim, aile ilişkilerinin örgütlenişini değiştirir”* (Engels, 1967, s. 187).

Kapitalist sistem bulunduğu çevreye ve alana değişiklikler getirmektedir. Ayrıyeten kapitalist sistem aile yapısına ataerkil sistem yapısını yerleştirmektedir. Kadınların iş hayatına girmesiyle beraber aile yaşamı içerisindeki egemenliğini kaybetmek istemeyen erkekler, kadınları kısıtlamaya çalışmaktadır. Kadınların çalışacağı yeri seçmek, aldığı maaşı talep etmek ve hangi işlerde çalışması gerektiğini konusunda erkekler kadınlara baskı yapmaktadır (Baygal, 2012, s. 72). Kadınların bazı işlerde –inşaat, tesisat, itfaiye, tersane, pompacı- çalışamayacağı ve kadınlara ikincil işler verilmesi gerektiğini ileri süren sistem kadınların emeklerini sömürmektedir. Kadınlar bu sistem anlayışını kabul etmemekle birlikte her türlü işte çalışabileceği ve iş yaşamında kendi kararlarını kendisinin verebileceği düzeni kurmak istemektedirler.

Kapitalist sistem içinde kadınların özel alandaki (hane içindeki) emeği yok sayılmakta ve ücretsiz emek kapsamında ele alınmaktadır. Aile içinde yapılmakta olan iş bölümünde zaman kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Erkekler kamusal alanda

çalıştığı için özel alandaki işlere ayıracak zamanlarının olmadığını ifade etmektedirler. Kadınların emeği yok sayılmakta ve ücretsiz emek olarak ifade edilmekte ve ekonomik açısından değersizleştirilmektedir (Gökmen, 2017, s. 1970).

Kadınların özel alanda (ev içinde) harcadığı emek, ekonomik yaşama sağladığı katkılar yok sayılmaktadır. Yeniden üretim sürecinin hazırlayıcısı kadınlar olarak görülmekte ve çocuk bakımı, ev işleri de kadınların görevi sayılmaktadır. Kadınlar hem özel alanda (evde) hem de kamusal alanda (iş hayatında) çalışarak çifte mesai yapmaları zaman ve emek değerlerinin sömürüldüğünün göstergesidir.

Marksist feminist düşüncesi sistemini benimseyen Michelle Barrett, ailenin kapitalizme göre şekil aldığını ve dönüşüm geçirdiğini savunmaktadır (Barrett'ten aktaran Güçlü, 2012, s.179). Marksist feministler kapitalizmin ortadan kalkmasıyla kadının özgürlüğüne kavuşacağına inanmaktadır. Kapitalist sistemle beraber değişen dünya düzeninde üretim araçlarının (fabrikaların) ortaya çıkmasından dolayı yeni iş bölümleri, farklı sınıfsal yapılar – proletarya, burjuvazi- ve aile yapısı içinde değişen sistemle erkekler öncelik kazanarak durumu lehine dönüştürmektedir.

Marx, kapitalist sistemi iki sınıfın -proletarya ve burjuvazi- birbirlerine yabancılaşması olarak görmektedir. İşçi sınıfı, fabrikada çalıştığı alanda zamanla emeğine yabancılaşmaktadır. Marx, alt yapı ve üst yapı olarak toplumu ayırmaktadır. Alt yapı kavramını ekonomi ile ilişkilendirerek üst yapıyı da siyasal yapı, kültür, aile, hukuk gibi toplumun birçok kurumunu kapsadığını belirtmektedir. Alt yapıyı oluşturan ekonomi üst yapı kurumlarından aileyi en çok etkilemektedir (Marx'tan aktaran Toprakaya, 2008, s.378-380). Marx, kapitalizmin insan emeğini hatta insanı metalaştırdığı ve “Komünist Manifesto” da “*burjuvazinin aile ilişkisini bir para ilişkisine indirgediğini*” belirtmektedir (Marx'tan aktaran Donovan, 2020, s.135). Marks, Alman ideolojisinde toplumsal yapıdaki baskın düşüncenin nasıl oluştuğu sorusunu temel almaktadır. Cevap olarak da egemen düşüncenin egemen sınıf tarafından topluma dayatılmakta olduğunu belirtmektedir. Dayatılan bu düşüncelerin diğer sınıflar tarafından benimsenmesini de yanlış bilinç²⁸ olarak değerlendirmektedir. (Marks ve Engels, 2008, s. 53-55).

Kapitalist sistem aile arasındaki cinsiyete dayalı iş bölümünü derinleştirmekte, kadınların özel alanda (hane içinde) ücretsiz emek ile çalışmasının yolunu açmaktadır.

---

²⁸ Marks yanlış bilinçte toplumdaki burjuvanın işçi sınıfını aldattığını, işçi sınıfının gerçekten konuyu anlamadığını ve burjuvanın gözüyle topluma baktığını anlatmaktadır (Marks ve Engels, 2008, s. 53-55).

Egemen güç tarafından (erkek, burjuvazi, devlet) aile içerisinde baskı, şiddet artmakta kadınların alanı daha fazla kısıtlanmaktadır. Evlilik kurumu tam anlamı ile ataerki yapıda olmasa bile erkek egemen tahakküme dayalı olmaktadır. Kadınlara yönelik psikolojik, ekonomik ve fiziksel şiddetin temelinde ataerki toplum düzeni yatmaktadır (Baygal, 2012, s. 68). *“Fabrika onların bütün günlerini yutar, makineler kendilerine gereken gücü onların kaslarından emerdi... Evli erkekler evlerine döndükleri zaman sudan sebeplerle karılarıyla kavga eder, onları acımasızca döverlerdi... Ağır çalışmanın bitkin düşürdüğü bu adamlar kolayca sarhoş olur, içlerinde hastalıklı tuhaf bir öfke gitgide büyüyerek kendine çıkar bir yol arardı.”* (Gorki, 2003, s. 8).

Marksist feminizm, kadınların yok sayılma nedenlerini üretim araçları ve yeniden üretim süreci üzerinden açıklamaktadır. Kapitalist toplumda kadınlar, erkeklere göre daha dezavantajlı grupta olarak, yeniden üretim sürecinde emekleri kullanılmakta ve emeklerinin karşılığını alamamaktadır (Güneş, 2017, s. 247). Marx ataerkinin temelini üretim biçimine dayandırmaktadır. Üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi, ataerki sistemini geri plana itmekte ve toplumu da kapitalist sistem ile bütünleştirmeye çalışmaktadır (Işık, 2020, s. 20).

Marksist feminizm, kadınların ırk, ekonomik ve sosyal koşullar, sınıf, eğitim durumları bakımından birbirinden farklı ve kadınları kendi aralarında ayrıştırmaktadır. Bu ayrıştırmayla beraber kadınlar baskıya, ekonomide yok sayılmaya, üreme politikalarına, cinsel tacize ve tecavüze uğradıkları zaman olaylara bakış açısı ve olaylara verdikleri tepkiler birbirinden farklıdır²⁹ (Gimenez, 2009, s. 205-207).

Marksist feminizm, kadınların ikincil konumda olmaları ve sınıflı toplum yapısının oluşmasının nedenini kapitalizm ile bir tutmaktadır. Kadınlar hem kamusal alanda çalışmakta hem de özel alanda (evinde) çalıştıklarından dolayı emekleri görünmemektedir. Kadınların ikincil konumda olmalarının nedenlerini biyolojik cinsiyet üzerinden açıklanmak yetersiz kalmakta ve Marksist feminizm Marksist analizleri göz önüne almaktadır. Marksist feminizm ataerkiyi suçlamamakta ve kapitalizmi tek suçlu görmektedir. Kadınların kurtuluşunu işçi sınıfına mensup kadınların kurtuluşu ile bir tutmaktadır. Marksist feminizm, cinsiyet dayalı iş bölümünü doğal karşılamakta fakat kadınların emeklerinin sömürülmesi, kadınların belirli işlere

---

²⁹ Marksist feminizm, yoksul ve siyahi bir kadın ile zengin beyaz bir kadının karşılaştığı baskı ve taciz durumunda iki kadının vereceği tepkiler ve kendilerini savunma durumlarını birbirinden farklı görmektedir.

maruz bırakılması gibi durumların kapitalist sistemle son bulacağına inanmaktadır. Marksist feminizm toplumsal cinsiyeti, ataerkiyi kadınların ikincil konumda olmalarında sorumlu tutmamaktadır. Kapitalist sistemin yıkılmasıyla beraber ataerkinin yok olacağını ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün yeniden düzenleneceğini ifade etmektedirler.

2.2.4. Sosyalist feminizm

Marksist feminizm 19. yüzyılın son dönemi ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde etkili olmuştur. Sosyalist feminizm, 1960'lı yılların son döneminde ortaya çıkmıştır (Kayhan, 1999, s. 40). Marksist feminizmin kökenleri içerisinde sosyalist feminizm doğmuştur. Marksist feminizmi, Karl Marx ve Friedrich Engels bilimsel sosyalizm olarak ifade etmektedir. Bu konuda Donovan şu saptamalarda bulunmuştur (Yörük, 2009, s.67).

“Gerçekte çağdaş ‘Marksist feminizmin artık katıksız bir Marksizm’den çok, (temelde) radikal feminizm tarafından değiştirilmiş bir Marksizmi temsil ettiğine işaret etmek için ‘sosyalist feminizm’ diye adlandırılması daha uygun olur.” (Donovan, 2020, s.130).

Sosyalist feminizm, Marksist feminizmi cinsiyeti önemsemediği ve cinsiyet kavramını dikkate almadığından dolayı eleştirmektedir. Marksizm yaklaşımı erkeksi şartlara uygun ve erkeklere özgü geliştirildiği düşünülmektedir. Marks ve Engels’in teorisi kadınların ayrı olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Cinsiyetler arasında ilişkileri doğal kabul etmektedir (Çakır, 2008, s.188). *“Marks kadını doğa ile özdeşleştirdiği doğayı da veri olarak kabul ettiği için, Engels ise, kadın ile aileyi bir saydığı ve kadının bu kurum içindeki işini ve cinsel rolünü eleştirmeye yanaşmadığı için.”* (MacKinnon, 2003, s.33). Kadınlar Marksizm’de oluşmakta olan sorunların dışında tutulmaktadır. Marksizm anlayışında sınıf kabul edilmekte cinsiyet yok sayılmaktadır.

Liberal feminizmin düşüncesinde insan doğası temel oluşturmakta, Marksist feminizmde ise Marksist insan anlayışı temel oluşturmaktadır. Marksizm yaklaşımında birey ile toplum ilişkisi, tek ve basit değildir kompleks (daha karmaşık) ve diyalektiktir. Liberal anlayış insanları hayvanlardan ayıran özellikleri; akıl, dil kullanımı, sanat, bilim ve yeti olarak açıklamaktadır. Fakat Marksist feminizm bu yaklaşımı reddetmektedir. Marksizm, insanın kendi geçimine yarayacak olan araçları üretmesiyle toplumda var olacağını ileri sürmektedir. Marksizm, kadınların ve erkeklerin üretim aracılığıyla

kolektif olabileceğini ifade etmektedir. Toplumu yaratan üretici insanlar toplum tarafından da şekillenerek biçimlenmektedir. Kolektif önemli ve vurgu yapılan kısımdır. Liberal yaklaşım, tarihin ilerlemesini sağlayan maddi güçler, hayatın üretimi ve yeniden üretim olarak açıklamaktadır (Çakır, 2008, s.186).

Marksizm kadınların özgürlüğüne, kadının kurtuluşuna yer vermeyerek sadece işçi sınıfının kurtuluşu ile kadınların da kurtulacağı tezini savunmaktadır (Akal, 2011, s. 53). Hareketin kurumsal düzeninde erkek egemenliği vardır. Kadınlar alaya alınmakta, cinsiyetçi şakalara maruz kalmakta ve kadınların toplumda aşağılanma durumu sürekli hale getirilmektedir (Akal, 2011, s. 64).

Sosyalist feminizm, sadece kapitalizm veya sadece ataerkinin suçlu olarak ifade edilmesinin feminizmi açıklamaya çalışmada yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Sosyalist feminizm, radikal feminizm ve marksist feminizm yaklaşımlarını feminizmi tek boyuta indirgediği için eleştirmektedir. Marksist feminizm sadece kapitalizmi ele almakta ve ataerkiyi göz ardı etmekte ve radikal feminizm ise ataerkiyi ele almakta ve kapitalizm kısmını göz ardı etmektedir. Kapitalizmi yok saydıklarından ötürü ataerkiyi güçlendirdiklerinin farkında olmayan radikal feminizm, kadınların özel alanı üretim alanından çıkartmakta kadınların sömürülmesinin önünü açmaktadır. Kadınların özel alan ile kamusal alanda sınıf analizine indirgenemediği için kadınlar iki alanda da sömürüye uğramaktadır (Işık, 2020, s.106).

Sosyalist feminizm, sınıf kavramını Marksist feminizmden ve cinsiyet analizi kavramını radikal feminizmden almakta ve iki feminizm anlayışının birleşiminden oluşmaktadır. Sosyalist feminizm kadınların ikincil konumda olmasının nedenlerini ataerki ve kapitalizm ile açıklamaktadır (Tong, 1998, s.111).

Kapitalist sistemle kamusal ve özel alan ayrıştırılmakta, kapitalist sistem evi üretim alanı olmaktan çıkarmaktadır. Ev içi emeğinin (üretici ol(a)mayan kadın emeğinin) maddi olarak karşılığı olmadığını ifade etmektedir. Kapitalist sistemde emeğin yeniden üretim sürecindeki masrafı düşürdüğünden dolayı kadınların emek harcadığı ev işlerini ücretsiz yapması uygun görülmektedir. Aile bireylerini erkek geçindirmeli, kadınlar ev işlerinde çalışmalı anlayışı kadınları kamusal alandan kısıtlamaktadır. Birçok sendika çalışan işçilere aile bireylerinin hepsini geçindirecek ücretlerin ödenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu sistem içerisinde bekâr kadınların çalışması durumunda kadınlara

düşük ücret verilmesi ve kadınlara uygun işlerde çalışmaları şart koşulmaktadır. (Çakır, 2008, s. 191).

Feminist yazar Juliet Mitchell ataerki kavramını, erkeğin egemen olduğu toplumda kadınları kendi istediği şekillerde dönüştürmekte ve değişimleri için çabalamakta olan sistemler bütünü olarak ifade etmektedir (Mitchell'den aktaran Sultana, 2019, s. 418).

Mitchell (1971) kapitalizm ve ataerkinin kadınları sınıflandırdığını (anne, eş) ve kadınların emeğini görmezden geldiğini ifade etmektedir. Ataerkinin şekillendirdiği cinsiyete dayalı rollerin devamlılığının sağlandığı sürece sosyalist devrim olsa bile kadınların ikincil konumda kalacaklarını ileri sürmektedir. Mitchell, ataerki ve kapitalizmi ele almakta fakat ataerkiyi kapitalizmden daha tehlikeli bulmaktadır. Kapitalizmden önce ataerki düzeninin değişmesi gerektiğini ifade etmektedir (Mitchell, 1971, s.100-101).

Mitchell, ataerki yapısını evrensel ve ideolojik kavramlarla açıklamakta ve kadınların sosyal yapı aracılığıyla (üretim, yeniden üretim ve cinsellik) hâkimiyet altına alındığını söylemektedir. Sosyal yapılar kadınların düşüncelerini ve bilinçaltını etkilemekte ve kadınlık ideolojisini oluşturmaktadır. İdeoloji yüzyıllar boyunca süregeldiğinden doğal karşılanmakta ve toplumlarda kültür olarak kabul görülmektedir (Özdemir, 2017, s.397-398).

Mitchell kadınların yok sayıldığı sistemin çözüm basamağında ataerkiyi birinci sıraya almaktadır. Jaggar da Mitchell gibi ataerkinin kapitalizmden daha tehlikeli olduğunu ifade etmektedir. Jaggar, kapitalizmin kadınların işgücünü, emeğini sömürdüğünü ama ataerkinin kadınları sadece “kadın olduklarından dolayı” sömürdüğünü ve bu sömürünün kadınların üzerinde baskı oluşturabileceğini savunmaktadır. Jaggar, kadınların bedenleri üzerinde haklarının elinden alınmakta olduğunu ve annelik ile ilgili düzenlemelerin erkeklerin inisiyatifine bırakıldığını ileri sürmektedir (Jaggar, 1982, s.123).

Marksist feminizmin kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği gidermek için sosyalist düzenin gelmesini savunmaktadır. Bu düşünceye karşı çıkan Carol Ehrlich ataerkinin sınıf sınırlarını aştığını ve eşitsiz tüm yaklaşımlarla birleşerek varlığını sürdürmekte olduğunu ifade etmektedir. Ehrlich'e göre ataerki sosyalist birçok ülkede vardır. Sosyalizm ile yönetilen ülkelerde ataerkiyi çözümleyebilmek için belirli soruların sorulması gerektiğini belirtmekte olan Ehrlich soruları sıralamaktadır. “Neden karar

alma mekanizmalarında çok az kadın yer almaktadır?”, “Sosyalist toplumlarda ev işlerinden kim sorumludur?”, “Sosyalist toplumlarda eşcinsellik neden baskı altındadır?”, “Kadınlar tüm mesleki alanlarda yeterince temsil edilebiliyorlar mı?”, “Ücretleri erkeklerle eşit mi?”, “Kadınlar cinsellik ve doğum kontrolü konusunda ne kadar özgürler?” (Ehrlich, 1981, s.110-111).

Mitchell, Jaggar ve Ehrlich kapitalizm ve ataerkinin kadınları sömürdüğünü kabul etmekte ve bu sömürünün başat ögesi olarak ataerki sistemini görmektedir. Fakat sosyalist feminizmin bazı savunucuları ataerki ile kapitalizmi birbirinden ayrı düşünmemekte ve birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Bu sistem sosyalist feminizmi “ikili sistem”, “ikili yapı” olarak tarif etmektedir. İkili sistemde kapitalizm ve ataerkiyi ayrı ayrı ele alınarak sonuçlarının değerlendirilmesi mümkün görülmemektedir. Kadınların toplumda ikincil konumda olması ve sömürülmesinin nedenini eşit sorumlu tutan sisteme “kapitalist ataerki” ve “ataerki kapitalizm³⁰” denir (Işık, 2020, s.108).

Iris Marion Young, Ehrlich gibi sosyalist toplumlarda yaşayan kadınların ikincil konumda yer aldığını ve kadınların sömürüldüğünü ifade etmektedir. Bu sömürüyü kapitalizm ile açıklamanın eksik olacağını ileri sürmektedir. Young’a göre sınıf analizlerine toplumsal cinsiyet ve cinsiyete dayalı iş bölümleri dâhil olduğunda daha doğru sonuçların elde edileceğini belirtmektedir. Sınıf analizi, kapitalist sistemi çözümlemekte ve kapitalist sistem ile işçi sınıfı arasındaki sorunları ortaya çıkarmaktadır. Cinsiyete dayalı iş bölümü analizi ise daha detaylı bir inceleme yapmaktadır. Bu analiz çalışma saatleri ile kazanılan ücretin cinsiyete göre değişimini göstermekte ve kadınların ikincil konumda olmalarının nedenlerini açıklamakta olduğundan dolayı bu iki analiz birbirini tamamlamaktadır (Young, 1981, s.58).

Heidi Hartmann, farklı toplumlarda yetişmekte olan ve topluma bakışı farklı olan erkeklerin ataerki kavramında ortak paydada buluştuğunu ifade etmektedir. Farklı toplumlarda yaşamakta olan erkek bireylerin kadın sorunları üzerinde aynı anlayışta buluştuğu kadınları eksik gördüğü, kadınların üzerinde baskı kurduğu sistem anlayışında aynı fikir birliğine sahip olduğu gözlemlenmektedir (Hartmann, 2012, s.174).

---

³⁰ Sosyalist feminizm kadın ve erkeğin eşitsizliğinin nedenini “ataerki kapitalist” düzene bağlamaktadır. Ataerki kapitalizm, feminizmin eleştirisinde bulunmakta ve bu eleştiriye Marksist feminizm ve radikal feminizm ile açıklamaktadır (Özdemir, 2017, s.397).

Hartmann'ın "Marksizm ile Feminizm'in Mutsuz Evliliği: Daha İlerleyici Bir Birlikteliğe Doğru" (1981) eserinde sadece sınıf analizlerinin kadınların kamusal alanda (işyerinde) ve özel alanda (evde) neden ikincil konumda olduğunu açıklamakta yetersiz veya eksik kaldığını ifade etmektedir. Hartmann kapitalizm ile ataerki arasında karmaşık ve çelişkili bir ilişki olduğunu kabul etmektedir. İşçi sınıfında çalışan erkekler, eşlerinin piyasa şartlarında ücretli çalışmasına karşı çıkmakta fakat kapitalist sınıfa mensup erkekler kadınların piyasa ekonomisinde ücretli çalışmaları gerektiğini savunmaktadır. Hartmann yaşanan bu çelişkiye çözüm olarak kapitalist düzenin erkek çalışanlarına aile ücret yardımı vermekte ve özel alandaki (evdeki) sorumlulukları kadınlara bırakmaları gerektiğini belirtmektedir. Fakat erkek işçilere verilmekte olan aile yardım ücretinin az olması kadınların ücretli piyasa ekonomisine katılımını kolaylaştırmaktadır. Kadınlar böylece hem özel alanda (ev hayatında) hem de kamusal alanda (iş hayatında) çalışmakta ve çifte mesai yapmaktadır. Hartmann'a göre ataerki ve kapitalizm birbirini desteklemekte ve Hartmann aralarındaki ilişkiyi "iki başlı bir canavar" olarak ifade etmektedir. İki yapıyı bir sistemle ayrı ayrı mücadele edebilmenin olanaksız olduğunu söylemektedir (Hartmann, 1981, s. 19-22).

Sylvia Walby'e göre ataerki sistem erkeğin egemenlik alanını arttırmakta ve kadınların üzerinde baskı kurmaktadır (Walby'den aktaran Işık, 2020, s.26). Walby, 19. yüzyılda kadınların özel alanda sömürüye maruz kaldığını ve kapitalist düzenle birlikte kadınların kamusal alanda da sömürsünün başladığını anlatmaktadır. Walby, kadınların sömürülmesi ile kadın emeğinin sömürülmesi durumlarını eş değer görmektedir (Walby, 1990, s.23-24).

Sosyalist feministler kapitalizm ile ataerkiyi beraber ele almakta ve ikisiyle beraber mücadele etmenin önemini vurgulamaktadır. Kadın emeği ve cinsiyete dayalı iş bölümü konuları sosyalist feministlerin odak noktalarında yer almaktadır. Sosyalist feministler yeniden üretim ve üretim ilişkilerinde cinsiyetçi iş bölümü olmadığını ileri sürmektedir. Sosyalist feministler üretim ilişkisinin içinde cinsiyetçi iş bölümü olduğunu ve üretim biçimlerinin değişmesi ile cinsiyetçi iş bölümünün değişeceğine inanmaktadır (Jaggar, 1982, s.129).

Sosyalist feminizm, kadınların bulunduğu konumu açıklamak için yalnızca cinsiyet üzerinde durmamakta, kadınların yaşadığı ekonomik ve sınıfsal şartları da ele almakta ve çözümlemeyi genişletmektedir. Sosyalist feminizm, kadınların farklı dil, yaş ve ırktan olmasının önemli olmadığını ve kadınların ortak sömürüye maruz kaldığını ifade

etmektedir. Ayrıca kapitalist sistemi de bu sömürünün parçası olarak görmekte ve sınıf ile cinsiyete dayalı analizler yapmaktadır. Analizlerin birbirini tamamladığını ve birbirinden ayrı yapılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Sosyalist feministler toplumsal cinsiyeti ataerkinin ürünü olarak görmekte ve kadınların ikincil konumdan kurtulabilmeleri için toplumsal cinsiyet, kapitalizm ve ataerkiyi bir arada ele almaktadır. Sosyalist feminizm bu konular hakkında bütüncül analizler yapmaktadır.

2.2.5. Postmodern feminizm

Postmodern³¹ bakış açısı ve feminizmi birlikte ele alan yaklaşım hem feminist düşünürler hem de postmodern düşünürler tarafından eleştirilmekte ve anlamsız bulunmaktadır. Bazı düşünürler karşı çıkmakta bazı düşünürler feminizm ve post modern yaklaşımının ortak noktaları olduğunu ve iki yaklaşım arasında kurulmakta olan bağlantının gerekli olacağını savunmaktadır (Bryson, 2003, s.235).

Postmodern yaklaşım ile feminist kuramın ortak noktada olabileceği konular irdelenmekte ve uyuşmadığı kısımlar incelenmektedir. Yapılmakta olan bu karşılaştırma postmodern feminizmin daha detaylı anlaşılması için yararlı olacaktır.

Fraser ve Nicholson (2000, s.234) feminizmin geniş siyasal problemlerini çözümlemek için büyük kuramların kullanılması yerine dönemine uygun değerlendirmeler yapılmasını uygun görmektedirler. Dönemine özgü kültürel özellikleri ele alınmalı ve kültürel özellikler çerçevesinde şekillenen pratiklerle çözüm üretilmelidir. Evrensel özellikleri taşımayan, kapsamlı yasaları barındırmayan, toplumda şekillenen kadın ve erkek kategorisi yerine iç içe olan, karmaşık çoklu kimlik yapısını benimseyen Fraser ve Nicholson postmodern feminist anlayışıyla düşüncelerinin örtüştüğünü savunmaktadırlar. Fraser, toplumsal cinsiyete bağlı rol ile görev dağılımından ayrı kadın ve erkeklerin kesin çizgiler ile ayrılmayacağını, evrensel boyutta kadın kimliği ve bu kimliğe yönelik oluşturulan genel teorilerin imkânsızlığını ifade etmektedir. Nicholson,

---

³¹ Postmodern kelimesini felsefi anlamıyla kullanan ilk düşünür Jean François Lyotard'dır. Lyotard,1979 'Postmodern Durum' adlı eserinde dünyadaki şartların değişimi olarak ele almış ve gelişmiş toplumlarda bilgiyi postmodern olarak ifade etmiştir. Jean Baudrillard postmodern kavramına farklı açıdan yaklaşmıştır. Baudrillard'a göre modernliğin sona erdiği yerde postmodern başlamıştır. Modernlikten postmodern yaklaşıma geçişte üç aşama "erken modernlik", "modernlik", "postmodernlik" etkili olmuştur (Işık, 2020, s.77-79).

daha kalabalık, zengin ve renkli feminist yaklaşım olmasını ve bu yaklaşımların postmodern bakış açısı ile oluşturulacağını ileri sürmektedir (2000, s. 95).

Postmodern feminizmin kökenini varoluşçuluk ve varoluşçu feminizm³², yapısalcılık ve postyapısalcılık³³ (postmodernizm)³⁴ ile Linguistik feminizm olarak da ifade edilmekte olan Yeni Fransız Feminizm³⁵ oluşturmaktadır (Demir, 1997, s.91-113).

Postmodern yaklaşım nesnel ve evrensel olarak kabul edilen tek doğru bilgiye karşı durmaktadır. Feminizm yaklaşım erkek egemen sistemi benimseyenlere ve bu sisteminde kadınların ikincil plana atılmasına eleştiriler yöneltmektedir. Postmodern görüş farklılık ile çeşitliliğe verdiği önemden dolayı erkek egemen temsilciliğine karşı duran feminizm tarafından benimsenmektedir. Postmodern yaklaşım ikiliklere karşı durmakta feminist yaklaşımı sınırlayan “eşitlik”, “farklılık” kelimelerinin hiyerarşik yapısına da karşı gelmekte ve feminist görüşe önemli destek olmaktadır (Bryson, 2003, s. 236).

Ufuk Serdaroğlu postmodern feminizmi, farklı feminizmlerin tanımladığı feminist kuramlardan ayrı tutmaktadır. Farklı feminizm yaklaşımları ve modernist bilim yaklaşımının karşıtlıkları üzerine ikincilleştirilmekte olan marj dışında bırakılan tüm ‘öteki’leri de marjın içinde kalanlarla, ‘farklı ama eşit’ anlayışı ile benimsemek gerekmektedir (1999, s.39).

Zekiye Demir postmodern feminizmi sekiz başlıkla ifade etmeye çalışmaktadır. Bunlar: “Özcülüğün reddi, totalitarizme ve evrenselciliğe mutlak karşıt olma, pragmatik ve yanılabilirci olma, çoğulculuğu, yerelliği, özgüllüğü ve göreceliği savunma, meta-anlatıları reddetme, ikili karşıtları reddetme” dir. “Demir, toplumsal cinsiyete indirgenerek tek kategori altında analiz yapılmasına karşı çıkmakta ve iktidar-bilgi

---

³² “Varoluşçu feminizmin kurucusu ve en yetkin temsilcisi Simone de Beauvoir (1908-1986)’dır. Beauvoir feminizm ve kadın sorunlarını şekillendiren II. Dünya Savaşı’nın sonunda Kadın Hareketleri’ni etkilemiştir (Watkins, 1996, s. 100; Kayhan, 1999, s.28). Beauvoir’un yaklaşımını Tanrıtanımaz Varoluşçuluk’un 20. Yüzyıldaki temsilcilerinden Jean Paul Sartre’ın felsefesi etrafında şekillenmiştir (Demir, 1997, s.92; Osborne, 1996, s.160).”

³³ “Yapısalcılık 1940 yılında ortaya çıkmış, 1950’ de önem kazanmış ve 1960 yılında özellikle Fransa’da Varoluşçuluk ile beraber düşünce sistemine yer bulmuştur (Yörük, 2009, s.70).

³⁴ Postyapısalcılık ve postmodernizm kelimeleri birçok yazar tarafından birbirinin yerlerine kullanılmıştır. A.B.D. ‘de postyapısalcı yaklaşımının sanata ve mimara uygulanmasıyla postmodernizmin doğduğu ileri sürülmüştür.”

³⁵ Linguistik feminizm 1970 yılında ortaya çıktığı düşünülmüş ve günümüze kadar olan birçok yaklaşımı etkilemiştir. Kendinden önceki feminist yaklaşımları eleştirmiş ve kendi yaklaşımlarını postmodernizm ile postyapısalcılıkla beraber inşa etmiştir. Linguistik feminizm, radikal feminist düşünceyle farklılık ile örtüşmüş, liberal feminizmin “eşitlik” söylemine karşı çıkmıştır (Çaha, 1996, s.55).

arasındaki ilişkiye karşı dikkatli olunması gerektiğini ifade etmektedir” (1997, s.113-122).

Postmodern feminizm, feministler arasında olan görüş ayrılıklarını sorun olarak ele almamakta ve bu sorunları bir kaynak olarak kabul etmektedir. Postmodern feminizm iktidarın tek yapılı olmadığını ve direnişin de tekmerkezli olmayacağını ifade etmektedir. Farklı yapıların çokmerkezli mücadeleye önemli ölçüde destek olabileceğini ve mücadeleyi değişik boyutlara taşıyabileceğine postmodern feministler inanmaktadır (Erdem, 2012, s.72).

Mantık, nesnel düşünce, akıl, kültür gibi egemenlik bildiren kavramlar erkek bireylere atfedilmekte; duygu, sevgi, hassasiyet, öznel, beden ve doğa gibi kavramlar ise kadınlarla özdeşleştirilmektedir. Kadınlar bu kavramlara bağımlı kabul edilmekte ve toplumda ayrıma maruz kalmaktadır. Postmodernizm bilimi, düalizmi yansıttığı ifade edilmekte fakat bu yansıtmının modernizm ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Postmodernizm anti gerçeklik, gerçeklik gibi merkezine bilimsel gerçeği yerleştirmektedir (Arıkan, 2019, s.65).

İkili yapılar ile ifade edilmekte olan sistemin en büyük parçasının eril merkezli olduğunu kabul eden Luce İrigaray (1985)’dır. Toplumda kadın ve erkeğe belirli kategorik kimlikler üzerinden bazı nitelermeler yapılmakta ve özellikler verilmektedir. Bu özellikler ve nitelermeler cinsiyet temel alınarak kadınlara ve erkeklere atfedilmektedir. İrigaray bu ikili sistemin kurucusunu eril hâkimiyet olarak kabul etmekte, kadınların aslında erkeğin ötekisi olarak ifade edildiğini ve istenmeyen, olumsuz olan her şeyin kadın kimliğine yönelik inşa sürecini başlattığını belirtmektedir. İrigaray bu inşa sürecine karşı çıkmakta ve kadınların genel bir kimlik ³⁶ ile ifade edilmesini kabul etmemektedir. Çünkü farklı kadınların olduğunu ve kadınların bazı özellikleri üzerinden genelleme yapılmasının çeşitliliğe aykırı olduğunu söylemektedir. İrigaray, postmodern feminizmin gerekli olduğunu ve tutarsız olmadığını ifade etmeye çalışmaktadır (1985, s. 23-34).

İrigaray, kadınların gerek fiziksel gerek psikolojik olarak birbirinden farklı olduğunu ve çok kimlikle ifade edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Kadınlar üzerinden yapılan

---

³⁶ İrigaray, tek bir kadın kimliğine sahip olduğunu savunan tüm feminist yaklaşımlara karşı olduğunu ifade etmiştir. Liberal, Marksist, radikal ve sosyalist feministlerde tek bir kadın kimliği üzerinden sorunlar dile getirilmiş ve çözüm de bu yöntem ile aranmıştır. Saydığımız feminist yaklaşımlar evrensel bir kadın modeli ile sınırlandırılmıştır (Işık, 2020, s.112).

genellemelere karşı çıkmaktadır. İrigaray postmodern feminizmi çeşitlilik sağladığı ve tek yapıya karşı olduğu için gerekli görmektedir.

İrigaray'ın düşüncelerine benzer biçimde ikili yapıları sorgulamakta olan Raewyn Connell (1998), kadınların ve erkeklerin arasındaki hiyerarşinin fizyolojiden ötürü olmadığını, cinsiyetler arasında var olduğunu ileri sürmektedir. Connell, kadın ve erkek kimlikleri ve bu kimliklere yüklenen rol ve modelleri iki cins arasındaki anatomi ile açıklamaktadır. Connell toplumda oluşan toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerinin olmaması gerektiğini savunmaktadır (1998, s.372). Connell, kesin sınırlarla birbirinden ayrılan kimliklerin olmaması gerektiğini, çoklu ve karmaşık kimliklerin olabileceğini ifade etmektedir.

Judith Butler toplumda yaşayan insanları erkek (eril) ve kadın (dişil) olarak belirlemek homofobik tutumların artmasına, toplumun ayrışmasına ve insanların ötekileştirmesine zemin hazırladığını ifade etmektedir. Butler, cinsiyetler arasındaki üstünlük veya üstün kılınan cinsiyet tartışmalarına karşı çıkmakta ve toplum cinsiyet alanında tüm cinslerin olabileceğini ifade etmektedir. Sadece kadın ve erkek kimliklerin olmadığını savunan Butler, literatüre “Oueer Kuram”³⁷ kavramını “Cinsiyet Belası” (Gender Trouble) (2008) eserinde kazandırmıştır. Butler, oueer kavramının bireylere yol gösterici bir ifade olacağını hiç düşünmemiştir (2008, s.11).

Toplumsal cinsiyete dayalı kurulan iktidar da hetoseksist yapılar olabileceğini söyleyen Butler (2008, s.16), toplumsal cinsiyete göre oluşan hiyerarşinin yok olması için tüm kimliklerin alt üst olması gerektiğini ifade etmektedir.

Postmodern feminizmi eleştiren ve eleştirileri sonucunda katkılar da sağlayan Seyla Benhabib, postmodern bakışın belirli yerlerde feminizme uymadığını ve feminizmi baltadığını ileri sürmektedir. Eleştirisini “öznenin ölümü”, “tarihin ölümü”, “metafiziğin ölümü” tezleri üzerinde şekillendirmekte olan Benhabib, bağımsız düşünebilen özneyi, mücadele eden grupların tarihlere olan ilgi ve alakasını, pratik ile geleneklerin meşrulaştırılması düşüncesinin oluşumunun mümkünatını ortadan kaldırmakta ve kadınların geçmişten günümüze mücadelesini verdiği fikir ve eylemlerin sekteye uğradığını ifade etmektedir (2008, s.41).

---

³⁷ Oueer kavramının anlamı tuhaf ve acayip olarak ifade edilmiştir. LGBT (lezbiyen, gay, biseksüel, transgender (travesti, transseksüel) kişileri hor görmek amacıyla kullanılan bir sözdür. LGBT bireyleri bu kelimeyi benimsemiş ve toplumda farklı olarak ifade edilen bireylere şemsiye kavram olarak sunmuştur. Bu kavram aslında aşağılama sözü iken LGBT bireyleri tarafından sahip çıkılarak olumlu bir kavrama dönüştürülmüştür (Butler, 2008, s.11).

Linda Singer (1992, s.472), Benhabib gibi postmodern feminizmi postmodern yaklaşımının etkisinde kaldığını ve feminizm olmaktan daha çok postmodern yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Singer, feminizmin kadınların kurtuluşu için verdiği mücadele etrafında şekillendiğini, postmodern yaklaşım ise özne ve benlik kavramlarını ortadan kaldırmak için çabaladığını ileri sürmektedir. Feminizm ve postmodern yaklaşımlarının birbirinden farklı önceliklere sahip olduklarından ötürü birlikte ol(a)mayacağını ifade eden Singer, postmodern yaklaşımın kadınların mücadele ettiği alanı sarsabileceğini söylemektedir (1992, s. 470-471).

Postmodern feminizm, birçok feminist yaklaşım tarafından eleştirilmektedir. Eleştirileri kadınların kurtulması için politika üret(e)mediği ve kadınları eylemsizliğe, hareketsizliğe dönüştüreceğini ifade etmektedir. Postmodern feminizm, literatüre “Queer” kavramını kazandırmıştır. Toplumda cinsiyetsiz bir yaşamın olabileceği, iki cinsiyet değil çoklu cins olabileceğini savunmaktadır.

3. ANTİK YUNAN'DAN ORTA ÇAĞ'A SİYASAL DÜŞÜNCEDE KADIN ALGISI

Siyaset kelimesine yüklenen anlam zenginliği ile bu kelimenin herhangi bir nesneye karşılık gelmediğini, toplumsal olguyu anlatmaya yarayan kavramların birleşimi olduğunu görmek mümkündür. Siyaset kavramı, karmaşık ve çelişkili olduğundan birçok siyaset bilimci, filozof, bilim insanı bu zengin kavramı belirli bir uzlaşmanın söz konusu olmadığından dolayı farklı anlamlarda açıklamaktadırlar. Siyaset ilkel topluluklarda zorunluluk teşkil etmemektedir. Siyasetin oluşabilmesi için toplumda tarihsel bilinç olmalı ve ayrıca yönetimde iktidar ile hiyerarşi olmalıdır.

Siyaseti, şehir ve devlet yönetimi çerçevesinde ifade etmek gerekirse bireylerin yönetildiği, yaşam standartlarının yükseltilmesi için çabalaması gerektiği ve yaşamlarını belirli bir toplulukla beraber belirli süreçte kabul edilen yasalar sistemi içinde yönetilmesi olarak görülmektedir. Şehri veya devleti yönetme sanatı olarak ifade edilen siyaset, belirli bir ilke ve amaçlarla yönetilebileceği için yönetimde farklı siyaset ve anlayışlar olmasının kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir (Korkut, 2005, s.5).

Toplumu oluşturan bireyler arasında bedensel ve zihinsel olarak farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar yönetim alanında değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu farklılıklar da yöneten ve yönetilen grupların alt yapısını şekillendirmektedir. Devlet tarafından ortaya çıkartılmakta olan belli kurallar ve yasaların belirlediği düzene uygun davranan ve uygun davranmayan insanların arasındaki anlaşmazlık siyasi ortamı oluşturmaktadır (Cevizci, 2007, s.360-361).

Toplumsal değişimler, her toplumda farklı gelişme evreleri göstermektedir. Devrim, diktatörlük, evrim kendilerine en uygun toplumlarda ortaya çıkar ve gelişme gösterir. Siyasal sistemler ve bu sistemin içinde oluşan siyasal davranışlar o toplumun kültür, sosyo-ekonomik hayatının yarattığı üst yapı olan siyasal kültürün etkisindedir. Siyasi davranış ve tutumlar gelişmekte olan toplum ve gelişmiş toplumlarda farklı seyirlerde olduğu düşünülmektedir. Feodal siyasi yapının hüküm sürdüğü tarım topluluklarında ve geniş aile düzeninin olduğu toplumlarda geleneksel siyaset tabanı oluşmaktadır. Gelişmiş ekonomi, yatay ve dikey hareketliliğin yoğun olduğu toplumlarda siyasal davranışların daha etkili, yoğun ve geleneksel yapıda var olan siyasal davranışa göre daha karmaşık yapıda olduğu görülmektedir (Yücekök, 1987, s.12).

Çalışmanın bu bölümünde siyaset kavramı ve politika kavramının tanımı yapıldıktan sonra kökeni araştırılacaktır. Toplamların din yapısı, kültürel-sosyal yapısı ve coğrafyası siyaset kavramını şekillendirmektedir. Bu bağlamda Antik Yunan ve İslam dünyası ayrımı yaparak ilgili literatürde öne çıkan düşünürlerin görüşlerini, siyasete bakışlarını ve yöntemlerini analiz etmek, çalışmanın bütününe daha kolay anlaşılması bakımından daha yararlı olacaktır. Antik Yunan ve İslam dünyasında sözü edilen düşünürlerin yaşadığı dönemler hakkında fikir sahibi olunması için kronolojik sıralama yapılması uygun görülmektedir

3.1. Siyaset Kavramının Kökeni ve Tanımı

Siyaset; Arapça kökeninden gelen at, deve gibi hayvanların bakımı ve yetiştirilmesi manasına gelen terime karşılık gelmektedir. Seyis, hayvanlar ile ilgilenen onların bakımını sağlayan onları yetiştiren ve bu alanda ustalaşan insan topluluğunu ifade etmektedir. Siyasetin sürüyü yetiştiren, geliştiren seyis ile ilişkisi Sami geleneğinde ve Antik Yunan geleneğinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Atın üstündeki insan figürü otoritenin sembolünü ifade etmekte ve Asya kültüründe de önemli yer tutmaktadır. (Korkut, 2005, s.4-5).

Siyaset, mekân ve zaman açısından sürekliliği olan, evrensel değerlere sahip olduğu kabul edilen olgu olarak ifade edilmektedir. Geçmiş zamanlardan günümüze kadar toplumlar siyasetten bağımsız düşünülmemektedir. Siyaset toplumlara barış ve düzen getirerek belirli sistemlerle yönetilebilme olanağı sunmaktadır. Siyasetin olmadığı dönemlerde bireylerin kargaşa ve şiddet içerisinde yaşayacağı öngörülmüştür. Belirli toplumda yaşayan bireyler siyasetin toplumdan bağımsız ve amaçsız olamayacağını savunmaktadır. Siyaset kavramı toplum ile bütünleşmiş ve toplumu yansıtmaktadır. Çünkü siyaset bireylerin yaşantılarını, düzenlerini daha iyiye ulaşması için çabalamak zorunda olduğuna inanmaktadır (Kapani, 2007, s.20-21).

Siyaset, mekân ve zaman açısından evrensel ve sürekli niteliklere sahiptir. Eski çağlardan günümüze kadar süregelen toplumlar siyasal bir nitelik taşımaktadır. Marxist görüş ve teknokrasi tezi³⁸ varlığını sürdürmüş fakat bu tez doğrulanamamıştır. Siyasetin özünde yer alan çıkar çatışması ve iktidar mücadelesi yüzyıllar boyunca süregelmektedir. Bu iktidar mücadelesi ve çıkar çatışmasının anlaşma (barış, düzen) temelinde olması gerekmektedir. Çıkar çatışmasına sınır çizilmediği takdirde kaos, anarşi, kargaşa hatta iç savaşa dönüşmesinin kaçınılmaz olduğu savunulmaktadır. Şiddetin başladığı yerde siyasetin biteceği ve çatışmanın çıkabileceği hatta savaşın başlayabileceği ifade edilmektedir. Bu çatışma durumunun siyasete zarar vereceği, toplumu yok edeceği düşüncesinden dolayı siyaseti uzlaşma alanına yaklaştırmaya çalışmaktadır. Siyaset sadece çatışma alanı değil, uzlaşma alanı da olabilmektedir. Çatışma halinde olan toplumların belirli çıkar çerçevesinde uzlaştırılması ve siyasal faaliyetlerde karar alma, kural koyma ve bunları yürütebilmek için uzlaşma sağlanması gerekmektedir (Kaplan, 2007 s.19-21).

---

³⁸ Tezin ana fikri ülkelerde zamanla siyasetin yok olacağına yöneliktir.

Toplum içinde yaşayan insanların aynı amaç uğruna birleşip aynı hedeflere yönelik tam manasıyla anlaşmaya varıp, toplumda yaşayan insanların birbiri üzerinde baskı kurmadan kendi istediğini veyahut kendi bildiğini dayatmadan yaşaması durumunda toplumda siyasetin oluşmayacağı düşünülmektedir. Siyasetin oluşabilmesi için toplumda yaşayan insanların birbirinin düşüncesini etkilemesi, düşüncelerini değiştirmeye çalışması, üstünlük kurması ve insanlar arasında iktidar mücadelesinin oluşması gerekmektedir. Çatışma ortamının başladığı yerde siyaset başlamaktadır. Çatışma ortamına yön veren üstyapı³⁹, altyapının kendini değiştirmesine ve yenilenme sürecine yön vermektedir (Yücekök, 1987, s.11).

Toplumda var olan altyapıyı değiştirmek ve altyapının istenilen seviyede olması için eğitim, hukuk, sanat, siyaset alanında altyapı geliştirilmektedir. Belirli bilgiler doğrultusunda altyapıya mensup kişilerin değişimi gözlenmektedir. Üstyapı belirli yaklaşım ve söylemlerle altyapıyı geliştirip, değiştirerek istediği toplum şeklini oluşturmaktadır.

Andrew Heywood, siyaset kavramını dört şekilde tanımlamaktadır. Hükmetme sanatı olarak siyaset, devleti ve devlet kurumlarını ön plana çıkarmakta ve devlet ile alakalı konuları kullanarak siyaseti açıklamaya çalışmaktadır. Bismark, Parlamento'da “*Siyaset bir bilim değildir, bir sanattır*” sözüyle siyasetin tanımını yapmaktadır (Heywood, 2016, s.3). İkinci olarak kamusal işler olarak siyaset, siyasi olan ile siyasi olmayanı veya özel yaşam ile kamusal yaşamı birbirinden farklı gördüğünden dolayı bu kavramların arasındaki farkı temel almakta ve açıklamasını yapmaktadır (Heywood, 2016, s.8). Üçüncü yaklaşım uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset, güç kullanmadan müzakere, uzlaş ve mutabakat yoluyla kararların alınarak çatışmaya çözüm bulunması gerekliliğini ifade etmektedir (Heywood, 2016, s.11). Sonuncusu iktidar olarak siyaset, kamu, devlet ve hükümet gibi alanlarla siyaseti sınırlı tutmaktadır. En geniş ve radikal tanım son yaklaşım –İktidar Olarak Siyaset-varsayılmaktadır (Heywood, 2016, s.12-13).

Her toplum devamlılığını sağlayabilmesi için maddi kaynaklarını yenilemek ve bu kaynakları genişletmek zorundadır. Bu devamlılık sağladığında toplumun ilerlemesi kaçınılmazdır. Yeniden üretim toplum için çalışan bireylerin, emek gücünün bir araya gelmesini gerektirmektedir. Bir araya geliş ile beraber üretim araçları belirlenmektedir.

---

³⁹ Altyapı olarak ifade edilen toplum, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliği, üstyapıyı oluşturan topluluklar hukuk, devlet, çeşitli ideolojiler; ahlaki, siyasi ve dini ilişkilerin oluşturduğu topluluklar olarak ifade edilmektedir (Althusser, 1978, s. 29-30).

Üretim araçları siyasete de yön vermektedir. Siyaset, egemen durumda bulunan üretim güçlerinin korunarak geliştirilmesi olarak da tanımlanabilir. Üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasında uyumsuzluk veya çelişki yoksa siyaset uyumlu ve dengeli, çelişki ve uyumsuzluk varsa siyaset kavgacı olabilmektedir (Eroğul, 2012, s.19).

Sosyal gerçeklikler, sosyal olgu ve sosyal olaylar çok yönlü ve karmaşık bir yapıda olabilmektedir. Dar ve tek taraflı çerçeveden bakılıp yorum yapılması imkânsıza yakındır. Siyaset ve siyasetin ana teması olan iktidar olgusu da karmaşık ve çok yönlü olduğu düşünülmektedir. Mümkün mertebe geniş perspektiften bakarak siyaseti açıklamamız faydalı olacaktır.

Ulrich Beck, siyasetin kutuplaştırıcı ve biçimlendirici özelliğini kaybetmekte olduğunu savunmaktadır. Bu yaşanan durumun kategori ile sınırlandırılırken hata yapıldığını, bu hatadan dolayı siyaset ile devletin aynı kavramlar olduğunu varsayarak bireyin siyaset algısı yok sayılmakla birlikte siyasetin yetkili kişi ve kurumlar tarafından (meclis, siyasi partiler vb.) yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda siyasal alanın devlet ile özdeş olmadığını varsaymaktadır (Beck, 2013, 153).

Beck, siyaset ve devlet kavramının birbirinden bağımsız olduğunu vurgulamaktadır. Devletler, seçim ile -belirli zaman aralıklarıyla- hükümetleri belirler ve seçilen hükümetler toplumu yönetmektedir. Hükümetlerin ideolojisi, siyasi düşüncesi ve yaklaşımı değişkenlik gösterebilmektedir. Fakat devlet varlığını her daim sürdürebilmektedir.

3.2. Politika Kavramının Kökeni ve Tanımı

“Politika” kavramının etimolojisini inceleyen Dunn (2008, 34) “policy (politika)” kelimesinin eski Yunancada “kent devleti” “(polis)”, eski Sanskritçedeki “şehir” “(pur)” ve Latince “devlet” “(politia)” kelimeleriyle ifade edildiği ve Orta Çağ İngilizcesinde “kamusal faaliyetlerin gerçekleşmesi” veya “hükümetin idaresi” anlamına karşılık gelen “policie” türetilmiştir. Türkçe olarak “politika” kavramı iki farklı şekilde kullanılmaktadır. İlk kullanımı “siyaset bilimi” “(politics)” anlamında ikincisi “tutulan yol” ve “bir işin nasıl halledileceği” “(policy)” anlamında kullanılmaktadır (Altınok ve Gedikkaya, 2016, s. 244). Heclo (1972, 85) politika kavramını “bir eylemden ziyade bir eylem veya eylemsizlik tarzı” olarak ifade etmiştir.

Siyaset kelimesinin İngilizce karşılığından Türkçeye tercüme edilen politika ise Yunanca kent devleti anlamına gelen ‘polis’ kelimesinden türetilmektedir. Antik Yunan toplulukları, farklı yönetim sistemlerine sahip kent devletleri kurmuş ve en büyük kent devleti, o dönemde demokrasinin merkezi olarak kabul edilen Atina kent devleti varsayılmaktadır. Politika kelimesini günümüzde ifade etmeye çalışırsak devlet ile ilgili her alanı kapsayan, bireylerin kamu kuruluşlarında görev aldıkları veya bu alanda görev almaya çabaladıkları özel alanı ifade etmektedir. Dolayısıyla siyaseti incelemek ve araştırmak, aslında yönetimi sorgulamak ya da en geniş ifadeyle otoriteyi sorgulamaktır (Heywood, 2018, s.27).

Politika kavramının kavramsal çerçevesi analizini “Smith ve Larimer (2009: 104)” “politikaya ilişkin problemlerin çözümü için politik ortamlarda kullanılabilecek politika ile ilgili bilgileri üretmek ve dönüştürmek için çok sayıda sorgulama ve kanıt kullanan uygulamalı bir sosyal bilim disiplini” olarak tanımlı yapmaktadır. Akdoğan (2015b: 79) politika analizini yaparken faydacı bir yaklaşım kullanmış ve “deneysel araştırmalar sonucu elde edilen sonuçların sosyal problemlerin çözümünde bilimsel olarak kullanılması” olarak ifade etmiştir. Dunn (2008, 1) “politikaları anlama ve geliştirmede yararlı olan bilgileri oluşturmak, eleştirel değerlendirmek ve nakletmek için tasarlanmış çok disiplinli bir araştırma süreci” olarak tanımlamıştır. Çevik ve Demirci (2012, 68), politika analizi kavramını “kamu politikası bir bütün olarak kabul edilirse bu bütünün anlaşılması için ayrıştırılması, parçaların incelenmesiyle detayların ortaya konulması ve böylelikle bütün hakkında fikir sahibi olunması faaliyeti” olarak tanımlamıştır.

Politika kavramını en genel ve geniş anlamı ile ifade edilecek olursa ilkçağlardan bu yana birçok filozofun konu üzerinde fikirleri oluşmuş ve bu fikirler üzerinden tanımlamalar yapmıştır. Aristoteles yıllar önce Politika adlı eser yazmış, bu eserinde bilimlerin sınıflandırılmasını yapmış ve bilginin en üst kısmına politika kavramını yerleştirmiştir. Aristoteles, politika kavramını “üstün-bilim” olarak ifade etmiştir. Bu nedenden dolayı politika biliminin öncüsü ve babası olarak Aristoteles kabul edilmiştir (Kapani, 2007, s.23).

3.3.Sokrates’ten Aristoteles’e Antik Yunan’da Siyasal Düşünce ve Kadın Algısı

Felsefesinin kökenleri Antik Yunan felsefesine dayanmaktadır. Antik Yunan felsefesi, dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yunan felsefe tarihi, Batı felsefesine kaynak

olduğu gibi İslam felsefesinin de kaynakları arasında kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle Yunan felsefesini bilmeden, Batı ve İslam felsefe tarihi hakkında araştırmalarda bulunmak eksik ve yanıltıcı olabilmektedir. Orta Çağ döneminde Batı dünyası karanlık, köhne olarak ifade edilirken, İslam felsefesi altın çağını yaşadığı bilinmektedir. Aristoteles, Platon ve Plotinos gibi düşünürlerinin fikir ve görüşleri incelendiğinde sonraki dönemleri aydınlatarak ve kendinden sonra yaşayan düşünülere örnek olduğu bilinmektedir. Orta Çağ döneminde Aristo düşüncesi ve yaklaşımları ile birçok topluma örnek olduğu ve İslam dünyasında yaşayan filozofları Antik Yunan'da yaşayan filozoflara ve halka tanıtarak toplumları şekillendirmeye çalışmaktadır (Çetinkaya, 2010, s.50).

Yunan felsefesi, felsefe tarihinin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Felsefe tarihinin özel çerçevesi Avrupa Tarihi ve Avrupa'nın entelektüel tarihi ile şekillendiği varsayılmaktadır. Batı'nın gelişimi ve tarihi açısından incelendiğinde Yunan felsefesi ve tarihinden bağımsız bir Batı tarihi ve felsefesi ele alınamayacağı belirtilmektedir. Batı'nın, Romalıların ve Orta Çağ'ın düşünce yapısı kökenlerini Yunan felsefesi ve yaklaşımından bağımsız olmadığı ifade edilmektedir (Zeller, 2008, s.29-30). Orta Çağ döneminin son bulmasıyla İslam düşünce yapısı Yunan filozoflardan etkilenecek İslam dünyasındaki sorunlarla yeni döneme geçiş yaptığı bilinmektedir (Gilson, 1999, s.14).

Siyaset ve devlet yönetimi hakkında fikirlerini söyleyen ve bu konu hakkında detaylı araştırmalar yaparak İslam filozoflarını etkileyen ve Siyasetnamelere yön veren Sokrates, Platon, Aristo'nun yaklaşımları incelenerek konuyla ilgili değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Antik Yunan medeniyetinin siyaset ve yönetim hakkında düşüncüleri ünlü filozoflar aracılığıyla açıklanmaktadır. Filozofların yaşam öyküsü, eğitimleri, yönetim bilimi hakkındaki düşünceleri yaşadığı toplumlara ve düşünürlerle var olan yaşam standartlarına uygun ele alınmaya çalışılacaktır. Eski zamanlardan günümüze kadar yönetim alanında düşüncelerini bildiren birçok filozof olduğu kabul görmektedir. Fakat tüm filozofları incelemek ve açıklamak için zaman ve kaynak araştırması gerektiği için bu araştırmanın dönemine ışık tutan ve çığır açan belirli filozoflar aracılığıyla anlatılmaya çalışılacaktır. Filozofların düşünceleri ve sıralaması kronolojik olarak yapılmaktadır

3.3.1.Sokrates'in genel felsefesi

Sokrates M. Ö. 469-470 yılında Atina'da doğmuştur. Ailesinin geliri toplumun gelir düzeyinden fazla olduğu için Sokrates'in klasik eğitim aldığı bilinmektedir. Atina'da eğitim herkese açıktır fakat ücretli olduğu için gelir durumu yüksek aileler çocuğunun eğitim masraflarını karşılayabilmektedir. Sokrates, eğitim almış olsa da Yunan geleneklerine göre babasının işini devam ettirmesi gerektiğinden babasının işini de öğrenerek eserler verdiği söylenmektedir. Akropolis'in girişinde yer alan Üç Güzeller heykelinin de kendisine ait olduğu söylenmektedir (Zeller, 2008, s.166).

Sokrates, bilginin çıkış noktasını bilgisizlik olarak gördüğünden dolayı insanların tutarlı ve disiplin çerçevesinde düşünmesi ve sorgulaması gerektiğini savunmaktadır. Sokrates, toplumda belli düşünce kalıplarını kabul etmemekte, karşısındaki insanlara da kendi öğretisini kabul ettirmemekte ve bilginin sorgulanması gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır (Çoşğun, 2015, s.71).

Sokrates, bilgiyi ifade ederken bilginin hemen kabul edilmemesini önce araştırılarak düşünülmesi ve belirli yaklaşımlarla ifade edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Toplumda sorgulanmadan kabul gören bilgilerin yanlış olduğunu, bilginin sorgulanarak uygun olup olmadığının değerlendirilmesi gerektiğinden bahsetmektedir.

Sokrates, yurttaşlar ve devlet arasında sözleşmenin olduğunu varsaymaktadır. Sözleşme, yurttaşın yasaları kabul ederek kanunlara uygun davranması, toplumsal ve sosyal düzene uygun davranarak sözleşmeye aykırı hareket etme niyetinin bile olamayacağını ifade etmektedir. Kendisinin Atina ile sözleşme yaptığını, Atina'nın kanunlarına uyduğunu, devletin kendisini koruduğunu, güvence altına aldığını ve Atina eğitim sistemine göre yetiştirilerek eğitim aldığını ifade etmektedir. İyilik ve ahlak gelişimini tamamlayan yurttaş, varlık sebebi olarak kabul gören adaleti sağlayarak, ahlaklı toplumu yaratmaya çalışan devletin kötü bir kurum olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Sokrates sorunun kaynağını, devleti yönetenlerde ve yasayı uygulayanlarda bulmaktadır (Cevizci, 2009, s.74).

Sokrates vatandaş ile yöneticiler arasında sözleşme yapıp belirli kurallar konulup toplumun yönetilmesi gerektiğini düşünmektedir. Sokrates, sözleşmenin yapıldığı iki tarafın da belirli kurallara uyması gerektiğini söylemektedir. Sözleşmeye taraf olan yöneticilerin toplumu daha iyiye ulaştırması, onlar için adaleti sağlaması ve ahlaklı bir toplum oluşturması gerektiğini ifade etmektedir. Sözleşmenin diğer tarafında bulunan

yurttaşların ise sözleşmenin kurallarına uymak zorunda olduğunu ve her türlü imkân ve olanaktan yararlanması gerektiğini anlatmaktadır.

Sokrates'in yurttaş tasnifi yapmasında yaşadığı şehir olan Atina'nın etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Sokrates'in yaşadığı dönemde demokratik yönetimin aristokratlardan burjuva sınıfına geçmesi ile beraber filozoflar “Başarılı bir yurttaş nasıl yetişir?” sorusunu sorarak eğitime yönelmektedirler. Aristokrasi yönetim anlayışı babadan oğula geçebilen bir sistem olduğu kabul görmektedir. Burjuvazi yönetimde ise eğitimi tamamlayan entelektüellere ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu düşünce biçiminin Sofist felsefecileri ortaya çıkarttığı kabul edilmektedir. Sofist düşünce yapısını benimseyen felsefeciler, insanları eğitmeye, toplumsal ve siyasi alanda yetkinleştirmeye, doğal yeteneklerini geliştirerek toplumu aydınlatmaya çalışan, Yunan toplumunun yol göstericileri ve öğretmenleri olduğu varsayılmaktadır. Sofistlerin yönetim bilimini geliştirici temel ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar; mantık, matematik, ahlaki davranış, edebiyat, dilbilgisi, mahkemede kendi kendini savunma, ikna sanatıdır. Sofistler, şehir şehir dolaşarak belirli alanlarda eğitimler vererek halkı bilinçlendirmeye çalışan öğretmen grubu olarak da bilinmektedir (Kantarıcı, 2013, s.82).

Sokrates, kanun ve karaların çoğunluğun onayına sunularak kabul edilen sisteme karşı gelmektedir. Bin cahil ve aptalın yanlış değerlendirmesi ile bilge bir kişinin değerlendirmesinin aynı değerde görülemeyeceğini savunmaktadır (Orman, 2014, s.15). Sokrates bilgili ve yönetim alanında etkin kişilerin yönetici ve yol gösterici olması gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Kanunların yapılmasına ve kararların alınmasına herkesin karar veremeyeceğini belirtmektedir.

3.3.2.Sokrates'in kadını konumlandırışı

Sokrates kadınları tuzak kuran, zarar veren ve şer işlerle uğraşan kişi olarak ifade etmiştir. Sokrates'in kadın tanımı kadınları kötülemekte ve yok saymaktadır. Sokrates “kadınların ağladığı bir kadın cenazesi” için “bir şer başka bir şeri yitirdiğine üzülüyor” dediği İbn Fâtik tarafından söylenmektedir. Fâtik'e göre “kadınların birer tuzak olduğundan” ve “onlardan daha kötü bir zarar” olmadığından bahsetmektedir. Sokrates, kadınların eğitim konusunda da olumlu bir kanaat getirmemiştir. Küçük kız çocuğuna okuma yazma öğretildiğini görünce “şerin şerrini artırmayın” dediği anlatılmaktadır (Fâtik, 2013, s.216-218).

Sokrates kadınların toplumsal rolüne değinmiş ve kadınların sözlerinin dinlenmemesi gerektiğini savunmaktadır. Sokrates kadınlara güvenilmemesi gerektiğini ve kadınlara itaat etmenin yanlışlığını ifade etmektedir. İbn Fâtik, “Şeytanın tuzaklarından kurtulmak isteyen kişi hiçbir kadına itaat etmesin. Çünkü kadınlar dikilmiş bir merdiven gibidir ve bu merdivene çıkmadıktan sonra şeytan hiçbir hilesini gerçekleştiremez.” (Fâtik, 2013, s. 218).

Sokrates toplumsal hayatta kadının ve erkeğin rolünü belirlemiştir. Erkekler felsefe ile uğraşmalı, topluma yön vermelidir. Kadınlar ise kamusal alan dışında olmalı ve ebelik görevini yeri getirmelidir. Sokrates kadınları toplumda erkeklerden daha aşağı görmüş ve kadınların gebelik ve doğum dışında bir faaliyetlerinin olmadığını anlatmıştır. Kadınları beden üzerinden ifade ederken erkekleri akıl ve bilinç ile bağdaştırmıştır (Berber, 2020, s. 73).

Sokrates kadınların hamile kalıp çocuklarını dünyaya getirdikleri dönemde başka kadınların doğumuna yardım edemeyeceğini ifade etmiştir. Ebelik görevini yaşı çokca ilerlemiş kadınların yapabileceğini anlatmıştır. Sokrates bu savunmasını mitolojik öğelerle desteklemiştir. Ayrıca çocuğu olmayan kadınların ebe olamayacağını söylemiştir. Artemis, deneyim sahibi olmadan herhangi bir olguda beceri kazanılmayacağını anlatmakta ve kadınların çocuk sahibi olanların ebe olacağını savunmuştur. Bu yaklaşıma Sokrates de destek olmuş, deneyim sahibi olunmadan doğru bilgiye ulaşılamayacağını ve bilgiyi uygulanamayacağını belirtmiştir (Aydın, 2008, s.4).

“Sokrates’e izafe edilen şu sözler de konunun örneklerinin çeşitlenmesi bakımından önemlidir.” “Kim bilgelik konusunda iyi mesafe almak isterse kadınların kendisi üzerindeki egemenliğine son versin. Sokrates koku sürünen bir kadın görünce ona “Ateşi alevlensin ve ışığı artsın diye kendi odununu artırıyor” dedi. “Kadınlar hakkında ne dersin?” diye sorulunca Sokrates: “Onlar zakkum ağacı gibidirler, güzel ve parlaktırlar ama safın teki yediğinde onu öldürür” diye cevap verdi. “Kadınlar olmasaydı ne sen ne de senin emsalin olan hiçbir bilge var olmazdı. Buna rağmen neden kadınları acımasızca eleştiriyorsun?” diye sorulunca Sokrates şöyle cevap verdi: “Kadın dikenli bir hurma ağacı gibidir. Bu diken insanın bedenine girerse canını acıtır, meyvesi ise taze hurmadır.” (Berber, 2020, s.72)

3.3.3 Platon’un genel felsefesi

Platon M.Ö. 427-347, Peleponnez Savaşı'nın sonlarına doğru Atina'da doğmuştur. Platon'un yaşadığı dönemde Atina, siyaset alanında birçok parçaya bölündüğü ve insanların ayrıştığı bilinmektedir. Platon'un ailesinin içerisinde de farklı görüşleri benimseyen insanların olduğu ve siyasetin aileleri böldüğü bilinmektedir. Platon'u asıl etkileyen olayın Sokrates ile yaptığı fikir alışverişi olduğu düşünülmektedir. Platon o dönemde Akademi'yi kurmuş ve Sokrates'in çalışmalarını genişleterek bireyleri yetiştirmeye çalışmıştır (Arnhart, 2008, s.26).

Sokrates Milat'tan Önce 470-399 yılları arasında yaşayarak, hayatın temel amacını mutluluk olarak ifade eden ve mutluluğa ulaşabilmek için kişilerin kendini tanıması gerektiğini, kendisini nelerin mutlu edeceğini bilmesi gerektiğini söylemektedir. Sokrates'e göre insanı mutluluk kavramına götüren bilgi erdemdir. Sokrates'in öğrencisi olan Platon gerçeklik kavramını duyu organlarımız ile kavradığımız her şeyin ötesinde, idealler dünyası olarak görmektedir. Aslında biz idealler dünyasının somut yansımaları görmektediriz, o da tam anlamıyla idealler dünyasını anlatamaz. Platon'a göre ideale ulaşan insanlar üstün niteliklere sahip bireylerdir. İdeallere sahip olan erdemli insanlar diğer insanları yönetmelidir fikrinden hareketle Platon toplumu 3'e ayırmıştır: yöneticiler (filozoflar), koruyucular ve üreticilerdir (Skirbekk ve Gilje, 2014, s.90-92). Kast sistemini andıran toplum yapısında üreticiler en alt kademe de olup algı evrenine geçemeyen insanlar olarak tasvir edilmektedir. Koruyucular ise askeri sınıfa mensup olup küçük yaştan itibaren eğitime tabii tutulmaktadır. Yöneticiler ise asil ailelerden gelen eğitilmiş, idea bilgi birikimine sahip kişiler vardır. Bu kişileri Platon tanrılaştırarak her konuda ve alanda onların fikirlerinin uygulanması gerektiğini ifade etmektedir (Şenel, 2019, s.185-186).

Platon, Devlet kurumunda adalet kavramının devleti nasıl şekillendireceği ve devlet yönetiminde adalet kavramının nasıl yerleştirileceği sorunu üzerinde durmaktadır. Platon, kendisinin ürettiği Devlet modelini mükemmel görerek, devlette olması gereken en önemli özellikler adalet, bilgelik, cesaret ve ölçülülük olarak görmektedir. Bilgelik kavramı devleti koruyan kişilere, cesaret kavramı savaşçılara, ölçülülük kavramı toplumu yöneten hükümete denk geldiği fikrini benimsemektedir. Adalet kavramının neye denk geldiği ve nerelerde kullanacağı önemli bir sorun haline geldiği bilinmektedir. Sokrates bu sorunda çalışma arkadaşlarından yardım istediği ve bu soruna yalnızca kendisinin cevap bulduğu inancına sahiptir. Sokrates, adalet kavramının devletin kuruluşu ile var olduğu ve herkesin sadece kendi işiyle ilgilenmesi ve her şeye

karişmadığında adaletin sağlanacağını ifade etmektedir. Platon, Sokrates'in çıkarımından sonra genel bir adalet kavramına ulaşmaktadır. "Herkesin kendi üzerine düşeni yapması ve kendi payına sahip olmasıdır." Platon bu tanımın tersini adaletsizlik olarak ifade etmektedir (Topakkaya, 2008, s.31).

Eski Yunan filozoflarından başlayarak birçok düşünce insanı toplumların doğal bir süreçte gelişerek değişimin kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Toplumların belirli bir kurallara veya yasaya göre yönetilmesi gerektiğini savunmaktadır. Örnek verecek olursak Platon'a göre toplumlar iki şekilde oluşmaktadır. İlk olarak bireyler tek başına yaşamaları zordur, bunun ötürü başka bireylerle beraber birlikte yaşama gereksinimi duymaktadır. İkinci toplum tasviri ise bireylerin becerileri ve yeteneklerinin farklı olmasından dolayı bir arada yaşamalarının gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Delibaş ve Yiğit, 2005, 139).

3.3.4.Platon'un kadını konumlandırışı

Platon, özel mülkiyet anlayışını koruyucular sınıfında reddetmiştir. Platon kadın erkek ilişkisini doğal karşılamış fakat aile yaşamını reddetmiştir. Kadın ve erkek arasında hukuki, kalıcı ve meşru ilişkiye karşı çıkmıştır. Kadınlar tüm erkeklerin eşleri olmalı, herhangi bir erkekle gönül bağı kurmamalıdır. Çocuklar da kadınlar gibi müşterek olmalı anne ve babasını bilmemelidir. İnsanlar babasını, annesini, kardeşini tanımadığından dolayı annesi yaşındaki kadınlara anne, babası yaşındakilere de baba demelidir. Platon sağlıklı, akıllı, zeki ve yetenekli çocukların doğabilmesi için koruyucu sınıfa mensup erkeklerin, kadınlar içinden seçme yapması gerektiğini anlatmıştır (Görüşük, 2012, s.17).

Kız ve erkek çocukları altı yaşına kadar beraber büyüyebilir fakat altı yaşını doldurunca birbirlerinden ayrılmalıdır. Erkekler binicilik, sapan ve ok dersleri almalı ve kız çocuklarından da bu eğitimi almak isteyen varsa eğitime katılabilirler. Platon kadın ve erkeklerin bu eğitimi alırlarken görev dağılımı yapmaları gerektiğini ifade etmiştir. Kadınlar çocukların yetiştirilmesi ile erkekler ise çocukların öğrenimi ile ilgilenmelidir. Platon bu düşüncesini Perslerin Kambyes döneminde devletinin nasıl çöktüğüyle açıklamıştır:

"Kyros iyi bir önder ama ev yönetimine önem vermeyen biriymiş. Kyros seferlere çıktığında çocuklarının eğitimi kadınlara bırakmış; bu kadınlarda çocukları bolluk içinde, zengin saray kadınlarının kadınca, geleneksel Pers eğitimden uzak, başıboş bir

şekilde yetişmesi yüzünden bu çocuklar ilerde başa geçince imparatorluğu iyi yönetememişlerdir.” (Aslan, 2005, s .12).

Platon toplumsal rol kısmında kadın ve erkek ayırımına gitmiştir. Fakat kadın ve erkeğin eğitim alması konusunda ayırma gitmemiştir. Platon “Yasalar” kitabında bu konu hakkında düşüncesini ifade etmiştir. “Benim yasamda erkekler için söylenen şeyler aynen kızlar içinde öngörülüyor: yani kızları da aynı şekilde eğitilmeli; binicilik ve jimnastik erkeklere yakışır, kadınlara ise yakışmaz sözünden hiç korkmadan bunu söylüyorum. Çünkü, eski öykülerden duyduklarımı inanıyorum: Karadeniz dolaylarında Sarmat adı verilen boyun kadınları yalnız binicilik konusunda değil ok ve başka silahlar kullanma konusunda da erkeklerle bir arada aynı eğitimi almakla yükümlü olmuşlar. Bundan başka bu konuda şöyle bir düşüncem var ben diyorum ki, bu durumun gerçekleşmesi mümkün oluyorsa, bugün bizim bölgemizde herkesin, erkekler kadar kadınların da bütün güçleriyle eşit biçimde aynı çalışmaları yapmaması çok aptalca bir şey. Çünkü hemen hemen her kent aynı harcama ve aynı çabayla iki katı yerine yarım varlık gösteriyor ve kuşkusuz bunun yasa koyucunun hatası olması şaşırtıcı.” (Platon, 1998, 805a).

Platon evlilik için belirli ölçütler koymuştur. Eş seçiminde erdemli, akıllı insanlar seçilmelidir. Yoksul kişilerle evlenmekten kaçınılmalı, varlıklı kişiler bulunup evlenilmelidir. Böyle yapılan evlilikler devlet için daha faydalı olacaktır. Kişiler kendi anlayışıyla uyuşan kişilerle değil de kentin yararına olan ilişkiler kurmalıdır. Nişan konusunda ise erkeklere öncelik tanınmıştır. “Nişan, birinci sırada babanın, ikinci olarak dedenin, üçüncü olarak da aynı babadan erkek kardeşlerin yetkisinde olsun; bunlardan hiçbiri yoksa, ana tarafından aynı sıralama geçerli olsun; görülmemiş bir durum söz konusu olursa, vasilerle birlikte en yakın akrabalar söz sahibi olsun.” (Platon, 1998, 774e).

3.3.5. Aristoteles’in genel felsefesi

Aristoteles, M. Ö. 384 yılında doğmuştur. Platon’un akademisinde 20 yıl eğitim aldığı bilinmektedir. Öğrencilik döneminde Platon’un kurduğu İdealler⁴⁰ nazariyesi benimsenmekte ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmaktaydı. İlerleyen zamanda Aristoteles,

---

⁴⁰ Platon doğru bilginin var olduğunu savunarak öğrencisi olan Aristoteles’ten önce fikirleri tanımlayarak kullandığı bilinmektedir. Platon gerçek bilginin, ancak idealar dünyasında var olduğunu savunmaktadır (Akbay, 2017, s.135).

Platon'un mistisizm⁴¹ düşüncesinden uzaklaştığı düşünülmektedir. Makedonya'dan, İskender'in hocası olması amacıyla davet aldığı ve İskender'in eğitimiyle uğraşarak, yaptığı seferlerde yanında olduğu bilinmektedir. Sonrasında Atina'ya dönen Aristoteles, Peripatos Okulu'nu kurmakta, bu kurumda eğitim vermekte ve çalışmalar yapmaktadır (Topakkaya, 2008, s.28).

Aristoteles, kendinden önceki bilgi ve birikimleri bir araya toplayan, birleştiren arşivci ve sistematik bir filozoftur. Aristoteles'ten önceki filozoflar bilgileri problem alanlarına, gerçekliğin belirli çerçevelerindeki alanlarından çıkarmadan incelediği düşünülmektedir. Aristoteles ise ayrı olarak değerlendirilen sistemi bir bütün olarak ele almakta ve belirli temellere dayandırarak sistemleştirdiği bilinmektedir. Tanrının niteliklerini, taşın düşmesini, dumanın yükselmesini ve daha birçok alakasız konuyu birleştirmekte ve bir bütün içinde ele alması yaşadığı dönemde ve sonrasında da düşüncelerinin şaşırtıcı olduğu kabul edilmektedir (Droit, 2013, s.34).

Siyasal düşünce tarihinin Aristoteles ile başladığı varsayılmaktadır. Aristoteles, diğer düşünürlerin aksine olayların nasıl olduğu ile ilgilenmeyerek nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır. Aristoteles'ten sonra bilimsel olarak siyaset kavramına değinen kişi İbn Haldun'dur. Haldun siyaset, iktidar ve devlet kavramlarını bilimsel çerçevede incelemeye çalışmaktadır (Kışlalı, 2016, 23-24).

Aristoteles yazdığı "Politika" adlı eserinde siyaset konusu üzerinde durmaktadır. Aristoteles, eserinde olması gereken siyaset anlayışını ele alarak, siyaset felsefesini ifade ederken yaşadığı toplumun ekonomik, sosyal ve kültürünü göz önünde bulundurmaktadır. Eserinde ideal devletin tanımını yapmakta ve devletin nasıl olması gerektiği üzerine fikirler sunmaktadır (Aristoteles'ten aktaran Gündoğan, 2011, s.147).

Aristoteles, bu eserinde siyaset düzenini gemiye, toplumu ise gemide barınan mürettebat ve yolculara benzetmektedir. Toplum yaşantısını ve siyaset düzenini oluşturan birbirinden farklı ve bağımsız görev ile sorumlulukları olan insanların gemide bulunmasını, bu farklı düzenin genel bir amaca hizmet ettiğini savunmaktadır (Aristoteles'ten aktaran Çetin, 2003, 27).

Aristoteles insanın doğası gereği siyasi bir hayvan olduğu sözünü söylemiş ve bu sözden değişik anlamlar çıkarılmaktadır. Dünya üzerinde yaşayan her varlığın bir amacı olduğunu kabul etmektedir. Her varlık gibi insanın da amaca ihtiyacı vardır. İnsanların

---

⁴¹ Gizemcilik.

ortak amacı ise iyiye ulaşmaktır. “O halde ortak iyiye nasıl ulaşılır?” sorusu sorulmaktadır. Aristoteles bu soruya doğada yaşayan varlıkların birbirinden farklı özellikleri olduğunu ve insan özünü bulup hayata geçirdiği zaman en büyük iyiliğe ulaşacağını ifade etmektedir. İnsan için iyilik kavramının tanımı insanın aklını kullanarak yaşaması özünü bulmasıyla eş değer olarak ifade edilmektedir. Nihai hedef olarak mutluluğu gören Aristoteles, mutluluğa ulaşabilmek için şansa, kadere, özleme ihtiyacı var olduğunu düşünmektedir. Mutluluğu belirli çaba göstererek, emek harcayarak elde edebileceğimizi ve peşinden koşarsak iyiliği ve mutluluğu bulacağımızı ifade etmektedir (Höffe, 2008, s.62-63). Aristoteles’e göre mutluluk ve iyilik insanların tek başına elde edemeyeceği ve elde etse de tek başına mutlu olamayacağı bir kavram olarak tanımlanmaktadır. O yüzden de insanların özünü topluluk içinde bir arada yaşayarak bulacağını savunmaktadır. İyi ve mutlu bir hayatın toplum içinde sosyal ve siyasal boyutları vardır. Toplumsal düzen ve siyasal düzen, bireylerin mutluluğu ve iyiliği için şart olarak görülmektedir (Magee, 2004, s.39).

Aristoteles birbirinden bağımsız problemleri kendinden önce yaşayan düşünürlerin aksine bir bütün şeklinde ele almakta ve detaylı inceleme yapmaya çalışmaktadır. Aristoteles “Politika” adlı eserinde siyaset konusunu incelemeye çalışmakta ve siyasetin olması gerektiği yönetim biçimlerini anlatmaktadır. İnsanların niçin siyasi bir oluşum içinde yer aldığının üzerinde durmakta vatandaşlık kavramını, siyasi kurumları ve yasaları incelemekte ve bu kurumların olması gerektiği devlet anlayışını kitabında anlatmaktadır. Aristoteles siyaset bilimiyle uğraşan insanları bahçıvana benzetmekte ve insanoğlunun büyük gelişimi için gerekli koşulların sağlaması gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır (Aristoteles’ten aktaran Kantarcı, 2013, s.23).

3.3.6. Aristoteles’in kadını konumlandırışı

Aristoteles kadınları ifade ederken doğa ile ilişkilendirmekte ve doğanın kadın ile erkeğin karakteri üzerinde etkileri olduğunu savunmaktadır. Aristoteles kadınının karakter özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

“Kadın daha ılımlıdır, daha hızlı uysallaşır, şefkatlidir, öğrenmeye daha meyillidir, erkekle karşılaştırıldığında kadın daha şefkatli olduğu için kolayca ağlayabilir, daha kıskançtır, huysuzdur, tartışma ve çatışmaya, kötümserliğe meyillidir, erkeğe göre daha az umutludur, utançtan yoksundur, daha fazla yanlış konuşur, daha yanıltıcıdır,

unutmayan bir hafızaya sahiptir, daha uyanıktır, ürkektir, harekete geçirmesi zordur, daha az besine ihtiyaç duyar” (Aristoteles, 2018: 608b7-608b13).

Aristoteles’e göre politika aile ortamında başlamakta, erkeklerin yönetici olduğu politika anlayışını kabul etmektedir. Kadınların ise toplumda yönetilen durumda olması gerektiğini ifade etmektedir. Aristoteles aile kavramını ifade ederken kadın ve erkek dışında köleleri de bu kavrama dahil etmektedir (Aristoteles, 2008, s 1252a24-1252b9).

Aristoteles kadının toplumsal rolünü özel alan olarak belirlemekte ve kadının özel alan dışında görev ve sorumluluğunun olduğunu kabul etmemektedir. Kadın evin hanımı olmalı, özel alandaki tüm görevler kadına aittir. Kadın, eşinden habersiz özel alan ile ilgili karar vermemelidir. Özel alan ile ilgili her alanda kadının gayesi kocasına itaat etmek olmalıdır. Aristoteles kamusal alanda kadınların yerinin olmadığı ve kadının sadece özel alanda var olabileceğini savunmaktadır. Hatta çocuklarının kamusal alandaki yaşamları hakkında kadınların söz sahibi olmadığını çocukları ile ilgili her durumda kocasına itaat etmesi gerektiğini ifade etmektedir (Aristoteles, 2016, s. 57-58).

Aristoteles, kadınların kamusal alanda var olmayacağını Atina yönetimini erkeklere bırakmıştır. Atina’da büyüyen kadınların evlenene kadar babasının, evlendikten sonra ise kocasının himayesi altında olması gerektiğini söylemiştir. Kadınlar mahkemede kendi haklarını savunamamaktadır. *“Hukuk alanında kadının bağımsızlığı yoktu. O her zaman Kyrios ya da erkek vasisinin denetiminde oikos”a (hane halkı) dâhil ediliyordu. Evlenene kadar babasının vesayeti altındaydı, evlendikten sonra da kocasının vesayetine giriyordu” (Blundell, 1995, s.114).*

Aristoteles erkek ve kadınların evlenmek için belirli bir olgunluğa ulaşması gerektiğini belirtmektedir. Kadınların erken yaşta evlendiğinde doğacak çocuklarının gelişmesinin zayıf ve hastalıklı olma durumu olacağından erken yaşta evliliği onaylamamaktadır. Erken yaşta evlenen kadınların ilerleyen süreçte iffetsiz olacağını belirtmektedir. Erkeklerin erken yaşta yaptığı evlilikte ise gelişimlerinin duracağını ifade etmektedir. Erkeklerin otuz beş yaşında kadınların ise on sekiz yaşına gelmeden evlenmemeleri gerektiğini savunmaktadır (Aristoteles, 2008: 1334b29-1335a35).

3.4. Kindî’den Farabi’ye İslam Dünyasında Siyasal Düşünce ve Kadın Algısı

Yönetim, siyaset, bürokrasi ve büro yönetimi alanında İslam dünyası düşünürleri geçmişin tarihsel izlerini taşımaktadırlar. Bu alanlarda çalışmakta olan filozoflar

toplumları sınıflandırmakta, çözüm sunmakta ve filozoflar düşüncelerini ve bilgi birikimini aktarılmaya çalışmaktadır (Yeşil, 2016, 3-4).

İslam filozoflarının düşündüğü, ürettiği ve olgunlaştırdığı hikmet⁴² kavramı insanlık tarihine büyük oranda katkı sağladığı bilinmektedir. İslam düşünürler, fikir zenginliklerini, Batı filozoflarına da aktararak çeşitlilik sağlamaya çalışmaktadırlar. Fakat İslam filozofları, Müslümanları kapsayan felsefe anlayışından vazgeçmelerinin zor olduğunu düşündüklerinden dolayı tarafsız fikir paylaşımında bulunamamışlardır. Felsefe düşüncesi, Orta Çağ ve Yeni Çağ dönemlerinde eğitim gören İslam âlimlerini hazırlayan medreselerde istenilen düzeyde olamamıştır. Endülüs'ün önemli düşünürlerinden İbn Bacce (ö.1138) ve İbn Tufeyl (ö.1185) felsefeye mesafeli yaklaşmakta ve sadece filozof üzerinden tanım yapmamaya özen gösterdikleri fark edilmektedir. Hatta bu hâkim düşünceyi savunan insanlara göre filozoflar, “garip”, “yabancı” ve “münzevi” gibi kelimelerle bir tutularak ifade edilmeye çalışıldığı bilinmektedir (Çetinkaya, 2010, s.322).

İslam felsefesi düşünürlerinden Farabi (870-950), İbn Sina (980-1037) ve İbn Rüşd (1126-1198) ise felsefe yaklaşımının da bir din olduğunu ve filozof kavramının ise yorumcu olduğunu kabul ederek İbn Bacce ve İbn Tufeyl düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Hatta İbn Rüşd, “Faslû'l-Makâl” adlı eserinde “*Din ile felsefe aynı anneden emmiş sütkardeşler*” ifadesini kullanarak, felsefe ve dinin kardeş olduğunu belirtmeye çalışmaktadır (Rüşd, 2019, s.67).

Kindî, Farabi, İbn Sina ve Gazali gibi dönemini aydınlatan düşünürler kendi dönemlerini aydınlatmakla kalmayarak, Antik Yunan'da karanlık ve kötü olarak tasnif edilen Orta Çağ dönemini de aydınlatmaya çalıştıkları bilinmektedir. Orta Çağ dönemi, İslam dünyasında altın çağına yaşandığı dönem olarak kabul edilmektedir. Altın Çağ olarak tasnif edilen dönem, İslam medeniyetleri ile de sınırla kalmayarak Antik Yunan düşünürlerini ve toplumunu da etkileyerek Rönesans ve Reform hareketlerini ortaya çıkarmaktadır. İslam düşüncesinin Rönesans'ı ile Antik Yunan'ın köhne, karanlık dönemi aynı çağa denk geldiği düşünülmektedir. Fakat ilerleyen zamanda İslam dünyası aydınlık, çağa yön veren yaklaşımlarını yitirerek, açtığı altın çağda kaybolduğu varsayılmaktadır (Ülken, 1993, s. 387).

---

⁴² “Kur'an (en-Nahl 16/125), Râgıb el-İsfahânî hikmet kavramını “ilim ve akılla gerçeği bulma” olarak tanımlamaktadır. Hikmet kavramı Allah için ifade edildiğinde “eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve kusursuz biçimde yaratmak”, insan için ifade edildiğinde “mevcûdatı bilip hayırlar işlemek” olarak tanımlanmaktadır (Kutluer, 1998, s.503).”

Filozofların yaşam öyküsü, eğitimleri, yönetim bilimi hakkındaki düşünceleri yaşadığı toplumlara ve düşünürlerin var olan yaşam standartlarına uygun ele alınmaya çalışılacaktır. Eski zamanlardan günümüze kadar yönetim alanında düşüncelerini bildiren birçok filozof olduğu ve her filozofun farklı fikirleri olduğu bilinmektedir. Fakat tüm filozofları incelemek ve açıklamak zaman ve kaynak araştırması yapılması gerektiği için bu araştırma dönemine ışık tutan ve çığır açan belirli filozoflar aracılığıyla yapılmaya çalışılacaktır. Filozofların düşünceleri ve sıralaması kronolojik olarak yapılmaktadır. İslam felsefesi, Kindî, Farabi, İbn Sînâ, Gazâlî öne çıkan düşünce insanlarının başında gelmektedir.

3.4.1. Kindî'nin genel felsefesi

İslam kültür çevrelerinin düşüncelerine uygun yetişen Kindî, Basra'da 185-801 yılında veya daha önceki yıllarda doğduğu düşünülmektedir. Doğum yılı hakkında net bir bilgi olmadığı bilinmektedir.⁴³ Babasız büyüyen Kindî çocukluk eğitimini Basra'da almış ilim eğitimi amacıyla Bağdat'a gitmiştir. Bağdat Akademisi'nde yetişen Kindî, İslam düşünce tarihine yön veren düşünürlerin başında gelmektedir. Kindî, aristokrat bir aileye mensup -Kinde- olduğu bilinmektedir. Döneminin medeniyetleriyle ilişki içerisinde olduğu ve diğer ailelere nazaran gelişime daha açık bir toplulukta büyüdüğü düşünülmektedir (Şulul, 1998, s. 17).

Kindî'nin çocukluk ve ilerleyen yaşlarda hayatı, yaşadığı toplum ile ilgili bilgileri kısıtlı hatta yok denecek kadar azdır. Filozofların biyografilerini yazan kişilere göre Basra'da doğduğu ve Bağdat'ta eğitim aldığı bilgileri kesindir. Kindî'nin çocukluk yıllarında Kur'an'ı ezberlediği ve o dönemde Müslüman çocukların aldığı temel eğitimi aldığı bilinmektedir. İlerleyen süreçte fıkıh, kelam ve felsefe eğitimi alarak topluma yön vermeye çalışmaktadır. Kindî'nin eğitim aldığı hocalar hakkında kesin bir bilgi yoktur, fakat o dönemin bilim insanları düşünüldüğünde Antakya akademisi veya Süryani öğretmenlerden eğitim aldığı varsayılmaktadır (İzmirli, 1995, s.69-70).

Erigena ile aynı dönemde yaşayan Kindî ilk Müslüman ve Arap felsefecisi olarak kabul edilmektedir. Kindî, Aristoteles'in De Anima adlı eseri hakkında bir eser yayınlayarak İslam felsefesi dönemini başlatarak, araştırmalar yaparak dönemini ilerlettiği

---

⁴³ Kindî'nin Kûfe'de doğduğunu söyleyenler varsa da felsefe ve medeniyet tarihçilerinin birçoğu Basra'da doğduğunu söylemektedirler (Ferrûh, 1983, s.305).

bilinmektedir. Kindî'den sonra İslam felsefesi dönemini Farabi ve İbn Sina'nın devam ettirdiği düşünülmektedir (Çetinkaya, 2010, s. 299).

İslam filozofları varlık kavramını Aristocu bir yaklaşımla izah etmeye çalışmaktadırlar. İlerleyen süreçte İslam filozofları Aristocu yaklaşımına karşı çıkarak, sezgi ve Tanrı inancını önemseyen Gâzâlî'nin teolojik din inancını benimsediği ve bu inancın gelişmesi için çabaladığı bilinmektedir. Filozoflara karşı çıkan ve filozofların tutarsızlığını ifade eden Gazali, akılcı anlayışı eleştirmektedir. Gazali'nin vefatından çeyrek yüzyıl sonra doğan İbn Rüşd, aklı öne çıkartan düşünce sistemini benimseyerek Antik Yunan düşünürlerini etkilemiştir. Antik Yunan dünyasındaki düşünürler Aristoteles'i İbn Rüşd sayesinde tanıdığı ve Aristoteles'in eserlerini Latince bilmeyen topluluklar bu dili Rüşd aracılığıyla öğrendiği bilinmektedir (Çetinkaya, 2010, s.300).

Felsefe ve dini konuların konuşulduğu, tartışıldığı halifelere ait birçok meclis bulunmaktaydı. "Halku'l-Kur'an"⁴⁴ sorunun olduğu mihne⁴⁵ ortamında birçok kez bulunduğu ve bazı halifelerden yardım gördüğü (Me'mun ve Mu'tasim) bilinmektedir. Mu'tasim'in oğlu Ahmed, Kindî ile yakın arkadaşır (Şulul, 1998, s.20).

Kindî, hayatının belirli zamanında halifelerin sarayında kalmıştır. Fakat bu sarayda ne için veya hangi sıfatla kaldığı bilinmemektedir. Mütevekkil (847-861) döneminde Ehl-i Sünnet'e dönen Kindî, saraydan uzaklaştırılarak kendi kurduğu kütüphaneye de el konulduğu ve Basra'ya nakledildiği bilinmektedir. Musa B. Şakir, Mütevekkil döneminde oğulları Ahmed ve Muhammed ilim alanında çalışmalar yapan -aydın, ileri görüşlü- kişilere komplo hazırladığı düşünülmektedir. Kindî'yi bu dönemde Mütevekkil'den uzaklaştırması için Sened B. Ali adında birini Bağdat'a gönderdiği söylenmektedir. Sened B. Ali amacına ulaştığı hatta Mütevekkil'in, Kindî'nin dövülmesi için emir verdiği varsayılmaktadır. Bu olayların sonunda Kindî'nin kütüphanesine el konularak başka yere gönderildiği ve ismini de 'Kindî Kütüphanesi' olarak değiştirildiği bilinmektedir (T.D. De Boer, 2001, s. 75).

Kindî, elinden alınan kütüphanesini halifenin ölümünden sonra geri alarak itibarını kurtarmaya çalışmıştır. Ölümüne kadar eser yazmaya devam eden Kindî, Bağdat'ta vefat ettiği bilinmektedir. Ölüm yılı ile ilgili eski kaynaklarda net bir bilgiye rastlamak

---

⁴⁴ Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığına dair tartışmaları ifade eden kavramdır (Yavuz, 1997, s.371-375).

⁴⁵ Eziyet.

zordur. Yeni araştırmacılara göre Kindî'nin ölümü 255-868 yıllarına denk geldiği varsayılmaktadır (Huart, 1971, s. 279).

3.4.2. Kindî'nin kadını konumlandırışı

“Hüseyin el-Mekkî, Adiy b. Adiy el-Kindî'den, o da babasından Rasûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu nakletti: *“Kadınlara kendilerini (içlerindeki düşüncelerini) ifâde hakkında yol gösteriniz, nasihat ediniz.”* Orada bulunanlar şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü! (kadınlardan) Bekar olanlar haya ediyorlar (konuşmuyorlar). Bunun üzerine Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: kadınlardan dul olan kendisini diliyle ifâde eder (açıkça söyler); bekar olanın rızası (nikahı kabûlü) ise susmasıdır.” (Hanbel, 1982, s.192).

“İbn Mâce dedi: Bize İsâ b. Hammâd el-Mısrî nakletti. (dedi ki) Bize Leys b. Sa'd, Abdullah b. Abdірrahmân b. Ebî Hüseyin'den, o Adiy b. Adiy el Kindî'den, o da babasından (Adiy'den) rivâyetle Rasûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu haber verdi: *“Dul kadın, nefsinі (nikahlanma konusuyla ilgili gönlündeki düşüncesini) açıkça ifâde eder; bekâr kızın rızası ise onun (nikahlanma anındaki) susmasıdır.”* (Mâce, 1981, s.11).

3.4.3. Farabi'nin genel felsefesi

Farabi, M. S. 870 yılında Türkistan'ın Farab şehrindeki Vasic kasabasında doğmuştur. Farabi aileden aldığı eğitimi devam ettirebilmek amacıyla Bağdat'a gittiği bilinmektedir. Farabi, Aleksandır felsefe okuluna başlayarak, okuldaki çalışmalardan sonra ilk öğretmen olan Aristoteles'ten sonra ikinci öğretmen unvanına layık görülmektedir (Çelikkol, 2010, s.100).

Farabi İslam siyaset düşüncesinde ilk defa siyaset felsefesi çalışmaları yapan filozof olarak kabul görmektedir. Farabi siyaseti bağımsız bir çerçevede incelemektedir. Farabi'nin siyasete yaklaşımı ve ele alış tarzı farklı olduğu için kendisinden sonra gelen düşünürü etkilemekte birçok çalışmalarına konu olduğu bilinmektedir. “Uluslararası Farabi Sempozyumu” düzenlenerek Farabi'nin siyaset felsefesi, ahlaki ve toplumsal açıdan incelenerek araştırmalar yapılmaktadır (Korkut, 2005, s.2).

Antik Yunan düşünürlerinden etkilenen Farabi, devletin birincil amacını toplumda bilge kişiler yetiştirilmesi ve bu bilge kişilerin akıllı olması gerektiğini belirtmiştir. Bilgelik ile akıl beraber olursa mutsuzluğu en aza ineceğini vurgulamaktadır. Siyaset anlayışının odak noktasına bireyi koyarak, siyaset kavramlarını açıklamaya çalışmaktadır (Demirel, 2014, s.368).

Farabi, bireylerin farklı ihtiyaçlarının olduğuna ve bu ihtiyaçlarını karşılamak için yardımlaşmaları gerektiğine inanmaktadır. İnsanların mükemmelliğe ulaşabilmek amacıyla yardımlaşmaları, bir arada olmaları ve onları bir araya getiren şartları kabul ederek toplumu oluşturmaları gerektiğini savunmaktadır (Aydınlı, 2008, s.90).

Farabi toplulukları iki kategoriye ayırmaktadır. Bu kategoriler toplumun tüm kurallarını yerine getiren Kâmil-Mükemmel Toplum ve toplum olmaya çalışan, şartlarını meydana getiremeyen Eksik Toplumdur. Farabi'nin toplumu ayrıştırması bugünkü şartlarda değerlendirmeye alınırsa eksik olarak nitelendirdiği toplum cemaat toplumu⁴⁶, toplumun tüm kurallarını yerine getiren topluluğa cemiyet topluluğu⁴⁷ diyebiliriz (Erkal, 2012, s.33-36).

Farabi, mükemmel toplumları üçe ayırmıştır: Büyük, orta ve küçük. Büyük toplum, dünyanın her yerinde yaşanılabilen tüm dünya devletlerinin bir arada olduğu, orta toplum, bir tek milletin yaşayabildiği toplum ve küçük toplum ise her çeşit milletin oturduğu çevrede tek şehir halkının yaşadığı toplum olarak ifade etmektedir. Farabi köyde, mahallede, sokakta veya bir aile içerisinde bulunan halkın kusurlu ve eksik olduğunu belirtmeye çalışmaktadır. En üstün iyiliğe ve mükemmel topluma şehir devletlerinde ulaşılabileceğini savunmaktadır. Şehir devletlerinin hepsinin de mükemmel ve ortak iyiliğe ulaşmak için birbirlerine yardım eden bireylerin olması gerektiğine şart koştuğu bilinmektedir (Bayraklı, 2000, s.90).

Farabi insanlara ait duyguların (mutluluk, sevgi) bireysel olarak ifade edilmesine karşı çıkmakta ve bu duyguların toplumsal olduğunu anlatmaktadır. Farabi beraber yaşamak için sosyal adaletin sağlanması gerektiğini ve “hak” ile mutluluk anlayışını bağdaştırmaktadır. Farabi, sosyal demokrasi ve sosyal adaleti benimsemekte ve İslam coğrafyasında da bu anlayışın var olduğunu savunmaktadır (Can, 2013, s. 101).

“Tek tek fertlerin bir toplum olması ve bu toplumun belli bir nizam içinde cereyan etmesi için, varlıklar âleminde olduğu gibi, insanlar dünyasında da sosyal seviyelerini ve ekonomik paylarını adil bir şekilde dağıtacak iktidara ihtiyaçları vardır. Böylece, bu adalet, devleti hem kuracak hem de ayakta durmasını temin edecektir. Allah adil olduğu için, her varlık kendi durumuna göre ondan cevherlenmiştir.” “Bu cevher de o varlığın

---

⁴⁶ Cemaat toplumu belirli coğrafyada yaşayan ve aralarında kültür birikimi bulunan, aile hayatına önem veren, yardımlaşmanın çok olduğu geleneksel yapı olarak bilinmektedir (Gezgin,2011, s.187).

⁴⁷ Cemiyet toplumu, cemaat toplumunun anti tezi olarak kabul edilmektedir. Aile ilişkileri sınırı olan ve “biz” kavramının “ben” kavramına dönüştüğü bilinen yapılardan oluşmaktadır. (Gezgin, 2011, s.191).

kâinattaki mertebesini tayin edecektir. Aslında insanların varlığı adaletle kaim değildir ama kuracağı devlet onunla kaimdir. Farabi bunu sevgiye benzeterek izah eder. Sevgi insanın varlığı için zaruri bir şey değildir. Fakat bir nizam içinde yaşamak ve birbirleri ile kaynaşmaları için gereklidir (Bayraklı, 2000, s. 65).”

3.4.4.Farabi’nin kadını konumlandırışı

Farabi, devlet mensupları arasında cinsiyet farklılığına önem vermemiştir. Cinsiyeti önemli bir kriter olarak kabul etmeyen Farabi, kadın erkek ayrımı yapmadan erdemli yurttaş mı değil mi bu ayrıma odaklanmıştır. Farabi aileyi devletin en küçük birimi olarak kabul etmiş ve aile yapısının arasındaki ilişkiyi dört farklı şekilde ifade etmiştir. Kadın ve erkek arasındaki ilişki, baba ve oğlu arasındaki ilişki, köle ile efendisi arasındaki ilişki, mülke sahip olan kişi ile mülk arasındaki ilişkidir. Farabi ailenin üstündeki sosyal yapıyı mahalle olarak kabul etmektedir. Aile ve mahalleyi birbirinin parçası olarak gören Farabi bu iki parçanın bütünü olarak da devlet yapısını kabul etmektedir (Özgün, Uluçakar, 2020, s.11).

Farabi, “Medinetü’l-Fazıla” eserinde kadın ve erkek işlerinin müşterek olduğunu dair bir paragraf bulunmaktadır:

“İnsan ise böyle değildir. Bu iki kuvvetten her biri ayrı şahıslarda bulunur. İnsanlarda her kuvvetin kendine mahsus uzuvları vardır. Tenasül uzuvlarının dışında kalan diğer uzuvlarda [erkek, kadın] müşterektirler. Onlar diğer ruhî kuvvetlerinde de müşterektirler. Ancak müşterek bulundukları uzuvlar, erkeklerde daha sıcak olurlar: hareket ve çalışma uzuvları erkeklerde daha kuvvetli olur. Fakat öfke ve şiddet gibi kuvvet ifade eden ruhî hususiyetler kadınlarda daha silik, erkeklerde daha kabarıktır. Buna mukabil [başkasına] acıma ve acınma gibi zaaf ifade eden hususiyetler kadınlarda daha kabarıktır, erkeklerde daha siliktir.” (Farabi, 2001, s.65).

Farabi kadın ve erkeğin ruh ve nefis anlamında eşit olduğunu ve iki cinsiyet arasında fark olamayacağını ifade etmiştir. Farabi erkeklerde öfke ve şiddet duygusunun daha kuvvetli olduğunu kadınlarda ise acınma ve acıma duygularını fazla olarak görmektedir. Hatta kadınların bu duygusunun yüksek olmasından dolayı zaaflarının olduğunu ve kadınların bu yönden kendilerini geliştirmeleri gerektiğini anlatmıştır.

Farabi'nin hamilelik konusunda yaklaşımı ise erkeklerin etken kadınların edilgen olduğuna yöneliktir. Farabi, "Medinetü'l-Fazıla" eserinde gebelik ile ilgili ifadeleri şöyledir.

"Rahimde hazırlanmış olan kan insanın maddesini teşkil eder. Meni ise o maddeyi insan sureti peyda edinceye kadar tahrik eder." (Farabi, 2001, s. 62).

Farabi, erkeği gebeliğe katkı sunan, kadını ise gebelik sürecine katkı sağlayan olarak ifade etmiştir. Bu bağlamda Farabi'nin erkeği etken kadını da edilgen olarak kabul etmesi anlayışı kabul görmektedir.

3.4.5. İbn Sina'nın genel felsefesi

İbn Sina, Buhara'nın yakınındaki Afşana köyünde doğmuştur. Babası Samani valisi olan Sina, küçük yaştan itibaren eğitim ve felsefe alanında yetkin insanlardan ders aldığı bilinmektedir. Samani hükümdarının hekimi olarak on yedi yaşından itibaren sarayda çalışmaya başlamıştır. Babasının ölümünden belli zaman sonra idari göreve nail olan Sina, genç yaşta hem idareci hem de hekim olarak topluma eğitim vermekte ve toplumu yönetmeye çalışmaktadır (Bulut, 2020, s.56).

Sina, insanların bir arada yaşamaları gerektiğini savunmakta ve toplumsal yaşamın gerekliliğini ifade etmektedir. Topluma yön vermeye çalışan Sina, bir kesim buğday yapıyorsa diğer kesim ekmek yapacak; birileri pamuk üretiyorsa diğerleri kıyafet dizecektir. İşlerin kolaylaştırılıp, toplumda bütünlüğün sağlanarak toplumu oluşturmaları gerektiğini savunmaktadır (Şulul, 2016, s. 112). Başka bir deyişle Sina insanların birbirleri ile yardımlaşarak toplumu oluşturmaları gerektiğini düşünmektedir.

Toplumsal yaşamın belirli kuralları ve yasaları olduğunu vurgulayan Sina, bunları koyan kurumların gerekliliğini savunmaktadır. Sina'nın vurguladığı düşünce varlık teorisidir. Dünya üzerindeki tüm varlıklar en yüce ve üstün olan Allah'a bağlıdır. İnsanın nasıl davranacağı, neleri yapıp neleri yapmayacağını Allah tarafından belirtildiğini ifade etmektedir. Allah'ın dünyayı yaratırken insanlar arasında adaleti, anlaşmayı ve hukuku sağlamak için peygamber göndermemesinin imkânsız olduğunu savunmaktadır. Sina, peygamberin görevini ve özelliklerini "yasa koyucu" ile bütünleştirmektedir (Kaya, 2009, s.81).

İbn Sina, yasa koyucu olarak nitelendirdiği peygamberlerin de yasaya uyması gerektiğini savunmaktadır. Peygamberin olmadığı veya vefat ettiği zaman yerine

geçecek kişilerin peygamberlere itaat konusunda son derece saygılı olması gerektiğini belirtmektedir. Yerine geçecek kişi olarak düşünülen Halife ya yasa koyucu tarafından ya da toplumun önde gelenleri tarafından belirlenmesinin uygun olacağını düşünmektedir. İbn Sina, Halife de olması gereken/olan nitelikleri sıralanmaktadır. “1. *Bağımsız ve müstakil bir siyasî otoriteye, 2. selim akla, 3. cesaret, iffet ve iyi yönetim gibi üstün değerlere sahip olmak, 4. (peygamberin belirlediği) şeriatı herkesten iyi bilmek*” (Alper, 2008, s.106-111).

Sina, nübüvvet⁴⁸ anlayışı ile siyaset anlayışını birleştirmiş ve Sina’ya göre yasayı yapma ve yaptığı yasayı uygulama gücü, insanların en üstünü olan peygambere ait olacağını savunmuştur. Topluma yön veren kişiler toplumdan üstün sayılıyorsa, peygamber de toplumdaki en üstün insan olarak yönetme işini devralmak zorunda olduğunu ileri sürmüştür (Alper, 2010, s.108).

3.4.6. İbn Sina’nın kadını konumlandırışı

Aile hayatı insanların oluşturduğu toplumun en küçük yapısı olmakta ve toplulukların devamlılığını sağlayan temel unsur olarak kabul görmektedir. İslam anlayışı evlilik, miras konusunda hadislerde bulunmakta ve bu kurumun önemini anlatmaktadır. İnsanların ilk terbiyesini ve ahlakını ailede aldığına yönelik inanç büyüktür. Aile ortamında kişilerin huzur ve güvende olması gerekmektedir (Köse, 2009, s.14). Aileye önem veren İslam filozofları iyi bir ailenin iyi bir toplum yaratacağından dolayı bu kavramı detaylı incelemişlerdir. İbn Sina incelemelerini kitap halinde sunmaktadır. “Er-Risale fi’s Siyaseti’l Menziliyye” eserinde ailenin yapısı, aile yönetim şekli, aile ekonomisi, evdeki hizmetçilerin durumu, kadınların ve çocukların durumunun nasıl olması gerektiğine dair fikirler sunmaktadır (Zakaria, 2012, s. 244).

İbn Sina, neslin devamlılığı için evliliği şart koşmakta ve evliliğin tüm aile bireyleri yanında yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Evlilik kurumunun devamlılığı için kadınlara boşanma yetkisinin verilmemesi gerekmektedir. Sina kadınların duygularıyla hareket ettiğini belirtmekte ve öfkesine hâkim olamadığından evliliği hemen bitirmektedir. Evlilik kurumunun önemini ve gerekliliğini ifade eden Sina ayrılığın sebep olacak tüm sorunların ortadan kaldırılması gerektiğini anlatmaktadır (Sina, 1992 s.449).

---

⁴⁸ Haber vermek, iletme.

Kadının toplumsal rolü, özel alanda kadının durumu hakkında yorumlar yapan Sina kadının öncelikli olarak iffetli olması gerekmektedir. Sina, kadınların duygusal kararlar aldığını ve akıllarını kullanamadığını savunmaktadır. Sina kadınların vücutlarını ve başını kapatmasını, oturaklı olmasını, kamusal alana dahil olmadan yaşaması gerektiğini düşünmektedir. Kadınların geçimi ise erkekler sağlamakta, erkekler kamusal alanda çalışıp kazanarak kadınların tüm ihtiyaçlarını karşılamaları gerekmektedir (Sina, 1992, 450).

Sina kadınları iyi ve kötü olarak ayırmaktadır. İyi kadın olarak ifade ettiği kadınların özelliklerini sıralamaktadır. *“Ahlaklı, iffetli, dindar, zeki, sevecen, doğurgan, az konuşan, güvenilir, kendisini kocasına adayan, itaatkâr, samimi, meclis ortamlarında ağırbaşlı, görüntüsünde ciddi, kocasının azını çoğaltan, iyi huylarıyla kocasının üzüntüsünü gideren, nezaket ve kibarlığıyla kocasının dertlerine çözümler sunan kadınlardı.”* (Sina, 1992, s. 450).

İbn Sina erkeğe nazaran kadını zayıf, eksik görmekte ve kadınların akli yetkinliğinin bulunmadığından erkeklerin kadınlara bakmasının zorunlu tutulmasını önermektedir. Sina, kadınlara bakmak ile sorumlu tutulan erkek kadınlara hükmedebilir ve istediği kadar kadına sahip olabilir yaklaşımını benimsemektedir. Kadınların efendisinin erkek olduğunu kabul eden Sina kadının sadece erkeğe mutluluk vermesi gerektiğini ifade etmektedir. Sina dinin boşanma yetkisini sadece erkeğe vermesini savunmaktadır (Altunya, 2016, s.99).

İbn Sina kadının toplumdaki konumunu, kadın haklarını anlattıktan sonra çocuğun aile içindeki durumunu ve çocuğun haklarına değinmiştir. Aile bireylerinin çocuklarla ilgilenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kadınların çocukların bakımı ile sorumlu tutmakta ve erkeklerin de çocuğun maddi sorumluluklarını karşılamakla yükümlü tutmaktadır. Çocuğun sorumluluğu anne ve babasına itaat etmek ve saygılı olmak zorundadır. Ebeveynler çocuklarını yetiştirirken onların akıllı, ahlaklı, ağırbaşlı, yiğit, cesur, dindar ve terbiyeli olmaları için özen göstermelidir (Şulul, 2016, s.119).

3.4.7. Gazali’nin genel felsefesi

Gazali, 1058 yılında Horasan’a bağlı Tus şehrinde doğmuştur. Gazali ve kardeşi Ahmed ilk eğitimlerini mutasavvıf çevrelerden aldıkları bilinmektedir. Gazali, eğitim almak amacıyla Nizamiye Medresesi’ne gittiği ve orada hem müderris hem de talebe olmak istediği için şehir değiştirerek Nişabur’a gittiği düşünülmektedir (Ekinci, 2016, s.109).

Gazali, ahlakı iyi ve kötü olarak ikiye ayırmaktadır. İyi ahlakı “hüsnü’l huluk, kötü ahlakı ise “sûul huluk” olarak ifade etmektedir. Gazali iyi ahlak, insanlardaki temel güdülerini belirli değer yargılarıyla dengeleyerek güzel ve iyi ahlakı oluşturmayı düşünmektedir. Kötü ahlak, insanlardaki temel güdülerini görmezden gelinerek kötü düşüncelere önem verilmediğinde çözüm oluşamayacağından dolayı kötü ahlak oluşmaktadır. Gazali insanların iyi ahlaklı olmasını eğitime dayandırmaktadır. İnsanlar temel güdülerinin fazlalıklarından eğitim sayesinde kurtulabilirler. Ayrıca İslami eğitimin doğru ve anlaşılır verilmesi şartını da belirtmektedir (Oruç, 2009, s.66).

Gazali, şehvet duygusu gibi mal, mülk ve makam sevgisinin de sadece kötülük açısından düşünülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Mal, mülk ve makam sevgisi hem iyi hem de kötü kullanılabilir, kullanım amacı iyiliği ve kötülüğü belirlemektedir. Mal ve mülk hırsı aynı zamanda günahı da çağırabilir. Parayı seven kişiler Allah’ı unutur ve dünya işlerine kapılıp ahiret için görevlerini yapmazlar (Şeyh, 2000, s.170).

Gazali adalet kavramını, “iki ucun aynı yüzeyde olması” ve “ödül ve cezada eşitlik” kavramlarıyla ifade etmektedir. Kur’an’da adaletin temeli “dünyada iyilik, ahirette iyilik” kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Adalet her şeyin düzenli ve belirli bir sistem içerisinde olmasıyla sağlanabilir. Adalet insanların huzurlu, mutlu ve güvenilir biçimde yaşayabilmesi için temel bir ölçüttür (Bayraklı, 2002, s.168).

Gazali, âlimler ile yönetici insanlar arasındaki ilişkileri üçe ayırmaktadır. Birincisi ve en kötüsü âlimlerin yöneticinin yanına gitmesi, ikincisi idarecilerin âlimlerin yanına gelmesi ve sonuncusu en iyisi ne âlimlerin ne de yöneticilerin birbirini görmemesi olduğunu ifade etmektedir. Yönetici ve âlimlerin birbirlerinden bağımsız düşünerek hareket etmeleri gerektiğini söylemektedir. Bu konuya uygun hadisi ise “*Benden sonra, yalan söyleyen, zulmeden yöneticiler olacaktır. Kim onların yalanını onaylar, zulümlerine yardım ederse, o benden değildir, benim onunla bir işim yoktur. Onlar (kıyamette) havz başında benim yanıma gelemez.*” (Yavuz, 2012, s.15). Gazali’nin burada âlimlerin, idarecilerin yanına gitmelerini onaylamadığı görülmektedir.

3.4.8.Gazali’nin kadını konumlandırışı

Gazali toplumda dini eğitimin verilmesi için erkek ve kadınların evlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gazali nikah, evlilik kavramları üzerinde çokça durmaktadır. Müslüman toplumlarında nikah bi nevi ibadet olarak görülmekte ve dini açıdan sevap

olarak kabul edilmektedir. Gazali evlilikte erkeklerin kadınlarda arayacağı özellikleri sıralamakta ve erkeklere seçim şansı vermektedir (Demircioğlu, 2014, s. 82-83).

Gazali kadın erkek arasındaki evliliği bir nevi kölelik anlayışına benzetmektedir. Kadınların evlendiği zaman itaat etmek dışında bir görevinin olamayacağını ve Allah'a karşı gelmemek dışında kocasının her sözünü yerine getirmesi gerektiğini söylemektedir (Gazali, 1974, s.562).

Kadının erkeğin yönetimi ve kadının koruma altına almasını savunan Gazali, on maddede kadının erkek karşısındaki eksikliklerini sıralamıştır.⁴⁹

- “Kadın, erkeğin izni olmaksızın boşanma hakkını elinde tutamaz. Erkek ise buna dilediği zaman güç yetirir.”
- “Kadın, erkeğin izni olmaksızın bir şey almaya güç yetiremez. Erkek ise dilediği gibi yapar.”
- “Erkeğin kadınla bağı devam ettiği sürece kadın kocasının dışında başka bir zevç ile birlikte olamazken erkek bunu yapabilir.”
- “Kadın kocasının izni olmaksızın evden bir şeyi dışarı çıkartamazken, erkek istediği gibi davranır.”
- “Kadın musibetlere tahammül edemez. Erkekler daha dayanıklıdır.”
- “Kadın erkekten korkar ama erkek kadından korkmaz.”
- “Kadın erkeğin gösterdiği güler yüze ve yumuşak sözlere kanaat eder, erkek ise bu kadarına kanaat edemez.”
- “Kadın, evlendiğinde annesinden, babasından ve tüm akrabalarından uzaklaşır, ayrılır. Erkeğin böyle bir durumu yoktur.”
- “Kadın daima hizmet edendir. Erkek ise daima hizmet edilendir.”
- “Erkek hasta olduğu zaman kadın kendisini telef eder. Ancak kadın ölse bile erkek gamlanmaz (Gazali, 1988, s.129-130).”

Gazali erkeklerin evlenirken kadınlarda arayacağı özellikleri Kimya – yı Saadet adlı eserinde detaylı incelemekte ve hadislerle dayandırmaktadır. Gazali dindar ve iyi bir

---

⁴⁹ İslam filozoflarının kadına yaklaşımı ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Altunya, 2011, s. 77-97).

kadınla evlenildiğinde mutlu olunacağını belirtmektedir. İyi olmayan kadınlarla evlenen erkekler mutluluğa ulaşamayacağını ifade etmektedir. Gazali'nin evlilikte kadınlardan beklediği bir diğer özellik ise güzel ahlaka sahip olmalarıdır. Gazali din ve güzel ahlakı kendi içinde ayırmaktadır. Güzel ahlaka sahip kişiler hoşgörülü, anlayışlı, şefkatli, yardımsever ve sabırlıdır. Bu kişiler ile evlenemeyen erkeklerin huzur bulamayacağı ve mutlu olamayacağını anlatmaktadır (Gazali, 2004b/I, s. 282). Evlenilecek kişinin güzel olması gerekmekte fakat bu güzellik algısının abartılmaması gerekmektedir (Gazali, 2004a/II, s. 49- 50). Gazali (2004b/I, s. 283) “kadını dindarlığı için nikâhlayın, güzelliği için değil” sözüyle kadında en önemli özelliğin dindarlık olduğunu belirtmektedir. Gazali'ye göre kadının akıllı olması evlilik için tercih edilebilecek önemli bir özelliktir. Gazali “En bereketli kadın, sıdaki (mehri) ve masrafı az olan kadındır.” cümlesiyle çok talepte bulunmayan, masrafsız kadınlarla evliliği uygun görmektedir. Gazali'ye göre bakire kadınla evlenilmesi ve kadın soylu bir aileye mensup olması gerektiğini anlatmaktadır. Son olarak da kadının erkek ile yakın akraba olmaması şartını koymaktadır. Gazali bu görüşünü “Yakın akrabalarla yapılan evlilikten doğan çocuk zayıf olur.” hadisine dayandırmaktadır (Gazali, 2004b/I, b. 283).

4. ORTA ÇAĞ SİYASAL DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA İBN RÜŞD'ÜN DÜŞÜNCELERİ

Orta Çağ'ın başlangıç tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Birçok düşünür Orta Çağ dönemini V. yüzyılda Aziz Augustinus⁵⁰ ile başlatmıştır. Augustinus, Orta Çağ programını bir bütün olarak ele almış ve Orta Çağ felsefesinde Hristiyan düşüncesi için bir model oluşturmuştur. Bin yıl süren bu dönemde Orta Çağ felsefesinde dört ayrı

---

⁵⁰ Aziz Augustinus, Kuzey Afrika'da Tagaste kentinde 354 yılında doğmuştur. Annesi sofu bir Hristiyan, babası pagan ve erdemlidir. İmkânları olmayan bir ailede dünyaya gelen Augustinus, gramer okulunu okumuş ve Madaura yüksekokulu sonrasında ise Kartaca üniversitesinden mezun olmuştur (Cevizci, 2017, s. 63).

düşünce şekillenmiştir.

- İlki Batı veya Avrupa’da gelişmiş, Latince ifade edilmiş Hristiyan felsefesi Orta Çağ’ın tamamında etkili olmuştur.
- Orta Çağ’ın ikinci büyük düşünce alanı Doğu’da oluşmuştur. İslam felsefesi, İslam dünyasını etkisi altına almış, Farsça ve Arapça dilleri ile ifade edilmiştir.
- Yalnızca Hristiyan ülkelerde değil, İslam ülkelerinin bazı bölgelerinde Musevi düşünürleri tarafından İbranice ifade edilmiş Yahudi felsefesidir. Orta Çağ’ın daha az etkili olduğu ve Orta Çağ felsefesini daha az yansıttığı için pek gelişmemiştir.
- Sonuncusu Orta Çağ döneminde Hristiyan Bizans İmparatorlukları içinde Grek diliyle ifade edilmiş Bizans felsefesidir (Cevizci, 2017, s.15-16).

Orta Çağ düşünce yapısının oluşmasında dinin etkisi çok büyüktür. İnsanların dini inançları kullanılmış ve insanlar baskı altında tutulmuştur. Modern Çağ’da bilimin ön planda tutulması gibi Orta Çağ’da da din ön planda tutulmuştur. Orta Çağ’da filozoflar din bilimlerini anlamaya çalışmış ve bu dönemde tüm problemleri iman perspektifinden incelemiştir. Modern dönemde filozoflar düşüncelerini ifade ederken bilimden yararlanmışlardır.

Antik Yunan’da karanlık çağ olarak ifade edilen dönemde İslam coğrafyasında bilim korunmuş, gelişmiş ve zenginleştirilmiştir. Evrensel kültür içerisinde önemi belirgin olan İslam felsefesi Orta Çağ’ı aydınlatmıştır. O dönemde İslam felsefesi değişmez, standart ve belirli dönemi anlatan tek bir yaklaşım değildir. İslam felsefesi içinde birbirinden farklı felsefi akımlar ve alternatif felsefi tasarruflar vardır (Arslan, 2013, s.30).

İslam dünyası felsefesinin özellikle Yunan felsefi yaklaşımının en büyük ve en önemli temsilcilerinden olan ve Müslüman düşünürler arasından İbn Rüşd en dikkat çeken kişidir. Rüşd, Aristotelesçi felsefeyle İslam dünyasını bütünleştirmeye çalışmıştır. Rüşd, din ve felsefenin doğru yorumlandığında iki olgunun arasındaki uyum ve benzerliğin kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Rüşd, daha da ileri giderek felsefedeki “hakikat” kavramı ile İslam’daki “hakikat” kavramının aynı olduğunu ifade etmiştir. Farabi ve İbn Sina tarafından ifade edilmiş “Hakikatin Birliği”⁵¹ kavramını en üstte taşıyan Rüşd⁵², bu

---

⁵¹ “Bir kişinin görüş, doktrin ve inançlarının doğruluğunu iddia ettiği herhangi bir alanda, hakikati aramakla meşgul olmanın’ temelinde yer alan mantıksal düşünceleri açıklamak gereklidir. Burada birbiriyle uyumsuz olan görüş, doktrin ve inançların kabul edilmesinin doğru olabileceğini düşünen bir

kavramı daha detaylı anlatabilmek için “Çifte Hakikat Öğretisi”ni⁵³ ortaya çıkarmıştır. İbn Rüşd’ün felsefeye ve İslam dünyasına katkıları tek taraflı değildir. Rüşd, Aristoteles’in tüm eserlerini (Politika eseri hariç) şerh etmiş ve bu felsefi düşüncenin Hristiyan düşüncesinde anlaşılması ve geliştirmesi için çabalamıştır. Rüşd’ün en büyük “şârih” olarak kabul edilmesinin nedeni, “Dante’nin İlahi Komedyası’da” ondan “Euklides, Batlamyus” ve “büyük şârih” diye bahsetmesidir (Cevizci, 2017, s.377-378).

Rüşd, Aristotelesçiliği “Yeni Platoncu” düşünce yapısından ayrı tutmuş ve yalnızca Aristoteles sınırlarında inşa etmiştir. Rüşd döneminde felsefeyi dinsizlik olarak savunan birçok düşünür karşı çıkmıştır. Filozofların felsefe düşüncesine bile yaklaşmadığı dönemde Rüşd felsefeyi savunan eserler yazmıştır. Rüşd, İslam dünyasında felsefe ile dinin bir arada olması ve korunması gerektiğini savunmuştur. Eserlerin yasaklandığı, yakıldığı karanlık çağda olan Hristiyan Avrupa’sına yol göstermiş ve felsefe ile bilim alanındaki bilgilerini İslam’dan Hristiyanlığa taşımıştır (Kaya, 2003, s. 464).

“Birçok sebepten ötürü İbn Rüşd Orta Çağ Avrupa’sında, Doğu’da olduğundan daha iyi tanınıp takdir edildi. Birinci olarak onun birçok eseri Latinceye tercüme edilmiş, elden ele dolaşmış ve muhafaza edilmişti; oysa Arapça orijinalleri ya yakılmış ya da felsefeye ve filozoflara karşı beslenen düşmanca tavır yüzünden yasaklanmıştı. İkinci olarak, Rönesans Dönemi’nde Avrupa, İbn Rüşd’ün öngördüğü ilmi metodu benimsemiş arzusundaydı; oysa Doğu’da ilim ve felsefe, mistik ve dini akımlar uğruna kurban edilmeye başlanmıştı. Nitekim kendisi ilim (ve felsefe) ile din arasındaki bu çatışmanın tesirlerine bizzat maruz kalmıştı. Doğu’da din kazandı; Batı’da ilim.” (A. F. el-Ehvani, 1997, s. 302).

Tezimizin üçüncü bölümünde İbn Rüşd’ün hayatı anlatılarak, İbn Rüşd’ün siyaset felsefesine bakışı, yorumlayışı ve yöneticide olması gerektiğini düşündüğü özellikler sıralanacaktır. Rüşd dönemindeki birçok düşünürden farklı olarak kadını

---

kişinin düşüncesine karşıt olan hakikatın birliği delili gibi, hakikat konularını gündelik konularından ayırmayı gerektiren hususların da tam bir açıklamasını yapmaktadır” (Adler,2005, s. 6, 7).

⁵² “İbn Rüşd’e göre hakikat, varlık (ontoloji), bilgi (epistemoloji) ve ahlakla (etik) ilgili olup, üçünün birbirini tamamlayan yönler bulunmaktadır. Hakikat söz konusu olduğunda ona göre, buna ulaşmak bir yana onun sadece amaçlanması dahi büyük önem arz etmektedir.” (Sarioğlu, 2001, s.174).

⁵³ “Din ile felsefe arasındaki bir belirlemeden hareketle İbn Rüşd’e ve daha sonra da Brabant’lı Siger’e atfedilen çifte hakikat öğretisi, felsefenin ve teolojinin hakikatlerinin birbirinden farklı olmasını ifade eden doktrindir. Kısaca felsefe bakımından doğru olan bir şey, ilahiyat bakımından yanlış olabilir. Felsefe ile ilahiyat ayrı ayrı sahalarda oldukları için felsefenin doğru bulduğu bir hakikati dindar bir kimse, pekâlâ ve haklı olarak yanlış telakki edebilir” (Arıcan, 2008, s.233).

değerlendirmiştir. İslam siyaset felsefesinde kadın imgesi başlığı altında kadının eğitim almasının gerekliliği ve önemi anlatılacaktır. İbn Rüşd'ün çalışmalarında kadını ifade edişi, kadının konumlandırılışı yazılan kitaplar aracılığıyla yapılacaktır. İbn Rüşd'ün kadınlar için düşüncelerinin hangi feminizm yaklaşımına uygun olduğu, Rüşd'e göre kadınların toplumsal süreçte neler yapabileceği konuları kadın kimliği bağlamında İbn Rüşd'ün feminizme konumlandırılışı başlığı altında incelenmeye çalışılacaktır.

4.1. İbn Rüşd'ün Hayatı

İbn Rüşd⁵⁴, varlıklı ve eğitilmiş bir ailenin ferdi olarak 14 Nisan 1126 yılında Kurtuba'da⁵⁵ doğmuştur. Dedesi ve babası Endülüs⁵⁶'te baş kadılık görevini icra etmişlerdir. Endülüs çok kültürlü, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Endülüs bölgesinde Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar hep birlikte barış ve huzur içinde yaşamışlardır. Bölgeyi yöneten Endülüs Emevi Devleti⁵⁷ (Müslümanlar) farklı dinlere, dillere ve milletlere hoşgörüyle yaklaşmıştır. Bilime, sanata ve felsefeye önem vererek çalışmaları ve sanatçıları desteklemiştir. Böyle bir çevrede dünyaya gelen Rüşd bilim, sanat ve felsefe alanında kendini geliştirme fırsatı bulmuştur. İlk eğitimini evde alan Rüşd, dönemin ünlü düşünürleri ve âlimlerden dersler almıştır (Rüşd, 2020, s. 6-10).

Eğitimlerini tamamlayan Rüşd, Endülüs'te gelenek olan İmam-ı Malik'in "El Muvatta" hadis kitabını ezberlemiştir. O dönemde din ilimleri eğitimi tek başına almak imkânsızdı. Pozitif ilimler ile din ilimleri eğitimi bir arada verilirdi. İki ilim birbirinden ayrı düşünülemez, bir bütün olarak ifade edilirdi. Herhangi ilimden sadece biri alanında eğitimi tamamlayan öğrencinin hakikat bilgisi sorgulanır ve öğrenci eksik kabul edilirdi. Rüşd iki alanda da eğitimi tamamlamış özellikle tıp, matematik, mantık, astronomi, edebiyat, siyaset, fizik, ahlak ve tabiat bilimleri alanlarında başarılı olmuştur (Rüşd, 2020, s. 12).

---

⁵⁴ "İbn Rüşd'ün, tam adı Ebu'l-Velid Muhammed ibn Ahmet ibn Muhammed ibn Rüşd'tür (Rüşd, 2020, s.6)."

⁵⁵ "Kurtuba'nın yeni adı Cordoba'dır. Cordoba İspanya'da yer almaktadır (Rüşd, 2020, s.6)."

⁵⁶ Endülüs ise İspanya'nın eski ismidir (Rüşd, 2020, s.6).

⁵⁷ "Endülüs Emevi Devleti: Endülüs Emevileri, Abbasilerin, Emevi hanedanına son vermesiyle Emevi sülalesinden gelen Hişam'ın torunu Abdurrahman, İspanya'ya giderek burada Endülüs Emevi Devleti'ni kurdu (756). Abdurrahman, Abbasiler ile mücadele etti, Franklara karşı başarılar kazandı. Endülüs Emevileri'nin en parlak dönemi III. Abdurrahman (912-961) ve II. Hakem (961-976)'in hüküm sürdüğü zamanlardı (Fahredden, 2018, s.20)."

Rüşd, tıp⁵⁸ ve felsefe alanındaki çalışmaları yaşadığı çağa yön vermiştir. Rüşd'ün yazdığı eserler birçok millet tarafından okunmaya başlaması ile birlikte Rüşd farklı isimler ile telaffuz edilmiştir. “Aristoteles’in felsefesini ve eserlerini anlatan kitapları yazdığından dolayı Müslüman halk tarafından “şarih” yani “şerh eden”, Yahudi bilim insanları Rüşd'ün eserlerini çevirirken kendi dilleri olan İbranice'ye uygun düşen “Aben Roşd” olarak tanıtmışlardır. Zaman içerisinde İbranice'den yapılan çevirilerle Latince telaffuza göre “Averroes”e dönüşmüştür. Hristiyan bilim insanları “Averroes” olarak tanımıştır” (Rüşd, 2021, s.10). Rüşd, aklın kurallarını önde tuttuğu için Frenkler Rüşd'ün, Avrupa'daki cehalet ve kültürsüzlüğün ortadan kalkmasında büyük etkisi olduğunu ileri sürmüştür (Genç, 2016, s.445).

Eğitiminin devamı için İşbiliye'ye giden Rüşd burada varlık, ölüm, metafizik ve felsefe alanında eğitim almıştır. İbn Tufeyl⁵⁹ ile tanışan Rüşd, 1169 yılında Tufeyl aracılığı ile Sultan Ebu Yakup Yusuf'u tanımıştır. Sultan, veliahtlığı döneminde Endülüs'te eğitim almış ve felsefe ile bilim alanında çalışmaları incelemiş birçok kaynağı kütüphanesinde bulundurmıştır. Dönemin âlimlerini çevresinde toplayan Sultan; onlarla tıp, bilim ve felsefe alanında sohbet etmiştir. Sultan'ın bilim ve felsefe merakı Aristoteles ve eserleriyle tanışmasına vesile olmuştur. Sultan okumalar yapmış fakat Aristoteles'in üslubunu anlayamadığından dolayı İbn Tufeyl'den yardım istemiştir. Tufeyl, yaşından dolayı bu işi yapamayacağını fakat bu işi kendi kadar iyi yapacak birini tanıdığını ifade etmiştir. İbn Rüşd'ü saraya götürerek Sultan ile tanıştırmıştır. İbn Rüşd, felsefe ile ilgili temel meselelere cevaplar vererek Sultan'dan çeşitli hediyeler almıştır (Portakal, 2021, s.13).

İbn Rüşd İşbiliye kadılığına⁶⁰ atanmış, sultanın isteği ile Aristoteles'in eserlerini incelemiş, yorum yapmış ve şerhler yazmıştır. İşbiliye'deki başarısından dolayı Kurtuba Baş kadılığına atanan Rüşd, çalışmalarına ve yazmalarına burada da devam etmiştir. 1184 yılında Sultan Ebu Yakup Yusuf vefat etmiştir. Tahtı devralan oğlu Ebu Yusuf El

---

⁵⁸ El-Külliyât Fi't- Tıp adlı eserinde tıp konusunda çalışmalar yapmıştır. Yedi bölümünden oluşan kitabı fizyoloji, anatomi, hijyen ve tedavi, terapi, semiyoloji ve patoloji bölümleri tıp sanatı adına yazılan eserler, bu sanatı icra edenler için el kitabı niteliği taşımaktadır (Rüşd, 2020, s. 60).

⁵⁹ Rüşd, İbn Tufeyl hayatında tanıdığım en önemli ve değerli insandır diye anlatmıştır. Düşünmenin erdemi, yorumun gücünü ve eleştirel bakış açısını Tufeyl sayesinde geliştirdiğini söylemiştir. İbn Tufeyl'in kaleme aldığı “Hay b. Yakzan” adlı ölümsüz kitabını İbn Rüşd dönemindeki herkese tavsiye etmiştir.

⁶⁰ Görkemli bir şehir olan İşbiliye'de âlimler, filozoflar, bilginler ve sanatçılar yaşamıştır. Bu bölgede kadılık yapmak çok zordur. Kadıların yalnızca hukuk ve fıkıh bilgisi ile yönetemeyeceği; insan ve toplum bilgisine, felsefe ve hikmet bilgisine de sahip olması gerektiği bilinmektedir (Rüşd, 2020, s.19).

Mansur, Rüşd'e sarayında özel hekimi olarak kalması konusunda ısrar etmiştir. Sarayda kütüphaneden yararlanmak için kalan Rüşd felsefe ve hukuk alanında okumalar ve çalışmalar yapmıştır (Rüşd, 2020, s.20).

Ebu Yusuf El Mansur, 1195 yılında Kastilya Kralı Alfonso ile savaşmak üzere Endülüs Kordoba'da şehrine gitmiştir. Kordoba'da konakladığı sırada fukaha⁶¹lar, El Mansur'a Rüşd aleyhinde şikâyetlerde bulunmuştur (Portakal, 2021, s.13-14). Sadece fıkıh alanında eğitim almış bu kişiler Rüşd'ün düşüncelerinin dine aykırı olduğunu ve din ile felsefenin karşıt kavramlar olduğunu söylemişlerdir. Rüşd ve karşıt görüşteki fıkıhçıları Kordoba Camisi'nde dinleyen hükümdar Rüşd ile beraber birçok düşünürü sürgüne yollamıştır. Rüşd, sürgün hayatında çeşitli zorluklar (mal varlığına el konmuş) yaşamıştır. Rüşd yalnızca kitaplarını almış ve sürgün edildiği şehre gitmiştir. Rüşd yaşadığı bu olay sonrasında "*Kitapların dünyası, insanların dünyasından daha güzeldi.*" sözünü söylemiştir. İşbiliye halkı Rüşd'ün sürgüne gönderilmesini haksızlık olarak görmüş ve Sultan'ın üstünde baskı kurmuştur. Sultan'ın davetiyle geri dönen Rüşd eserlerinde düzeltmeler yapmıştır. Kısa süre sonra hastalıkları çoğalan Rüşd 1198 yılında vefat etmiştir. Merakeş'te vefat eden Rüşd burada toprağa verilmiş, üç ay sonra ise memleketi olan Kurtuba'daki aile kabristanına (İbn Abbas Mezarlığı'na) defnedilmiştir (Rüşd, 2020, s.22-24).

4.2. İbn Rüşd Düşüncesinde Siyaset Felsefesi

Siyaset bilimi alanında ilk eser veren ve Yunan siyaset felsefesi ile İslam siyaset felsefesini birleştirmeye çalışan kişi Farabi'dir. Farabi kendisinden sonra gelen birçok düşünürün fikirlerini etkilemiş ve yeni fikirler sunulmasını sağlamıştır. Rüşd, siyaset felsefesi alanında Farabi'den etkilenmiş fakat Farabi'den farklı ve özgün bir siyaset kuramı geliştirmiştir. Farabi, siyaset felsefesini metafizik açısından ele almıştır. Rüşd ise siyasete daha bağımsız yaklaşmış hem İslam dünyasına hem de Yunan felsefesine eleştirel bir bakış açısı kazandırmıştır. Rüşd, İslam'ı ve İslam kurallarını anlayabilmek için felsefe yapılması gerektiğini savunmuştur. İki alanı bir bütün olarak gören Rüşd, felsefe olmazsa İslam düşüncelerinin algılanmayacağını ve anlaşılamayacağını savunmuştur (Aşkit, 2018, s.49-50).

---

⁶¹ Fıkıh âlimleri, fıkıh ilminde söz sahibi olan kişiler için kullanılır.

İbn Rüşd, “Telhîsü’s- Siyâse li Eflâtûn” kitabında ilk önce siyaset biliminin tanımıyla başlamıştır. Rüşd siyaset bilimini ilişkilendirmeye çalışırken Aristoteles’in⁶² yöntemini değil de Eflatun’un yöntemini⁶³ benimsemiş ve açıklamıştır. Aristoteles, ilimleri iki başlık ile sınırlandırmıştır. İlki ve amacı bilginin kendi özü olan, nazarî bilgidir. Bu ilimler eğitim-öğretim alanında olup tabiat, müzik, aritmetik, matematik, geometri ve astronomi ilimleridir. İkinci başlık ise, el-ilmü’l-medeni alanı olup siyaset ve ahlak ilimlerini kapsamaktadır. Ahlak ilminin hedefi, bilgi ve ahlak güzelliği olan olgun kişileri oluşturabilmek ve ahlak ile bu oluşum sürecine hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Siyaset ilminin hedefi ise yaşadıkları şehirleri erdemli ve yaşanılabilir şehirler seviyesine denk getirebilmek ve yaşanılabilir şehirleri yönetme sürecini başlatmıştır (Âbid el-Câbirî, 2016, s. 232).

İbn Rüşd siyaset biliminin içeriğinin ve gayelerinin, nazarî ilimlerin konusu ve ilkelerinden farklı olduğunu savunmuştur. Siyaset biliminin içeriğini iradi fiiller olarak ifade etmiştir. Bu içeriğe dayandırılan temel neden seçme yetkisi olarak kabul görülmüştür. Siyaset biliminin amacı diğer nazari ilimlerin amacından farklıdır. Çünkü diğer ilimler sadece bilme üzerine kuruluyken siyaset bilimi bilmenin ötesinde eylem ve pratik olarak uygulanmaya yöneliktir (Fahri, 1992, s. 119).

İbn Rüşd, Aristoteles’in fikirlerini benimsemiş ve eserlerini şerh etmiştir. Rüşd, Aristoteles’ten övgüyle bahsetmiş ve çevresine Aristoteles’i hayranlıkla anlatmıştır. Fakat siyaset bilimi fikrini inşa ederken Aristoteles’in Politika adlı eserinden değil de Eflatun’un Devlet adlı eserinden yararlanmıştır.

Rüşd, felsefi yaklaşımlarını açıklarken veya eserleri şerh ve izah etmeye çalışırken eserin sahibini taraf alarak üç şekilde yapmıştır.

– “Büyük şerhler (tefsir/grand commentaire)”

⁶² “İbn Rüşd, Aristoteles’nun fikirlerini kendi fikirleri ile açıklamaya çalışmasının sebebi; Aristoteles’in felsefesi birbiri ile ilişkili bölümlerden oluşmuş ve sağlam temellere dayanmıştır (Âbid el- Câbirî, 2016, s.279). İlkesel olarak Aristoteles’e bağlı kalan Rüşd, Aristoteles’in tüm düşünce ve yaklaşımlarına körü körüne bağlı değildir. Bazı konularda fikirlerini onaylamadığı veya farklı sonuca ulaştığını ifade etmiştir (Rüşd, 2020, s.46).”

⁶³ “İbn Rüşd, siyaset felsefesinde Aristoteles’in Politika adlı eserinin yerine Eflatun’un Devlet adlı eserini referans almıştır. Aristoteles felsefesine bağlı olan İbn Rüşd’ün siyaset felsefesinde Eflatun’un düşüncelerini referans almasının iki nedeni vardır. Birincisi İbn Rüşd’ün yaşadığı dönemde Aristoteles’in Politika adlı eserine sahip olamaması. İkinci nedenini ise Charles E. Butterworth açıklamıştır. Butterworth’e göre Rüşd, Aristoteles’in “Nikomakhosa Etik” ile “Eflatun’un Devlet’i” arasında benzerlik olduğunu düşünmüştür. İbn Rüşd’ün “Nikomakhosa Etik” adlı eserine yaptığı şerh, Rüşd’ün siyaset bilimi kısmının teorik kısmını oluşturmuştur. Eflatun’un Devlet’ine yaptığı şerh ise siyaset biliminin ikinci kısmını (pratik kısmını) oluşturmuştur (Şulul, 2008, s.58).”

- “Orta şerhler (telhis/ commentarii mediu)”
- “Küçük şerhler (cevâmi) veya özetler (muhtasar/epitomes) (Karlığa, 2000, s.273).”

Rüşd, küçük şerhler (cevâmi) olarak ifade ettiği şerhlerinde felsefi yaklaşımlarını kendine özgü bir yöntemle açıklamıştır. Bu metotla düzenlenen eserler risaleler⁶⁴ olarak kabul görmüştür. Ferruh Antuvan ise İbn Rüşd’ün bu tarz eserlerinde şârih⁶⁵ olmadığı ve müellif⁶⁶ olduğunu ifade etmiştir. Örnek olarak da Cevâmi el-Mantık, adlı eserini vermiştir (Antuvan, 2007, s.88-89).

Telhîs (orta şerhler) olarak ifade ettiği şerhlerinde metnin yalnızca ilk kelimesini almış, sonrasında kendisine ait olan veya olmayan fikirler diye bir ayırım yapmadan şerh etmiştir. Eflatun’un Devlet adlı eseri için yaptığı şerh de Rüşd söze “Eflatun diyor ki” diye başlamış ama devamında yaptığı şerhler ve izahlardaki açıklamaların hangisinin kendi fikri hangisinin Eflatun’un fikri olduğunun ayırımını yapmamıştır (Antuvan, 2007, s.88-89).

Tefsir (büyük şerhler) olarak ifade ettiği şerhler İbn Rüşd’e özgüdür. İbn Rüşd, Aristoteles’in eserinin paragrafını değiştirmeden almış sonrasında konu hakkında kendi görüşleriyle harmanlamıştır. Rüşd’ün bu eserlere yaptığı yorumlar eserin sahibinin yazdığı içeriğe göre daha uzun ve detaylı olmuştur. Bu şerhlerinde yazarın fikri ile Rüşd’ün yorumları birbirinden net bir şekilde ayrılmıştır. Aristoteles’in “Metafizik” adlı eserinde yaptığı şerhler tefsir alanında yazılmış en ağır eser olarak bilinir (Mecid el-Abidi, 1998, s.9-10). Rüşd, bu yöntemle şerh yapmayı Kur’ân müfessirlerinden almıştır (Hitti, 1995, s.281).

Rüşd, erdemli şehirlerin nasıl olması gerektiğini incelemiştir. Rüşd’e göre erdemli şehirlerde muhafızların olması ve bu muhafızların genel özelliklerinin nasıl olması gerektiğini araştırmış, muhafızlar üzerinden yönetim biçimini anlatmaya çalışmıştır. Rüşd, yönetenler ve yönetilenlerin arasına muhafızları koymuş ara geçiş sağlamaya çalışmıştır. Bu geçişle birlikte muhafızların nasıl olması gerektiğini, özelliklerini anlatmış yeni bir düzen kurmak amacıyla çabalamıştır. Rüşd, siyasete bilimsel bir

---

⁶⁴ Küçük kitap, broşür.

⁶⁵ Şerh eden, açıklayan. Bir şeyin manasını izhar eden, açıklayandır.

⁶⁶ Yazardır.

çerçeve kazandırmaya çalışmıştır. Rüşd, Platon'un düşüncelerinden kendine özgü bir kuram oluşturmak için yararlanmış, yaşadığı dönemdeki olayları çözümlemiştir. Rüşd, Platon'un düşüncelerini yorumlamaya çalışmış, yorumlarken Yunan felsefesiyle sınırlı tutmamış ve ahlaki yaklaşımları da katmıştır. Bu bağlamda Platon'un düşüncelerini daha geniş perspektifte anlatmaya çalışmıştır (Şulul, 2015, s.19). Siyaset biliminin temeline ahlakı erdemleri ve fikri erdemleri yerleştirmiştir. Siyasetten anlatmaya çalıştığı düşünce devlet yönetimidir. Siyasetin devlet yönetiminden⁶⁷ kastettiği kara parçası, kültürü, büyüklüğü veya küçüklüğü değildir. Devlet ile var olan toplumların, bireylerin karşılıklı etkileşimidir. Ahlak bilimi de bireylerin yaşantıları ve yaşamlarının idaresi olarak görüldüğünden ahlak bilimi ve siyaset bilimini birbirinden ayrı tutmamıştır (Akşit, 2018, s.211).

İslam dünyasında erdem kelimesine yüklenen anlam, kişilerin iyilik yaparak kötülöklere engel olma halidir (Saruhan, 2012, s.341). İslam dünyasının amaçlarını gerçekleştirmek için erdemli olunması gerektiği bilinir. Erdemli olan insan tüm gaye ve hedeflere ulaşabilmiştir (Oktay, 2015, s. 278).

Rüşd, ahlak kavramını açıklamaya çalışırken, bireylerin insanî erdemlerinin ne olacağı ile başlamıştır. Rüşd, erdemi veya insani mükemmellik kavramlarını ahlaki ve ameli erdemlerden ibaret tutmuştur (Rüşd, 1998, s.67). Kişilerin kendi eğitimlerini kendileri sağlayarak erdemli bir birey olma yolunda ilerlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Kişiler erdemli olunca şehirlerin de erdemli olacağına dair görüşü vardır.

Rüşd, ahlak kavramını insan vücudundaki hastalık ve sağlık durumuyla açıklamaya çalışmıştır. Erdemi bendenin sağlıklı olması ile kötölük kavramını ise hastalık ile bağdaştırmıştır. Sağlık durumunu bedenın bütün bir şekilde metabolizmanın çalışmasıyla ifade etmiştir. Hastalık durumu ise birden fazla ve çeşit çeşittir. Erdem kavramını ise hastalık ile benzetmiş ve erdemli şehrin sağlıklı ve tek olduğunu savunmuştur. Erdemsiz şehrin ise birden fazla hastalık gibi çeşitleri olduğunu anlatmıştır (Rüşd, 1998, s.41).

Rüşd bu bağlamda Eflatun'un düşüncelerini kendine yakın görmüş, siyaset ve ahlaka

---

⁶⁷ Rüşd devletin asli görevinin; halkın arasında erdemlerin yaygınlık kazanmasını ve bu erdemliğı eğitim ile hukuk üzerinden sağlayacağını ifade etmiştir (Rüşd, 2020, s. 69).

dair düşünce ve görüşlerini beğenerek açıklamaya çalışmıştır. Rüşd konulara yaklaşırken tek açıdan bakmamıştır. Konulara geniş açıyla bakmaya çalışan Rüşd sadece bir alanla yetinmemiş ve sadece kendi düşünceleri ile de yetinilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Rüşd, Eflatun'u ve Eflatun'un görüşlerini kendi milletine özgü -Yunan'a- değil de daha evrensel boyutta değerlendirerek açıklamalar yapmıştır (Şulul, 2008, s. 65).

Rüşd tüm dünya milletlerinin doğru bilginin peşinde olduğunu varsaymıştır. Doğru bilginin de tek kaynaktan sağlanamayacağına inanan Rüşd, farklı ve çeşitli incelemeler yapmıştır. Bu yüzden Rüşd bölgesel değil de bütüncül ve evrensel olarak değerlendirme yapmaya çalışmıştır. Rüşd birden fazla milletin bakış açısını ele alarak toplu çıkarımlar yapmış ve konu bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır.

Rüşd, hukuk⁶⁸ kavramını belirli bir sisteme dayandırmış, insanın erdemlerini ortaya çıkarmış, bireylerin ahlaki yönünü güçlendirmeye çalışmıştır. Ahlaki yönden düzgün olan toplumlarda yargıçlara gerek duyulmadığını ifade etmiş ve ahlaki yönden zayıf olan toplumların yargıca ve belirli sisteme ihtiyaç duyacaklarını belirtmiştir. İnsan davranışlarını ahlaki yönden düzenlemeye çalışmış ve bu düzenleme sayesinde ahlak ilmi ile pratik ilmini bir araya getirmiştir (Kılıç, 2005, s.251).

Orta Çağ⁶⁹ döneminde Rüşd'ün Telhis kitabı ve Farabi'nin El Medine kitabı döneme damga vuran eserler arasında kabul edilmiştir. Rüşd ve Farabi, Eflatun'u anlamış, yorumlamış ve Eflatun'u topluma en iyi tanıtan kişiler arasında yer almıştır. Farabi ve Rüşd'ün okumaları yapıldığı zaman ikisinin de siyaset kavramına yaklaşımı ve siyasete bakışının benzerlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Rüşd, Eflatun'u dönemindeki filozoflardan ayırmış ve Aristoteles'ten sonra gelen en bilgili ve büyük filozof olduğu savını savunmuştur (Rüşd, 2020, s. 12).

Rüşd, Siyasete Dair Temel Bilgiler kitabında siyaset felsefesine dair görüşlerini açıklamaktadır.

---

⁶⁸ Rüşd, hukuk eğitimini aileden almıştır. Dedesi ve babası kadılık yapmıştır. Rüşd Kurtuba'da kadılık yaparak ilk mesleğini icra etmiştir. Burada gösterdiği üstün başarılarından dolayı İşbiliye Başkadılığı görevine getirilmiştir (Rüşd, 2020, s.71).

⁶⁹ Orta Çağ döneminde Rüşd, Batı'da yaşayan aydınlara rasyonel düşünmeyi, bilimin ışığından ayrılmadan bilimsel bilgiyi akılları ile birleştirerek fikirlerini yansıtmasını gerektiğini ifade etmiştir. Bu dönemde Rüşd'ü bilmek, kitaplarını okuyabilmek, onu anlayabilmek büyük bir ayrıcalık olarak görülmüştür (Rüşd, 2020. s.66).

“Medeniyet bilimi, teorik bilimlerden şu bakımdan farklıdır. Teorik bilimlerin amacı kendisini bilmektir. Eğer bunların uygulama ile ilişkisi varsa bu ilişki yalnızca ilinti seldir. Oysa bu bilimin (siyaset biliminin) amacı yalnızca uygulamadır. Ne var ki, bu bilimin uygulamalardan elde edilen bölümleri uygulamaya yakınlık ve uzaklık bakımından farklılık göstermektedir. Bu bilim aracılığıyla elde edilen genel kuralların taşıdıkları tıumellik özelliği azaldıkça da uygulamaya yaklaşırlar. Çünkü bu tür bilgi uygulamalardan elde edilmiştir. Bu sebeple siyaset bilimi iki bölüme ayrılır: Birinci bölümde yetenekler iradi filler ve tüm adetler. İkinci bölümde ise, bireylerde bulunan bu yeteneklerin nitelikleri, bu yeteneğin diğerlerini amaçlayan bir yetenekten elde edilecek olan fiilin en iyi düzeyde ortaya çıkmasını sağlayacak bir biçimde nasıl etkilediği ve hangi yeteneğin diğerini nasıl engellediği ile ilgili derinliği olan bir inceleme yapar” (Rüşd, 2020, s.25).

Rüşd’e göre kişisel adalet kavramı sağlanınca şehirlerdeki adalet kavramı da sağlanacaktır. Bu bağlamda adalet sağlanınca adaletin sistemi yani adaletin temeli oluşacaktır. Bireysel olarak adalet neleri gerektiriyorsa, şehirlerdeki adalet de aynı şeyleri gerektiriyordur. Rüşd şehir ile insanı bir bütün şeklinde düşünmüştür. Rüşd kendi yaşadığı zamanı göz önünde bulundurmuş, siyaset felsefesini temele dayandırarak adalet kavramını açıklamaya çalışmıştır (Rüşd, 1998, s. 43).

Rüşd, Platon’un Devlet adlı eserinde anlatmaya çalıştığı ütöfik devlet anlayışını kendi döneminde yaşayan siyaset yöneticilerine uygulamak istemiştir. Rüşd, yeni bir sistem oluşturmaya çabalamış ve Platon’un düşüncelerini bilimsel çerçeveye taşımıştır. Rüşd siyasal sistemde, siyasete bağlı bir ahlak anlayışı değil de ahlaka bağlı siyaset anlayışı oluşturmayı hedeflemiştir. Rüşd’e göre siyaset biliminin temelini ahlak ve erdem oluşturmuştur. Rüşd’ün siyaset kelimesiyle ifade etmeye çalıştığı yapı devlettir ve bu ifadeyle devlette yaşayan halkı kastetmiştir (Akşit, 2018, s.52-53).

Platon, toplumdaki sınıfsal yapıyı üç kategoride incelemiştir. Bunlar; besleyiciler, yöneticiler ve koruyuculardır. Platon üretici sınıfına ve üreticilere toplumu sınıflandırmada pek önem vermemiştir. Koruyucu sınıfına, komünal yaşam sürerek özel mülkiyetten yoksun ve eğitim alarak yetişmeleri gerektiğini önermiştir. Platon koruyucuların çocuk yaştan itibaren eğitimlerini müzik eşliğinde almalarının uygun olacağını düşünmüştür. Koruyuculuk için seçilen kişilerin de savaşlara götürölerek,

kahramanlık duyguları pekiştirilmelidir (Ağaoğulları, 2000, s.232-233). Öncelikle savaşçı özellikleri gelişen koruyucu sınıfın diğer bilimler –matematik, astronomi ve geometri- ile eğitilmesine de 10 yıllık süre tanımıştır. Koruyucular ilk 10 yılı savaşçı eğitimlerini tamamlayıp 20 yaşına kadar da diğer bilimlerden eğitimini tamamlamaları durumunda koruyucu olacağını ifade etmiştir (Platon, 2008, s.94-98). Antik Yunan eğitsel şeması sadece koruyucuların eğitimi ile sınırlı değildir. Koruyucu sınıfın arasından seçilen kişilerin yönetici sınıfına geçmek için 30 yaşında mülakata tabii tutularak yönetici olabileceklerini söylemiştir. 30 yaşından sonra da 20 yıl eğitim sürecine tabii tutulması gerektiğini ifade etmiştir. 30 ile 50 yaş arasında bilimin öğrenilmesinin gerekli olduğunu ve bilimin en önemli kısmının ise diyalektik ve felsefe eğitimi tamamen bitirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu süreçleri ve sınavları geçen adayların toplumun lideri olabileceği ve toplumu yönetebileceğini öngörmüştür (Akşit, 2018, s. 214).

Rüşd, muhafazakârlara beden eğitimi verilmesinin nedenini muhafazakârların bedenlerinin her daim dinç tutulması gerekliliğine bağlamıştır. Verilen bir başka eğitimin amacı ise müzik ile ruhun eğitilmesi ve eğitilen ruhun erdemlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Rüşd muhafazakârların beden ve akıl arasındaki uyumunun müzik aracılığı ile sağlanacağına inanmıştır. Beden eğitimi insanın vücudunu eğitir ve öfke kontrolü olmayan insanlara yiğitlik erdemi kazandırır. Müzik eğitimi ise ruhu arındırır ve uslandırır. Müzik eğitimi ve beden eğitiminin bir arada yapılması gerektiğini savunan Rüşd, ayrı ayrı olduğunda eğitimi alan kişinin yetersiz olacağını söylemiştir (Rüşd, 1998, s.10-65).

Rüşd de Platon gibi eğitim alan muhafazakârların önce beden eğitimi sonrasında ise müzik eğitimi ile devam etmeleri gerektiğini söylemiştir. Rüşd, birçok konuda olduğu gibi yönetim ve yöneticilerin yetiştirilmesi ve toplumu nasıl yönetmesi gerektiği konusunda Platon'dan etkilendiği açıktır.

Rüşd, muhafazakârların arasından seçilecek olan kişinin yönettiği halkın menfaatini düşünmesi gerektiğini ve halktaki kişilerden eğitim olarak da en yüksek seviyede olması gerektiğini savunmuştur. Rüşd, yöneticilerin kötü olması fikrini bile kabul etmemiştir (Rüşd, 1998, s.75).

İbn Rüşd, siyaset alanında yaşanan problemleri en basit paradigma ile açıklamaya çalışmıştır. Bu paradigmayı “Tebaasını mutlu etmek isteyen sultanın davranışı” olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda sultanın ancak eğitim yoluyla tebaasını mutlu edebileceğine inanmıştır. Hem vatandaşın bilgileneceği hem de öğreticiyi cebir ve müeyyide⁷⁰ ile teyit ve tekidi⁷¹ gerektirmiştir (Şulul, 2008, s.67).

İbn Rüşd, her alanda Aristoteles’in eserlerini yorumladığı ve şerh ettiği bilinir. Fakat siyaset felsefesi yaklaşımında, Eflatun’un Devlet adlı eserini şerh etmiştir. Döneminde Aristoteles’in kitabı Politika Arapçaya çevrilmediği için şerh edememiştir. Rüşd, yaptığı şerhleri üçe ayırarak nedenlerini ve ayırma yöntemlerini anlatmıştır. Eflatun’un eserlerini Rüşd şerh ederken tamamen yazarın fikirlerini benimsemez veya tamamen yazarın fikrine karşı da çıkmazdır. Beğenmediği yeri eleştirir, yeni fikirler sunar, tartışmalara katılarak konunun detaylı olarak araştırılması için çabalar. Eğer ki konunun aksi ispat ediliyorsa dinler sonrasında ya nedenlerini açıklayarak reddeder ya da beğenerek teyit eder. Zamanla siyaset felsefesi alanında da kendi görüşlerini sunmuştur.

İbn Rüşd, erdem sahibi bir toplum veya erdem sahibi bir devlet inşa etmek amacıyla nelerin önemli olduğunu, hedeflerini, amaçlarını açık ve net bir şekilde açıklamıştır. İbn Rüşd, siyaset bilimi alanında çalışmalarında ütöpik olaylardan etkilenmemiş ve olayın yalnızca teorik kısmıyla da kalmamış detaylandırmıştır. Rüşd sadece içinde yaşadığı toplumun gerçekleriyle ilgilenmiş ve kuramını bu yönde oluşturmuştur.

İbn Rüşd, felsefî eserlerini diğer bütün eserleri gibi Arapça yazmıştır. Fakat doğuda yazılmış Arapça felsefe eserlerine erişmek kolay olmamıştır. Endülüs Emevi devletinin yıkılmasıyla yönetimi ele alan kilise Gırnata meydanında birçok kitabı yaktırmıştır. Bu kitapların arasında İbn Rüşd’ün de eserleri olduğu bilinir.

4.3. İbn Rüşd’e Göre İslam Siyaset Felsefesinde Kadın İmgesi

⁷⁰ “Yaptırım.”

⁷¹ “Bir kelime veya cümleyi lafız yahut mânaca pekiştiren sözel öğeler anlamında nahiv ve belâgat terimi. Sözlükte “güçlendirmek, sağlam hale getirmek” anlamındaki ekd kökünden türeyen te’kîd “sağlamlaştırmak, pekiştirmek” demektir (“TEKÎT”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekit> (02.05.2023)).”

İbn Rüşd, İslam siyaset felsefesinde kadını konumlandırırken diğer düşünürlerden farklı bir tutum izlemiştir. Rüşd kadını yaşadığı toplumda sosyal, hukuki haklara sahip ve özgür bir birey olarak yaşaması gerektiğini savunmuştur. Rüşd, Arap İslam topluluğunun kadını yok saymasını ve düşünürlerinin kadına bakışını eleştirmiştir. Rüşd, kadının haksızlığa ve zulme uğradığını anlatmaya çalışmıştır. İslam dünyasını kadının meyvesinden faydalanılan bitkiye benzetmiştir. Kadınları ev ortamıyla sınırlandırmış, erkeklerin özel alan gereksinimlerinin karşılanması için kadını özel alanda bırakmıştır. Rüşd ise bu görüşlere karşı çıkmış, kadın ve erkeğin arasında sadece biyolojik farklılıkların olduğunu ve bunun dışında herhangi bir farkın olmadığını savunmuştur. Rüşd, kadınların eğitim alarak toplumda yer alabileceğini hatta toplumu yönetebilecek durumda olacağını inanmıştır. Kısaca Rüşd, kadının İslam dünyasındaki konumunu tasvir etmeye çalışmıştır (Şulul, 2008, s.63).

“Bizim şehirlerde kadının ne yapabileceği bilinmemektedir. Genelde kadınlar çocuk doğursun, kocalarına hizmet etsin diye alınır. Onların görevi, diğer işlerini yapmalarına engel olsa bile çocuğu doğurup emzirmek ve onunla ilgilenmektir. Çünkü görebildiğimiz kadarıyla bizim şehirlerin kadınları bunun dışındaki herhangi bir insani fazilete uygun değildir. Bu konumları ile onlar bitkilere benzerler. Erkeklerin sırtında yükütlüdür ve şehrin fakir oluşunun nedenlerinden biridirler.” (Rüşd, 1998, s.126).

Bu bağlamda Rüşd, kadının yaşadığı toplumdaki yerine, konumuna ve kadınların sahip olduğu haklarına birçok düşünürden daha eşitlikçi yaklaşarak, insanların birbirlerine ve haklarına saygılı bir toplum modeli çizerek kadın haklarının en eski savunucularından biri olarak anılmaktadır (Küken, 1996, s.54).

İbn Rüşd kadının toplumdaki yeri, önemi ve kadın hakları, kadın erkek eşitliği hakkındaki düşüncelerinden dolayı en eski kadın hakkı savunucularından biri olmanın gururunu ve onurunu taşımıştır. Rüşd’ün toplumsal cinsiyet bağlamında kadını konumlandırması ve Rüşd kadınların toplumdaki görevlerini, bu görevlerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini ele alarak bunu da cinsiyet ekseninde açıklamaya çalışmıştır.

Kadını cinsiyet olarak kabul eden Rüşd, “kadının insan mıdır?” sualine ise erkeklerin

nasıl insan kabul edildiğiye kadınların da insan olarak kabul edilmesi gerektiği cevabını vermiştir. Rüşd toplumda yapılan tüm işlerin erkeklere verilmesine karşı çıkmış kadınların da toplumdaki birçok işleri yapabileceği hatta yapmasının gerekliliğini anlatmıştır. Rüşd, Endülüs'te yaşayan kadınların hane dışındaki işlerden kendilerini soyutlayarak sadece geçim dertlerini en aza indirecek –halı dokuma, el işi- işlerde çalıştığını gözlemlemiştir. Kadınlar, asli çalışma duygularını yok etmiş, hayatlarını sıradanlaştırmış ve kendilerini özel alanda bırakmıştır (Altuner, 2018, s.45).

Rüşd, yaşadığı dönemdeki filozofların tersini düşünmüş ve İslam'ın kadına bakışının farklı olabileceğini anlatmıştır. Rüşd, Kur'an'ı Kerim'in erkek ile kadının aynı nefsten üreyen, eşit canlılar olduğunu ve birbirlerini tamamladığını anlattığını savunmuştur. Kur'an'ı Kerim'in emirlerine karşı çıkan İslam toplulukları kadınları erkeklerden aşağı görmüş, kadınları ikinci plana atmıştır. Rüşd, kadınların ikinci plana atılmasının nedenleri arasında kadınların kendilerini toplumdan soyutlaması, ikinci plana atılmasına boyun eğmesi, toplum işlerinden vazgeçerek sadece ev işlerine ve çocuklarına yönelmesini kadınların yetenek ve özgüvenlerini kaybederek toplumda yer almamasını söylemiştir. Rüşd çalışmayan kadınların aileye yük olduğunu ve toplumu fakirleştirdiğini belirtmiştir (Şulul, 2008, s. 63-64).

Rüşd, erkeklerin eğitim hayatının zorunlu olmasının kadınlar içinde geçerli olması gerektiğini ve kadınların da eğitimden mahrum kalmaması gerektiğini savunmuştur. Toplumsal iş bölümünde kadınlar biyolojik olarak zayıf olsalar da kendi güçlerine uygun işlere yönelebileceklerini ve erkekler ise bilmediği veya başaramadığı alanlardaki konuları ve işleri kadınlara bırakmaları gerekmektedir. Rüşd kadın ve erkek arasındaki iş bölümünü daha detaylı açıklayabilmek için müzik ve hayvanlar üzerinden örneklerle toplumda iş bölümünü açıklamaya çalışmıştır. Müziğin bestesi erkekler tarafından yapılacağı ve kadınlar tarafından okunmasının uygun olacağını belirtmiştir. İnsanları hayvanlarla bir tutmuş, hayvanların dişi ve erkeği aynı şartlarda aynı işleri yapabildiklerinden dolayı insanların da yapabileceğini söylemiştir. Fakat bunu da kendi ölçü düzeyinde ve toplumsal iş bölümündeki şartlar ve zekâ seviyesine uygun yapılmasını belirtmiştir (Altuner, 2018, s. 46).

5. İBN RÜŞD'ÜN ÇALIŞMALARINDA “KADIN”I KONUMLANDIRILIŞI

İslamiyet'in hüküm sürdüğü coğrafyalarda kadının toplumsal konumu İslam felsefesini çok ilgilendirmediği ve kadınların durumları bir takım ilke ve kuram üzerinden temsil edilmiştir. İslam felsefesinin gelenek yapısı Antik Yunan felsefesinden geçmiştir. Yunan felsefesi geleneğinin kavramları ve yapıları, İslam dini ile uzlaştırılmıştır. İslam felsefesi geleneğinin düşünürlerinden Kîndi toplumda kadınların yerinin olmadığını ve kadını iyi, ahlaklı bir varlık olmadığını savunmuştur. Kîndi gibi Platon'da toplumda kadınlara değer ve yer vermemiştir. Yunan geleneğinde aile yapısı ataerkil olduğundan dolayı kadınlar kölelerden sonra gelmiş ve çocukları ile aile yapısında bir varlık olarak kabul görmüştür.

Farabi kadınların duygusal olduğundan dolayı halife veya devlet başkanlığı görevlerini yürütemeyeceğini ifade etmiştir. Hatta bununla da yetinmemiş kadınların yönetim alanında yer alabilecek kadar bilgiye erişemeyeceğini savunmuştur. İbn Sina kadınların mirastan yarı hak almasını, kadınların yerinin ev olduğunu ve ev dışındaki hayatta kadınların yerinin olmadığını belirtmiştir. Bu görüşlerin devamlılığını sağlayan Gazali kadınların evlendiği zaman erkeklerin kölesi olduğunu ve kadınların erkeklere itaat etmesi gerektiğini dile getirmiştir.

İslam felsefesi geleneğinde kadına yönelik en önemli ve günümüzce yakın söylemler İbn Rüşd'e aittir. Rüşd kadın ve erkeği eşit kabul etmiştir. Erkeklerin doğuştan gelen haklarının kadınlara verilmemesini eleştirmiş, kadın ve erkeğin aynı haklara sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Kadınların özellikle eğitim hakkının verilmesi gerektiğini savunmuş, erkekler de olduğu gibi kadınlarda da eğitimin zorunlu olması için çabalamıştır. Kadının toplumdaki rolünü ise erkeğin kamusal alanda yaptığı birçok işi kadınların da yapabileceğini savunmuştur. Hatta döneminde kadınları evde oturdukları için eleştirmiş, kadınların bazı sektörlerde (halı dokuma, temizlik) çalışmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir.

İslam toplumunda kadına bakışı, kadını konumlandırılışı farklı olan İbn Rüşd ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Rüşd'ün yaşadığı dönemden sonra fikirleri ve düşünceleri anlaşılmıştır. Döneminde farklılığından dolayı sıkıntılar yaşamış ve sürgüne gönderilmiştir. Bölümümüzde İbn Rüşd'ün döneminde kaleme aldığı kitaplarını feminizm ve toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilecektir.

5.1. Düşüncelerin Kanatları Vardır. Kimse Onların İnsanlara Ulaşmasına Engel Olamaz.

Hukuk, astronomi, tıp, psikoloji, metafizik, din ile felsefe ilişkisi, mantık ve siyaset gibi kamusal alanı etkileyen birçok değişik alanda çalışmaları olan İbn Rüşd, kadın ve erkekler arasındaki ayrımı ve bu ayrımın nedenlerine de değinmiştir.

“Rüşd, insan olarak kadınlarla erkekler eşit olmakla beraber cinsiyet bakımından kabiliyet ve yetenekleri farklıdır. Ancak bu farklılıklar kadınların devlette görev almalarına, felsefe ile uğraşmalarına engel teşkil etmez.” (Rüşd, 2020, s. 69-70).

Rüşd, dönemindeki birçok düşünürden farklı olarak kadın ve erkeği eşit görmüştür. Kadın ve erkek arasında sadece fiziksel farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Rüşd’ün yaşadığı dönemde kadınlar kamusal alanda bulunamamışlardır. Rüşd kadınların kamusal alanda olamamalarının nedenini eğitimdeki eşitsizliğe bağlamıştır. Eğitim ile kadın ve erkeğin şartları eşitlendiğinde kadınların da toplumda söz sahibi olabileceğini ifade etmiştir. Rüşd, yönetici de eğitime ve felsefi bilgiye önem vermiştir. Döneminin düşünürlerinden farklı olarak cinsiyet odaklı düşünmemiş, kadınların da şartları sağlandığında yönetici, filozof olabileceğini savunmuştur.

5.2. İlim Anavatanımızdır, Cehalet İse Yabancı Bir Yer

Kadınların birçok konuda ikincil durumda olduğunu kabul eden Rüşd eğitimde savunduğu gibi yasal düzlemde de kadınların ve erkeklerin aynı haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Dönemin şartları düşünüldüğünde hakları kazanma sürecinde zorluklar yaşanmıştır. Tarihin eski zamanlarında kadınlar ve erkeklerin eşit ve hatta kadınların daha önde olduğu dönemler olsa bile, son yüzyıllarda bu durum tersine dönmüştür (Rüşd, 2020, s. 93).

Avrupa’da kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Rönesans⁷² dönemi ve Aydınlanma Çağı’ndan çok önce, Rüşd düşüncelerini açıklamış ve fikirleri

⁷² Rönesans, Avrupa’da Orta Çağ döneminden sonra insanların aydınlanma sürecini ifade etmektedir. 15. yüzyılda başlayan bu dönemde sanat, bilim, kültür, edebiyat, tarih ve insan sevgisi (hümanizm) gibi birçok çeşitli alanlarda gelişmiştir. Bilge düşünce ve insanlık fikirlerinin gelişmesiyle beraber birçok olguda değişim ve dönüşüm başlamıştır. Matbaanın yayılması ile ülkelerdeki okuryazar sayısı artmış, başka dillerden çeviriler yapılarak halkın okuması için çabalanmıştır. Bu gelişmeler ışığında Avrupa’daki gericilik ve baskı dönemi son bulmaya başlamıştır (Sevil, 2008, s.42).

sıra dışı, olanaksız karşılanmıştır. Rüşd eğitim alanında eşitliği savunmuş ve hukuk alanında da kadın ve erkeğin eşit olması için çabalamıştır. Döneminden çok farklı düşünen Rüşd, kadın ve erkek arasında yetenek kabiliyet farklılıkları olduğunu anlatmış, erkeğin güçlü olmasının kadınlardan üstün olduğu anlamına gelmeyeceğini savunmuştur. Rüşd döneminde anlaşılmamış çok sonrasında fikirlerinin doğruluğu kabul edilmiştir.

Rüşd'ün bakış açısına göre insan olarak *“kadınlarla erkeler eşittir”* fakat cinsiyete bağlı olarak yetenekleri ve güçleri bakımından kadın ve erkek birbirinden ayrılmıştır. Rüşd bu farklılıkların kadınların siyasette, devlet kurumlarında, felsefe yapmalarında engel teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. “Eşitlik” denildiğinde eşitlikten kastedilen ifadeleri anlamayan ve eşitlik anlayışına karşı durmak için sebep arayan kişiler, toplumlar cinsiyetler arasındaki fiziki farkları öne sürmüştür. *“Bir kadının erkeklerle asla aynı olamayacağını çünkü bunun fiziki olarak mümkün olamayacağını”* iddia etmişlerdir (Rüşd, 2020, s.93-94).

Kadın ve erkeğin aynı olması gibi bir sorundan bahsetmeyen Rüşd, fiziksel ve yetenekler bakımından kadın ve erkeği birbirinden farklı görmüştür. Rüşd, kadın ve erkeğin “haklar anlamında” eşit olması gerektiğini ileri sürmüştür. Rüşd'ün kadınların devlette görev alabileceği düşüncesi, “haklar” konusunda kadın ve erkeği eşit olarak gördüğünün kanıtı olarak sayılmıştır. Bu düşüncesi ile dönemin çok ilerisinde olduğunu belli etmiştir.

5.3. Faslu'1- Makal Felsefe-Din İlişkileri

“Ortada şeriatın bazı zahirî hükümleri var ki bunların te'vîlî⁷³ caiz değildir. Eğer bunlar (dinî) ilkelerden ise te'vîlî küfürdür. (Dinî) ilkelerin dışında kalan (hususlarda) ise bu, bid'attir. Ayrıca ortada bir (tür) zahir de vardır ki; burhan ehlinin onu te'vîl etmesi gerekir. Bunların da zahirine hamledilmeleri küfürdür. Burhan ehli olmayanların ise onları te'vîl etmesi ve zahirinin dışına çıkarması kendileri bakımından küfür veya bid'attir. İstiva âyeti (Bakara, 28; Fussilet, 10; A'râf, 53), nüzul hadisi bu türdendir. Bunun için Aleyhisselâm, Allah'ın gökte olduğunu bildiren siyahi (câriye

⁷³“Dönüp varmak, dönüp gelmek” anlamındaki evl kökünden türeyen te'vîl “döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı mânaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” demektir. (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2012, 41 C. 28-31).”

hakkında sahibine), “Onu âzad et, çünkü o, inanmış kadındır.” Buyurmuştur. Zîrâ o, burhan ehlinden değildi.” (Rüşd, 2019, s. 115).

Rüşd, insanların bazılarının sadece tahayyül yolunu kullanarak onay verebileceğini ifade etmiştir. İmgeleme yapabildikleri her şeyi tasdik edebilen insanların varlığından bahsetmiştir. Fakat inanan kadınların âzad edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

5.4. Bilimin Yorumcusu İbn Rüşd- Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et- Tehâfüt)

Rüşd, insanları tüm canlılardan ayıran ve insanları ayrıcalıklı bir duruma yükselten kavramı “akıl gücü” ile açıklamıştır. Rüşd’ün kendi deyimiyle “*İnsan, zatı ile (cisimli varlığı) değil, ancak zatıyla birlikte bulunan akli sebebiyle insandır ve varlık alanındaki her şeyden daha değerlidir.*” (Eskicioğlu, 2022, s. 42).

Rüşd, herhangi bir konuda karşısındaki insanı bilgilendirmek ve yönetici “zihniyetin kurucu” ilkelerini başlıklar altında toplamıştır.

- Kişi yalnızca gerçeğe ulaşma amacı taşımalıdır.
- Kişi görev ve sorumluluğunun farkında olarak gerçeği aramaya devam etmelidir.
- Kendinden önce yaşamış insanların bilgi, felsefi ve bilim alanındaki birikimlerini küçümsemeden faydalanmalıdır
- Araştırmalarını yaparken faydalandıkları kişinin dini, meshebi önem arz etmemelidir.
- Araştırmalarının sonucunda bulunan fikir veya buluş hemen kabul edilmemeli, sorgulanmalı ve eleştirilmelidir.
- Aklın cevap veremediği konularda son söz ‘vahiy’ e bırakılmalıdır.
- Metafizik konularında bir kişinin yorumu doğru olarak kabul edilmemelidir. Daha makul ve akla uygun cevaplar değerlendirmeli ve daha tutarlı yorumlar yapılabileceği düşünülmelidir.
- Araştırmada yapılması gereken en doğru yol öncelikle bir sorun olduğu kabul edilmeli ve çözümüne yönelik cevaplar “tezler” sunulmalıdır.
- Sunulan bu tezlere antitezler ile cevaplar verilmelidir (Eskicioğlu, 2022, s. 42,43).

Rüşd topluma yön veren kişilerde cinsiyete dayalı ayrımlar yapmamıştır. İnsanları akıl gücü, algılama yeteneği ve bilgi birikimi ile değerlendirmiştir. Rüşd ilim yapan kişinin

tarafsız, nesnel olması gerektiğini savunmuştur. Onaylamadığı her görüşünde saygı duyması gerektiğini, o görüşü detaylı incelemesi için tarafsız olması gerektiğini belirtmiştir. Gerçeği savunan kim olursa ona karşı saygı duyulmalı ve tecrübelerinden yararlanılmalıdır.

5.5. Din – Felsefe Tartışması

Hüsen Portakal⁷⁴, Rüşd'ü tanıtmaya çalıştığı sunuş yazısında “*Rüşd, İslam inancına aykırı bir görüş ileri sürmez. Onun tüm çalışması, dinin yanında felsefi bir düşünceye de yer verilmesidir. İnanca evet, ama bunun yanında insan düşünceyle de Tanrı'ya varabilir. Gerçekte İbn Rüşd, kendini Tanrı saplantısından kurtarmış değildir. Diğer bir deyişle, o feodal dünyayı, bir toplum içindeki basamaklı yapıyı, halkın devlet karşısındaki, kadının erkek karşısındaki zayıflığını benimsemiştir.*” (Rüşd, 2021, s.11). Sunuş kısmında Rüşd ile ilgili fikirlerini sunan Portakal, İbn Rüşd'ü eleştirmekle kalmamış ve Rüşd'ün İslam dünyasını benimsemediğini ima etmiştir.

Kitabın ilerleyen kısmında “*Bu kadını özgür bırakın, çünkü o bir inanmıştır. Çünkü o tanıtılma yoluna giden insanlardan değildi. Şu nedenle ki, onamanın yalnız düş gücünden geldiği bu tür bir insanda, demek istediğim, yalnız tasarladığı için bir şeyi onaylayan kimse için, düşsel olmayan bir şeye ilişkin olmayan bir gerçekliği onaylamak çok zordur*” (Rüşd, 2021, s.75).

5.6. Siyasete Dair Temel Bilgiler

Platon⁷⁵ koruyucuların nasıl olması gerektiğini anlattığı kısımda; koruyucuların yakınının, sevgilisinin ölümü gerçekleştiği zaman üzüntü duymaması gerektiğini ifade etmiştir. Acı duyduğunda bile belli etmemesi, metanetli olarak sabretmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda kadınların ağlamasını ve duygularını belli etmesini zayıf yaradılışla açıklayan Platon; kadınların koruyucuların doğasına uzak olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Yöneticilerin de duygu ve düşüncelerini belli etmeyerek cesur olmaları gerektiğini belirtmiştir (Rüşd, 2020, s.37).

⁷⁴ Hüsen Portakal, “İbn Rüşd Din-Felsefe Tartışması” kitabını Türkçe 'ye çevirmiştir. İbn Rüşd'ü bizlere tanıtmaya çalışmıştır. Fikirlerini günümüze uygun olarak değerlendirmeye çalışmıştır.

⁷⁵ Kitap, Platon'a ait “Siyaset Bilimi” ile alakalı Siyaset (Devlet) adlı eserinde yer alan görüşleri ve düşünceleri sadeleştirerek özetlemeye çalışmıştır.

Platon, “Doğum (el-vad’) sancısı ağırlaşınca başvurdıkları, kocaları ile ilişkiye girdikleri sırada ya da onlarla kavga ederlerken yaptıkları, yöneticiliğe (et-tere’üs)⁷⁶ daha layık olduklarını savunurlarken söyledikleri şeyler konusunda ve ölünün ardından ağlarken feryat edip çığlık atmaları gibi konularda akıllı insanların kadınları taklit etmemeleri gerektiğini savunmuştur. Ayrıca onların hizmetçilere ve kölelere benzemeleri de sakıncalıdır. Yine onlar, sarhoşları ve delileri de taklit etmemelidirler. Bu uğraşmaları sakıncalı olduğu gibi, bunları taklit etmeleri de sakıncalıdır.” (Rüşd, 2020, s.41-42).

Platon, toplumda kadın ve erkek arasında farklılıklar görmüştür. Bu farklılıkları da açıklamaya çalışırken kadınları ikincil konumda ifade etmiş, erkekleri ise yönetici, koruyucu olarak ifade etmiştir. Eğitim hakkının sadece erkeklere verilmesini de savunmuştur.

Platon, yaşadığı zamanda makamları tanınmış kişilerle bağlantı kurarak açıklamaya çalışmıştır. Kentlere özgü çalgı aletlerinin ve belirli ritimlerinin olması gerektiğini savunmuştur. Kentlere özgü çalgı ve ritimlerden seçim yapılması gerekirse, kadınların ve tembel insanların doğalarına uygun olanların değil, sakin veya sükûnet eğilimli ritimlerin seçilmesi gerektiğini belirtmiştir (Rüşd, 2020, s.44).

Platon, müzik eğitimde, ritim seçiminde kadınların isteklerini ve düşüncelerini yok saymıştır. Eşitliksiz bir yaklaşım ile kentlerin müzik seçimini yapmaya çalışmıştır.

“Açıktır ki, koruyuculardan doğan bir çocuğun doğasının koruyuculuğa yatkın olmaması, az da olsa mümkündür. Yine, kent halkının, koruyucuların dışındaki diğer sınıflardan (tabaka) doğanların koruyuculuğa daha elverişli bir doğaya sahip olması, az görülen bir şey olsa da mümkündür. Çünkü her sınıfın bireyleri sınıftan olanlarla evlenmelidir. Örneğin oğullar genellikle babalarının doğasına sahip olurlar. Çünkü ebeveyn genellikle kendilerine benzeyen çocuklar doğurur.” (Rüşd, 2020, s.55).

Platon, toplumu cinsiyetlere dayalı olarak bölmüş ve kadınlara hak tanımamıştır. Sınıf ayrımını kesin sınırlarla belirleyen Platon, her sınıfın kendi içinde evlilik yapması

---

⁷⁶ Baş olmak, re’s, reis kökünden gelir.

gerektiğini belirtmiştir.

Siyasete Dair Temel Bilgiler kitabımızın, Bekçilerin Kadınlarının ve Çocuklarının Ortak Olması adlı bölümünde Platon *“Erdemlerle süslenmiş/donanımlı hale geldikten sonra, kadınların erkeklerle birlikte beden eğitimi yapmalarında bir sakınca yoktur. Daha sonrasında ise Platon erkeklerin yaptığı gibi kadınların da bekçilik yapmaları ve onlarla birlikte aynı yerde ikamet etmeleri gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Çünkü bu kentteki ileri gelen koruyucuların hiçbirinin kendine ait meskeni yoktur. Ayrıca, onların yemekleri de ortak olacaktır.”* (Rüşd, 2020, s.89-90).

Platon, toplumların yaşam koşullarının değişmesiyle beraber kadın ve erkeğin aynı görevleri yapabileceğini ve şartlar konusunda eşit olabileceğini ifade etmiştir.

Rüşd, *“İnsanlık amacı bakımından kadınlar ve erkekler bir bakıma aynı türdendir. Çünkü birtakım farklılıklar olsa da bu şeylerde (insani işlerde) kadınlar zorunlu olarak erkekler ile ortaklırlar. Demek istiyorum ki, bazı işlerde kadınların daha becerikli olmaları imkânsız değilse de insani işlerin uygulanması bakımından erkekler daha dayanıklıdır. Nitekim uygulamaya ilişkin olan müzik sanatı konusunda durumun böyle olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, denilir ki: Yetkinlik düzeyine ulaşan nağmeler erkekler tarafından bestelenip kadınlar tarafından okunan nağmelerdir.* Dolayısıyla, kadınlar ile erkekler tür olarak aynı doğaya sahip olduklarına, (kentte tür bakımından aynı doğaya sahip olmakla kast olunan şey bir tek amel⁷⁷ olduğuna göre) bu durumda açıktır ki, söz konusu kentte kadınlar erkeklerin yaptığı işleri aynen yaparlar. Ne var ki, erkeklerden daha güçsüz oldukları için, onların meşakkati daha az olan işlerle yükümlü olmaları gerekebilir (Rüşd, 2020, s.86).”

Rüşd, kadınlar ile erkeklerin sanat alanında ortaklaşa işler yapabildiğini ve dokumacılık ile terzilik alanında kadınların daha becerikli olduğunu ama güç olarak erkeklerden daha az güce sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bazı kadınların güzellik, zekâ ve yetenek bakımından hemcinslerinden üstün olabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, üstün sayılan kadınların yönetici olabileceğini düşünmüştür. Şeriat yönetimlerinde liderlik (imamlık), devlet başkanlığı, dini liderliğin (büyük imamlığın) kadınların arasından çıkması engellenmiştir. Rüşd, kadınlar arasından yöneticilerin çıkmasını gerektiğini

---

⁷⁷ Aksiyon, amaçlı iş.

savunmuştur. Fakat Rüşd o dönemde kadınların şeriat ve şeriatın kurallarına takıldığını varsaymıştır (Rüşd, 2020, s.87).

Rüşd, kadınlar ile erkekleri toplumda ayırtırmadan ve onların gerekli eğitim alarak toplumda istedikleri mertebeye ulaşacaklarını ifade etmeye çalışmıştır. Rüşd, siyaset alanında örnek aldığı Platon’u kadın erkek yaklaşımında örnek almayarak döneminde yaşayan birçok filozoftan farklı düşünmüştür.

İslam felsefesinde kadına dair birçok söylem oluşmaktadır. Rüşd kadına yönelik tanım ve tasvirleri İslam felsefesinde dikkat çekmektedir. Rüşd, Platon’un eseri Devlet’i açıklamaya çalıştığı “Kitabu’s-Siyase’nin koruyucuları ve bilgelerinin” anlatıldığı bölümde, Platon’un düşüncelerine karşı çıkarak Aristotelesçi yaklaşımda olduğu gibi erkekle aynı soydan geldiğini, kadınlarında bir birey olduğundan eğitimin her türlüünü hak ettiğini ve insanların yararlandığı tüm hakların kendilerine verilmesi gerektiğini savunmaktadır (Rüşd, 2020, s.30).

“Endülüüs kentlerindeki kadınlar diğer işler arasından yalnızca üreme ve kocalarına hizmet gibi şeyleri yapma yolunu tuttukları için yeterliliklerini kaybetmişlerdir. Aynı şekilde, çocuk doğurma, emzirme ve çocuk bakımı gibi şeyler de böyledir. Bu durum onları diğer işleri yapamaz hale getirmiştir. Bu kentlerdeki kadınları bir şekilde, insani erdemler üzerine yetiştirilmemiş oldukları içindir ki, onların bu kentlerdeki durumu genel olarak, otların durumuna benzemektedir. Onlar erkeklerin sırtında çok ağır bir yük oldukları içindir ki, bu kentlerin fakirleşme nedenlerinden biri haline gelmişlerdir. Sonuçta onlar, nicel olarak erkelerin bir katı olmalarına kadın nüfus erkek nüfusa eşit olmasına karşın, zorunlu işlerin büyük bir bölümünü, örneğin yün eğirme, dokuma gibi işleri yapmaktadırlar. Bunu da yalnızca, geçim sıkıntısı nedeniyle mala duyulan ihtiyaç onları zorladığı zaman yapmaktadırlar. Tüm bunlar, tartışmaya gerek olmayacak kadar açıktır.” “Savaşta ve diğer işlerde kadınların erkeklere katılmaları, gerektiği açıkça ortada olduğuna göre, erkeklerde bulunmasını istediğimiz doğanın, bilgi ve becerinin aynısını onların da seçmelerini hatta elde etmeye çalışmalarını istemeliyiz.” (Rüşd, 2020, s.88-89).

Bu bağlamda Rüşd kadınların erkeklerle aynı işleri yapabileceklerini, özel alandaki işlerin dışında çalışmalarının gerekliliğini anlatmaya çalışmıştır. Kentlerin fakirleşme

nedenlerinden birini kadınların iş hayatında olmayışına bağlamıştır. Kadınların beden eğitimi ve müzik alanında eğitim almaları gerektiğini ifade eden Rüşd, eğitimle kadınların toplumda yapamayacakları işlerin olmadığına inanmıştır. Savaş konusunda ise, hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen araştırmayla kadınların savaşa katılabileceklerini anlatmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımını öncelikle dişi köpek ile bağdaştıran Rüşd, erkek köpekler kadar dişi köpekler de öfkeli ve saldırgan olabilirler. Doğa, yaban domuzunun dişisine erkeğe oranla daha fazla güç vermiştir. Salırgan olan hayvanların erkeğı kadar dişilerine de keskin dişler, pençeler -saldıırı amaçlı- vermiştir. Bu yüzden de erkeğın yapabileceğı tüm her şeyi kadınların da yapabileceğı çıkarımını yapmıştır.

5.7. Kadın Kimliğı Bağlamında İbn Rüşd'ün Feminizme Konumlandırılışı

Kadına bakış İslam felsefesine Antik Yunan felsefe geleneğinden gelmiştir. Dönemin filozofları (İbn Sina, Kindî, Farabi, Gazali ve Nasîruddîn Tûsî) Platon'un kadına bakışını kabul etmiş ve konuyu detaylandırmıştır. Fakat dönemindeki filozoflardan farklı düşünceleri olan Rüşd, kadını farklı konumlandırmıştır. Aristotelesçi geleneğın⁷⁸ devamını sağılayan Rüşd kadınların eğitim hakkının verilmesi ve erkekler gibi her türlü hakkın doğuştan kazanmasını istemiştir. Rüşd eğitimin zorunlu olmasını, kadınların da eğitim yoluyla bilge kişiler olabileceğini savunmuştur. Cinsiyetler arasında yetenek ve kabiliyet konusunda ayırım yapan Rüşd, kadınların fiziki olarak güçsüz tarafı temsil ettiğini kabul etmiş ve kadınların kendi güçlerine orantılı işlerde çalışması gerektiğini belirtmiştir. Erkeklerin ise kadınlar kadar yetenekli olmadığını, yetenek ve kabiliyet isteyen işlerin kadınlara bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Rüşd toplumsal iş bölümünü cinsiyete dayalı yapmamıştır. Rüşd zekâ, yetenek, kabiliyet ve eğitimi ele almış toplumsal iş bölümünü bu çerçevede incelemiştir.

Rüşd, Platon'un Devlet adlı eserine yazdığı şerhte kadınların ekonomik hayatta olmasının gerekliliğini ve önemini anlatmıştır. Fikirlerinden dolayı çağ dışı, bağınaz insanların hedefi haline gelmiştir. İslam felsefesinin en önemli ve en geniş perspektifli filozofu olan Rüşd dinsizlik ile suçlanmış, kadılık görevinden atılmış ve kendine ait

---

⁷⁸ Aristotelesçi gelenekte kadın ve erkek aynı ırktan gelmiştir. İki cinsiyeti de insan olarak kabul eden yaklaşım eğitimde cinsiyete bakılmadan eğitimin eşit şartlarda verilmesi hatta eğitim ile de kalmayıp tüm hakların verilmesini savunmuştur.

mülklerine müsadere edilmiştir. Rüşd'ün vefatına yakın zamanda Sultan itibarını geri verse de yeniden görev almamış ve döndükten sonra vefat etmiştir.

21. yüzyılda İbn Rüşd'ün fikirlerinin ne kadar doğru olduğu anlaşılmıştır. Kadınların istihdamı için devletler çalışmalar düzenlemiş, kadınları teşvik etmek için programlar yapmışlardır. Kadınların kamusal alanda çalışması ve işyerinde çalışma koşulları, şartları için alternatif politikalar üretmişlerdir.

Feminizm bağlamında İbn Rüşd'ün değerlendirmesi yapıldığında, Rüşd liberal feminizm yaklaşımına uygun görüşler sunmuştur. Liberal feminizm eşitlik, özgürlük yaklaşımları üzerine kurulmuştur. Cinsiyet üzerinden ayırım yapmadan kadın ve erkeklerin eşit olduğunu, kadınların kamusal alanda olması gerektiğini savunmuştur. Liberal feminizm devlet kurum ve yapılarını incelemeyen, kadın ve erkeğin aynı haklara sahip olması gerektiğini söylemiştir. Erkek ve kadınların kamusal alanlarda fırsat eşitliğinin sağlanması için, eğitime eşit olanakta erişim ve hak alanında eşit haklara sahip olunması ile sağlanacağını ifade etmiştir.

Rüşd de döneminde kadın ve erkeği eşit kabul görmüş, kadınların çalışması gerektiğini ifade etmiştir. Kadınların da erkekler ile aynı haklara sahip olması için çalışmalar yapmıştır. Rüşd için eğitim çok önemlidir. Rüşd'ün yaşadığı dönemde eğitim hakkı, sadece erkeklere tanınmıştır. Yönetici ile filozof da olması gereken özelliklerin başında eğitimi getirmiş olan Rüşd kadınların da eğitim alarak yönetici ve filozof olabileceğini savunmuştur. Hatta Rüşd için eğitim o kadar önemlidir ki kadın ve erkeğe zorunlu olarak verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

10-12 yüzyılda kadınlar toplumsal yaşamda belirli kurallara ve birtakım ilkelere göre temsil edilmiştir. Bu dönemde kadının konumlandırılışı Antik Yunan felsefesi düşünürlerinin etkisinde gerçekleşmiş ve İslam toplumlarına da bu perspektifle yansımıştır. Bu çerçevede Platon, kadınların eğitime önem vermiş fakat kadınların duygusal yapıya sahip olduğunu, akıllarının önünde duygularını kullandıklarını bu yüzden de devlet yönetiminde hak sahibi olamayacaklarını savunmuştur. Platonun bu görüşleri toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alındığında son derece toplumsal cinsiyet körü bir yaklaşımı olduğu ifade edilebilir. Platon kadını belirli şartları sağlarsa koruyucu sınıfta (askeri sınıf) yer alacağından bahsetmektedir. Platon'un görüşüne karşı çıkan İbn Rüşd, kadınları erkeklerle eşit görmüş ve kadın haklarını savunmuştur. Böylece İbn Rüşd'ün, yaşadığı dönemde kadınların toplumsal konumuna ilişkin görüşleri bağlamında Platon'a muhalif olma süreci ve nedenleri bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Genelde İbn Rüşd, Aristo felsefesine bağlı kalmış fakat siyaset kuramını anlatırken Aristoteles'in Politika'sına değil Eflatun'un Devlet kitabındaki siyaset kuramını referans almıştır. İbn Rüşd Aristo ile Eflatun arasında uyum olduğunu savunmuştur. İbn Rüşd, Aristo'nun eseri olan Nikomakhos Etik'i temel alarak siyaset biliminin ilk teori kısmını oluşturmuştur. Eflatun'un Devleti ise İbn Rüşd'ün siyaset bilimi kuramının ikinci kısmını oluşturmuştur. Rüşd iki eserden de faydalanmış ve iki eser arasındaki uyumu bu eserler üzerinden açıklamıştır. İbn Rüşd'ün yaşadığı dönemde kadın olgusu üzerinde çok çalışma yapılmamış ve kadının rolü neredeyse yok sayılmıştır. İbn Rüşd, kadınların erkeklerle haklar konusunda eşit olması gerektiğini savunmuş ve kadınların özellikle eğitim hakkını vurgulamıştır. İbn Rüşd'ün yaşadığı dönem incelenerek kadınlara bakış açısının patriarka, toplumsal cinsiyet ve feminizm bağlamında incelenmiştir.

İbn Rüşd ile benzer bir gelenekten gelen İbn Sina; kadını herhangi bir toplumun unsuru olarak ifade etmediği ve kadının toplumda herhangi bir yerinin olmadığını savunmuştur. İbn Sina, kadınları iffeti, namusu, kocasına itaati, güzel eş olarak doğacak çocukları yetiştirmeye çalışması temelinde ele almış ve toplumdaki konumlarını da bu görev ve niteliklerle sınırlandırmıştır. Dönemin düşünürlerinden Gazali; İbn Sina geleneğini devam ettirerek kadının aklının eksik olduğunu, muhakeme yetkisinin bulunmadığını ve

istikrarsız bir canlı olduğunu savunmuştur. Benzer bir biçimde Nasîruddîn Tûsî de kadını köle olarak konumlandırarak, bağımsız bir birey olarak kabul edilemeyeceğini, kocasına itaat dışında toplumsal bir katkısının bulunamayacağını savunmuştur. Tamamen toplumsal cinsiyet körü hatta eril toplumsal cinsiyeti yüceltici bakış açıları nedeniyle dönemin ilgili düşünürleri “siyaset felsefesi ve kadın” bağlamında ele alınmaya değer ürünler bırakmamışlardır. Bu düşünürlerin kadınları ikincil olarak konumlandırması ve toplumda erkeklere itaat etmek dışında herhangi bir görevlerinin olmadığı iddiaları tarafımdan ilgili döneme ilişkin merak uyandırmıştır. Bu dönemde yaşayan İbn Rüşd ise ilgili dönemdeki diğer siyaset bilimi düşünürlerinin görüşlerine karşı çıkmış ve kadının konumunu değiştirmeye çalışmıştır. İbn Rüşd’ü diğer düşünürlerden farklı kılan söz konusu görüşleri tez çalışmasına ilişkin temel soruların da zeminini hazırlamıştır.

İbn Rüşd’ün kadının toplumdaki konumuna ilişkin görüşleri, kaleme aldığı eserler üzerinden derinlemesine bir okuma yapılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Rüşd, eğitim hakkını temel alarak kadınların erkeklerle tüm haklar konusunda eşit olması gerektiğini belirtmiştir. Döneminde bu fikri ifade eden tek kişi İbn Rüşd’tür. Dolayısıyla İbn Rüşd feminizm açısından irdelendiğinde liberal feminizm yaklaşıma uygun görüşleri olduğunu söyleyebiliriz. Döneminde kabul edilmesi imkânsız görünen görüşleri tarihsel süreç içerisinde değer kazanmıştır.

İbn Rüşd kadının toplumdaki yeri, önemi ve kadın hakları, kadın erkek eşitliği hakkındaki düşüncelerinden ötürü en eski kadın hakkı savunucularından biri olarak değerlendirilebilir. Toplumsal cinsiyet gözlükleriyle İbn Rüşd’ün görüşleri değerlendirildiğinde, günümüz feminist anlayışlarının ataerki ve toplumsal cinsiyete ilişkin farkındalıklarından yoksun bir perspektifi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak kendi dönemi ve çağdaşı olan düşünürlerin görüşleri bağlamında kıyaslamalı bir analiz yapıldığında toplumsal cinsiyete ilişkin belirgin bir tespit yapmamakla beraber Rüşd’ün kadınların toplumsal konumlarının her anlamda iyileştirilmesi bağlamındaki görüşleri, bugün tüm feminist kuramlarca genel kabul gören çatı kavramsallaştırmalarla örtüşmektedir. Diğer yandan Rüşd’ün özellikle kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit haklara ve özgürlüklere sahip olmaları gerektiğine ilişkin argümanı ilgili literatürde liberal feminist yaklaşımla daha çok uyumaktadır.

KAYNAKLAR

- Âbid el- Câbirî, M. (2016). *Felsefî Mirasımız ve Biz*, Said Aykut (çev.), İstanbul.
- Ağaoğulları, M. A. (2000). *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara: İmge Yayınları.
- Akal, E. (2011). *Kızıl Feministler, Bir Sözlü Tarih Çalışması*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdoğan, A. A. (2015b), “Türkiye’de Kamu Politikası Disiplininin Tarihsel İzleri” Filiz Kartal (Ed.), *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, 2. Baskı içinde (75-98), TODAİE, Ankara.
- Akşit, M. (2018). İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesinde Muhafızların (Koruyucuların) Durumu, *Ekev Akademi Dergisi*, 22(76).
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1).
- Alper, Ö. M. (2008). *İbn Sina*, İstanbul: İsem Yayınları.
- Alper, Ö. M. (2010). *İbn Sina*, İstanbul: İsem Yayınları.
- Althusser, I. (1978). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Altınbaş, D. (2010). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm, *Kadın Araştırma Dergisi*, 0(9).
- Altunya, H. (2011). “İslam Felsefesinde Kadının Temsili Sorunu” Orta Çağ’da Kadın, Altan Çetin (Ed.), Ankara: Lotus Yayınevi.
- Altunya, H. (2016). “İslam Düşüncesinde Metafizik ve Tarih İkileminde Kadın, *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*.
- Arıkan, E. (2019). Feminist Düşünce ve Feminist Hukuk İçin Radikal Bir Kılavuz, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (2).
- Aristoteles. (2008). *Politika*. M. Tunçay (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2016). *Ekonomi*. F. Akderin (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles. (2018). *Retorik*. F. Akderin (çev.), İstanbul: Say Yayınları.

- Arnhart, L. (2008). *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*. Ahmet Kemal Bayram (çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Arsan A. (2013). *"Bir İslam Felsefesi Var mıdır?"*, İslam Felsefesi Üzerine, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arsoy, N. (2011). *Türk Masallarında Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın*, (Yayın No. 2011/302982) Yayınlanmış yüksek lisans tezi Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Aşkit, M. (2018). İbn Rüşd 'de Siyaset ve Ahlak İlişkisi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16.
- Atan, M. (2015). Radikal Feminizm: Kişisel Olan Politiktir, Söyleminde Aile, *The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies*, 1(1).
- Aydın, H. (2008). Sokrates in Felsefesi Işığında Sokratik Yönteme Analitik Bir Yaklaşım, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 4(16).
- Aydınlı, Y. (2008). *Farabi'den Tanrı-İnsan İlişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Barett, M. (1995). *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı: Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar*, İstanbul: Pencere Yayınları.
- Baygal, A. (2012). *Aileye İlişkin Kurumsal Yaklaşımlar*. Nurşen Adak (Ed.), Değişen Toplumda Değişen Aile, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bayraklı, B. (2000), *Farabi'de Devlet Felsefesi*, İstanbul: Şehir Yayınları.
- Bayraklı, B. (2002). *İslam'da Eğitim*, İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Beck, U. (2013). *Siyasallığın İcadı*. Nihat Ülner (çev.), (3. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benhabib, S. ve Butler, J. Vd (2008). *Çatışan Feminizmler*. Feride Evren Sezer (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bensadon, N. (1994). *Başlangıçtan Günümüze Kadın Hakları*. Şirin Tekeli (çev.), (2.Basım), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benston, M. (1969). "The Political Economy of Women's Liberation". *Monthly Review* 21 (4).
- Blundell, S. (1995). *Women in Ancient Greece*. New York: Harvard University Press.
- Bryson, V. (2003). *Feminist Political Theory An Introduction*, London: Palgrave MacMillan.
- Bulut, N. (2020). "İbn Sina'nın Perspektifinden (İlahi) Yasa ve İktidar", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1).

- Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası*. Başak Ertür (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Can, C. (2013). Türkiye’de Sosyal Demokrasi: Alternatif Bir Temel Arayışı, (Yayın No. 2013/326026) Yayınlanmış yüksek lisans tezi Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Cevizci, A. (2007). *Felsefe*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2017). *Orta Çağ Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Connell, R. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil ve Toplumsal Kadın*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (2008). *Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm, Toplum ve Demokrasi*, 2 (4). Eylül-Aralık, s. 185-196.
- Çelikkol, S. (2010). *Farabi’nin Toplum Görüşü*, Bilimname XIX. 2.
- Çetin, H. (2003). *İnsan ve Siyaset*, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çetinkaya, B. A. (2010). *Felsefe Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Programı, İstanbul.
- Çoşğun, S. (2015). “Bir Yurttaş Yetiştirme Denemesi: Sokrates ve İdeal İnsanı”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29.
- DallaCosta, M. Ve James, S. (1972). *The Power of Women and the Subversion of Community*, Falling Wall Press: Bristol.
- Delibaş K. ve Yiğit E. (2005). *Siyaset Kurumu*, Sevinç Güçlü, (Ed.), Kurumlara Sosyolojik Bakış İçinde, (137-248). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Demirci, S. ve Çevik, H. H. (2012), *Kamu Politikası*, (2. Baskı), Ankara: Seçkin Kitabevi
- Demircioğlu, A. (2014). Gazali felsefesinde evlilik öncesi eğitim: eş seçerken dikkat edilmesi gerekenler, *Ekev Akademi Dergisi*, 59.
- Demirel, D. (2014). Farabi’nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (1).
- Demren, Ç. (2003). *Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri, Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın* Ayşe Akın (Ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Dikici, E. (2016). Feminizm Üç Ana Akımı: Liberal, Marksist ve Radikal Feminizm Teorileri, *International Journal Of Social Science*, 43.
- Donovan, J. (2020). *Feminist Teori*. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Douglas, C.A. (1995). *Sevgi ve Politika: Radikal Feminist ve Lezbiyen Teoriler*. Nilgöl Aydoğan (çev.), İstanbul: Kavram Yayınları.
- Droit, R.P. (2013). *Kısa Felsefe Tarihi*. İsmail Yerguz (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Dunn, William N. (2008), *Public Policy Analysis an Introduction*, (4th Edition), Pearson Practice Hall, New Jersey.
- Ecevit, Y. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Eskişehir: AÖF Yayınları.
- Ehrlich, C. (1981). *Anarkofeminizm*. Stockholm, Federativs.
- Ekinci, K. (2016). *Gazalî'nin Mutasavver Tefsiri*, Artuklu Akademi, 3(1).
- El-Ehvâni, Ahmed Fuad, (1997). “İbn Rüşd”, *Klasik İslâm Filozofları ve Düşünceleri*. İlhan Kutluer (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Engels, F. (1967). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Kenan Somer (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Erdem Kaya, B. Sayılğan Baydaş, Ö. (2012). Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının “Avatar” Filmi Bağlamında İncelenmesi, *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1.
- Erdem, T. (2012). Postmodern Feminizm, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 0(2).
- Erkal, M. (2012). *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Eroğul, C. (2012). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Eskicioğlu, S. (2022). *Bilimin Yorumcusu İbn Rüşd- Tutarlılığın Tutarlılığı (Tehâfüt et-Tehâfüt)*, İstanbul: Halk kitapevi.
- Etiler, N. (2015). Kadın Çalışanların Sağlığına Nereden Bakmalı? *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 56.
- Eyüboğlu, A. Özar, Ş. Tanrıöver, H. *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları*, KSSGM, Ankara.
- Fâtik, İ. (2013). *Muhtârü'l-Hikem*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Ferrûh, Ö. (1983). *Tarihu'l-Fikri'l-Arabi ila Eyyâmi İbn Haldun*, Beyrut.
- Firestone, S. (2013). *Cinselliğin Diyalektiği*. Yurdanur Salman (çev.), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fraser, N. ve Nicholson, L. (2000). “*Felsefesiz Toplumsal Eleştiri: Feminizm ve Postmodernizm arasında Bir Karşılaşma*”. Mehmet Küçük (çev. ve der.), *Modernite Versus Postmodernite*, Ankara: Vadi Yayınları.
- French, M. (1985). *Beyond Power: on Women, Men and Morals*, Summit Books: New York.
- Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*, Dell: New York.
- Gazali, (1974). *İhyâ'u Ulûmi'd- Din*. Ali Arslan (çev.), İstanbul: Arslan Yayınları.
- Gazali, (1988). *Nasihatü'l- Mülûk*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l- İlmiyye.
- Gazali, (2004a). *İhyâ'u Ulûmi'd – Din*. Abdulhalık Duran (çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Gazali, (2004b). *Kimya – yı Saadet*. Ali Arslan (çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Genç, A. Genç, Ö. (2016). Psikobiyografik Bir İnceleme: İbn Rüşd, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 44.
- Gilson E. (1999). *Tanrı ve Felsefe*. Mehmet S. Aydın (çev.), İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Gimenez, M. E. (2009). *Çağdaş Feminist Kuramda Son Gelişmeler, Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş Eleştirel Bir Perspektif*, Berch Berberoğlu (Ed.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gorki, M. (2003). *Ana*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- Gökmen, Ç. E. (2017). Toplumsal Cinsiyet ve Zaman Yoksulluğu: Hane içi Ücretli ve Ücretsiz Emek Sunumu, *Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 55.
- Görüşük, L. (2012). *Doğu Ve Batı Siyasal Kültüründe Devlet Ve Siyaset Algısı: Kutadgu Bilig-Prens* (Yayın No. 2012/323496) Yayınlanmış yüksek lisans tezi Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Güçlü, S. (2012). *Şiddetin Aile İçeri Görünümleri*, Nurşen Adak (der.), *Değişen Toplumsal Değişen Aile*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güldü, Ö. Ersoy-Kart, M. (2009). Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(03).
- Gümüşoğlu, F. (2008), *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet, Toplum ve Demokrasi*, 2(4).
- Gündoğan, A.O. (2011). *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

- Güneş, F. (2017). Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2).
- Güneş, H. N. (2018). Feminist Akımlarda Aile, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(3).
- Hanbel, İ. (1982). Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, Müsned-ü Ahmed b. Hanbel, I-VI, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Hartmann, H. (1981). *The Unhappy Marriage Of Marxism And Feminism: Towards A More Progressive Union*, A discussion of the unhappy marriage of Marxism and Feminism, (der. L.Sargent), Black Rose Books: Montreal.
- Hartmann, H. (2012). *Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği, Kadının Görünmeyen Emeği*, (der.) Gülnur Savran, Nesrin Tura, İstanbul: Yordam Kitap.
- Heclö, H. (1972), "Policy Analysis", *British Journal of Political Science*, 2(1).
- Heywood, A. (2014). *Feminizm, Siyasi İdeolojiler*. Şeyma Akın (çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2016). *Siyaset Sosyolojisine Giriş*. Hızır Murat Köse (çev.), 7. Basım, İstanbul: Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*. Fahri Bakırcı (çev.), Ankara: BB101 Yayınları.
- Hooks, B. (2016). *Moving beyond pain*. Bell Hooks Institute.
- Höffe, O. (2008). *Felsefenin Kısa Tarihi*. Okşan Nemlioğlu Aytoğlu (çev.), İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/75164/mod_resource/content/0/Aristoteles.pdf.
- Huart, C. (1971) *Arab ve İslam Edebiyatı Tarihi*. Cemal Sezgin (çev.), Ankara: Tisa Yayınevi.
- Irigaray, L. (1985). *This Sex is Not One*. Catherine Porter (çev.), Cornell University Press: New York.
- Işık, E. (2020). *Kadın Emeği (Farklı Feminizm ve Feminist İktisat Anlayışları Temelinde Bilgi Kurumsal Bir İrdeleme)*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Işık, S. (2017). J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(7).
- İzmirli, İ. H. (1995). *İslam 'da Felsefe Akımları*, (haz.) N. Ahmet Ôzalp, İstanbul.
- Jaggar, A.M. (1982) *Feminist Politics and Human Nature*. Rowman and Littlefield Publishers: New Jersey.

- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Aksu Bora ve diğerleri (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kantarıcı, Z. (2013). “Sokrates ve Eğitim Felsefesi”, *Mavi Atlas Gümüşhane Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karapehlivan Şenel F. (2012). Tarihsel ve Toplumsal Süreçte Kadın, Toplum ve Hekim, *Türk Tıp Derneği Dergisi*, 27(4).
- Karlığa, B. (2000). “İbn Rüşd”, *İslam Ansiklopedisi: Diyanet Vakfı Yayınları*.
- Kaya, C. (2009). “Peygamberin Yasa Koyuculuğu: İbni Sina’nın Ameli Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 14(2).
- Kaya, M. (2003). *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kayhan, F. (1999). *Feminizm*, İstanbul: BDS Yayınları.
- Kaylı, D. (2009). Feminist Eleştirel Yaklaşımlarda Özgürleşme ve Kadın Bedeni, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, Ege Üniversitesi.
- Kılıç, M. (2005). İbn Rüşd’ün Hukuk Düşüncesi, *İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.
- Kılıç, Z. (1998). *Cumhuriyet Türkiye’sinde Kadın Hareketlerine Genel Bir Bakış, 75.Yılda Kadın ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kışlalı, A.T. (2016). *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Koğacıoğlu, D. (2007). *Cinsiyet Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği, Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, <http://www.feministyaklaşımlar.org>.
- Kolay, H. (2015). *Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları*, EMO Kadın Bülteni, S.3.
- Korkut, Ş. (2005). *Farabi’nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse, B. (2012). *Geçmişten Günümüze Aile*, (der). Nurşen Adak, Değişen Toplumda Değişen Aile, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Köse, H. M. (2009/2). İslâm Siyaset Düşüncesini Yeniden okumak: Eleştirel Bir Giriş., *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(27).

- Küken, G. (1996). *Doğu- Batı Felsefesi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması*, İstanbul.
- Lopate, C. (1974). Pay for Housework?, *Social Policy* 5(3).
- Mâce, İ. (1981). *Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, Sünen-ü İbn Mâce*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- MacKinnon, A.C. (2003). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. Türkan Yöney (çev.), Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis Yayınları.
- Magee, B. (2004). *Felsefenin Öyküsü*. Bahadır Sina Şeker (çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Marks, K. Engels, F. (2008). *Alman İdeolojisi: Feurebach*. Sevim Belli (çev.), (6. Baskı), Ankara: Sol Yayınları.
- Mitchell, J. (1971). *Women's Estate*. Harmondsworth: Penguin.
- Mill, J.S: (1869;1999). *The Subjection of Women*, A Penn State Electronic Classics Series Publication: Pennsylvania.
- Millet, K. (2011). *Cinsel Politika*. Seçkin Selvi (çev.), İstanbul: Payel Yayınları.
- Mitchel, A. (1995). *Feminizm*. Şirin Tekeli (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mitchel, J. (1985). *Kadınlık Durumu*. Gülseli İnal (çev.), İstanbul: Kadın Çerçevesi Yayınları.
- Oktay, A. Ş. (2015). *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, İstanbul: İz Yayınları.
- Orman, E. (2014). *Siyaset Felsefesi*, İstanbul: Auzef Ders Kitapları.
- Oruç, C. (2009). İmam Gazali'nin Eğitim Anlayışı, (Yayımlanmamış doktora tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Özgün, C. Uluçakar, M. (2020). Platon ile Fârâbî'nin Devlet Anlayışlarının Günümüz Siyaset Perspektifinden Karşılaştırılması, *IJEASS Haziran / June* 3(1).
- Özüdoğru, B. (2018). Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12.
- Platon, (1998). *Yasalar*. Candan Şentuna, Safet Babür (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Platon, (2008). *Devlet*. Erhan Bayram (çev.), İstanbul: Metropol Yayınları.
- Ramazanoğlu, C. (1988). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*. Mefkure Bayatlı (çev.) İstanbul: Pencere Yayınları.

- Reed, E. (1970). *Women, Caste, Class or Oppressed Sex?*. International Socialist Review, 31 (3).
- Rüşd, İ. (1998). *Telhisü's- Siyase li Eflatun*, Hasan Mecid el-Abidi ve Fatıma Kazım ez-Zehebi (çev.), Beyrut.
- Rüşd, İ. (2019). *Faslu'l – Makâl Felsefe – Din İlişkisi*, Prof. Dr. Bekir Karlığa (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Rüşd, İ. (2019). *Faslu'l – Makâl Felsefe – Din İlişkisi*. Prof. Dr. Bekir Karlığa (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Rüşd, İ. (2020). “*Düşüncelerin Kanatları Vardır. Kimse Onların İnsanlara Ulaşmasına Engel Olamaz.*”. Ahmet Necip (çev.), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Rüşd, İ. (2020). *İlim Anavatanımızdır, Cehalet ise Yabancı Bir Yer*. Metehan Yıldız (Ed.) İstanbul: Destek Yayınları.
- Rüşd, İ. (2020). *Siyasete Dair Temel Bilgiler*. Muharrem Hilmi Özev (çev.), İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Rüşd, İ. (2021). *Din ve Felsefe Tartışması*, Hüsen Portakal (çev.), İzmir: Cem Yayınevi.
- Sağlam, M. A. (2020). Feminist Kuramda Kadının Politik Ekonomisi ve Dönüşümü, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2003). Cinsiyetçilik: Kadınlara ve Erkeklerle İlişkin Tutumlar ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı, *Türk Psikoloji Yazıları*, 6, s.11-12.
- Sarıbay, A.Y. (2000). *Kamusal Alan ve Diyalojik Demokrasi. Kamusal Alan- Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*, Alfa Yayınları, 1(17).
- Sarıoğlu, H. (2001) 'İbn Rüşd'ün Düşünce Sisteminde Hakikat-Felsefe-Din İlişkileri', *Divan İlmi Araştırmalar*, 6(10).
- Saruhan, M. S. (2012). *İslam Felsefesi Tarihi I*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Seiz, J.A. (1999). Game theory and bargaining models. *Elgar Companion to Feminist Economics*, 379-390.
- Serdaroğlu, U. (1999). *Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist mi?)*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Serdaroğlu, U. (2010a). *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, Ankara: Efil Yayınevi.

- Sevil, T. (2008). Rönesans ve Barok Resim Sanatında İnsan Anatomisinin Üsluplara Göre Yorumlanması, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sînâ İ., (1992) “*Aile Siyasetine Dair Risale/er-Risale fi’s-Siyaseti’l-Menziliyye*”, (T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu) Sosyal Değişim Sürecinde Türk Ailesi’nin içinde, Vecdi Akyüz (çev.), Ankara.
- Singer, L.(1992). *Feminism and Post-modernism, Feminists Theorize The Political*, ed. Judith Butler and Joan W. Scott, Routledge: New York, s.464-475.
- Skirbekk, G. Gilje, N. (2014). *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarih*. Şule Mutlu, Emrah Akbaş (çev.), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Smith, K. B. ve Larimer, C. W. (2009), *The Public Policy Theory Primer*, Westview Press, Boulder.
- Sultana Abeda (Tercüman Saadet Altay), (2019). Ataerkillik ve Kadının İkinciliği; Kurumsal Bir Analiz, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11(1).
- Şenel, A. (2019). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şerbetçi, D. (2013). *Postkolonyal Feminizm Bağlamında “Küresel Kız Kardeşlik” Kavramının İncelenmesi: Hindistan Örneği*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeyh, M.S. (2000). *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri, Gazali*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şulul, C. (1998). *Kindî Metafiziği*, (Yayın No. 1998/74235) (Yayınlanmış doktora teziUludağ Üniversitesi) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şulul, C. (2008). İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(20).
- Şulul, C. (2009). *İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesi “Eflatun’un Devlet’i ve Rüşd’ün Yorumu”*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şulul, C. (2015). *İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şulul, C. (2016). “İbni Sina’nın Siyaset Felsefesi”, *İslam Araştırmalar Dergisi*, 27(2).
- Taflioğlu, M.S. (2013). Liberalizm ve İnsan Hakları Karşısında Zayıflayan Devlet Egemenliği, *The Journal of Academic Social Science Studies*.
- Tan, M. (1979). *Kadın: Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, Ankara: Türkiye İş Bankası.

- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kurumsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 3(5).
- Taylor, H. (1851;1994). The Enfranchisement of Women, Sexual Equality: Writings by John Stuart Mill, Harriet Taylor Mill and Helen Taylor, (ed. Ann P. Robson ve John M. Robson), University of Toronto Press: Toronto.
- Tong, T. (1998). Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction, Westview Press. : North Carolina.
- Toprakkaya, A. (2008). Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3).
- Tür, Ö. Aydın Koyuncu, Ç. (2010). Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(26).
- Türkoğlu, E. (2015). Uluslararası İlişkiler Kuramında Feminizm, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, Konya.
- Ülken, H. Z. (1993). *İslâm Felsefesi Kaynaklar ve Etkileri*, (IV. Baskı), İstanbul.
- Vatandaş, C. (2007). *Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı*, Sosyoloji Konferansları, 0(35).
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*, Blacakwell: Basil.
- Walters, M. (2009). *Feminizm*, (1.Baskı) İstanbul: Dost Ev Yayınları.
- Watkins, A.S. M. Rueda ve M. Rodríguez (1996). *Yeni Başlayanlar İçin Feminizm*. Özden Arıkan (çev.), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Ankara: İmge Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (1972). *A Vindication of the rights of Women*, W.W. Norton: New York.
- Yavuz, A. (2012). Gazali'nin Yönetim Anlayışında, Hadis ve Sünnet Kültürünün Etkisi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34.
- Yediyıldız, B. (1994). *Tarih*, MEB Yayınları, II. Cilt, İstanbul.
- Yeşil, A. (2016). Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk Örneği, *Finansal Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1).
- Young, I.M. (1981). *Beyond the Unhappy Marriage: a Critique of the Dual Systems Theory*, Women and Revolution, (ed. Lydia Sargent). South End Press: Boston.

Yörük, A. (2009). Feminizm/ler, *Sosyoloji Notları Dergisi*, 7. Ankara.

Yücekök, A. N. (1987). *Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Zakaria, İ. (2012). İbn Sina and Theory of Management of Household, *International Journal of Business and Social Science*, 3(13). July.

Zeller, E. (2008). *Grek Felsefesi Tarihi*. Ahmet Aydoğan (çev.), İstanbul: Say Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Başak Dilara BOĞAN

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Özel Kırşehir Koleji, 2007

Lisans : Sakarya Üniversitesi, 2013

Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, devam ediyor.

Mesleki Deneyim

İş Yeri : Sinop Üniversitesi

Yayın Listesi :